

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal I

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Para da satılmaz.

A V R U P A İ L E A S Y A
A R A S I N D A K İ A D A M
G A Z İ M U S T A F A K E M A L

I

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından
hazırlanmıştır.

Dizgi Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

D A G O B E R T V O N M İ K U S C H

A V R U P A İ L E A S Y A
A R A S I N D A K İ A D A M

G A Z İ M U S T A F A K E M A L

I

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

C u m h u r i y e t G A Z E T E S İ N İ N
Ö K U R L A R İ N A A R M A Ğ A N İ D İ R .

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Bu kitap sadece bir Atatürk biyografisi değildir. Atatürk'ün yaşantısı ele alınırken, hem onun içinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu, hem de bu imparatorlukla ilişkileri olan diğer ülkeler, sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan inceleme konusu yapılmakta, böylece ortaya karşılaştırmalı bir tarih tablosu çıkmaktadır. Bu arada Atatürk'le ilgili çeşitli olaylar anlatılırken, bunlarla Avrupa tarihindeki benzerleri arasında karşılaştırmalara yer verilmektedir. Burada yazarın, inceden inceye yapılmış gözlemlere dayanarak, özgün değerlendirmelere yönelen bilim adamı kişiliğiyle karşılaşırız.

Bu değerlendirmelerde göze çarpan bir özellik, yazarın Atatürk'ün kişiliğine ve eylemlerine duyduğu derin ve içten hayranlıktır. Ne var ki bu hayranlık, Doğu edebiyatlarında örneklerine pek çok rastlanan bir övgü, bir kaside biçiminde dile getirilmiyor. Olağanüstü nitelikte bir kişiliğin, çağdaşlarından nasıl farklılaştığı, gerçekçi ve akılcı tutumuyla kendisini olayların akıntısına kaptırmayıp, aksine onların üstüne çıkmayı nasıl başardığı, her zaman nasıl hep

haklı çıktığı vurgulanıyor. Kitap, Türk okuyucusu için değil, Avrupalı okuyucu için yazılmıştır. Yazar bu okuyucuya özellikle bir noktayı belirtmeye ayrıca özen gösteriyor. Burada, Atatürk'ün nice uğraşlarla dolu hayatında, özellikle de Kurtuluş Savaşı'nda içinde bulunduğu elverişsiz koşullardır. İlk bakışta Avrupalının yadırgayacağı böylesi bir ortamda, Atatürk'ün başarılabilir denileni başarmasının, kazanılmaz denilen savaşları kazanmasının, yapılamaz denilen devrimleri yapabilmesinin, asıl hayranlık duyulması gereken eylemler olduğunu belirtiyor. Ayrıca, uzağı görebilen, çok geniş kapsamlı düşünebilen bir büyük adamla, ancak önündekini görebilen, alışılmışın dışında düşünemeyen bir yığın küçük adamın yazgılarını birleştirmelerinden doğan bunalımlar üstünde durulup, bunca olumsuz koşula rağmen, Atatürk'ün bu bunalımlardan sıyrılışlarında gösterdiği beceriye özellikle değiniliyor. O zaman, çağım aşan bir önderin, kendi insanlarını çağın düzeyine getirebilmek uğrunda verdiği zorlu savaş bir destan niteliğine bürünüyor. Böylece Atatürk de, mutlu sonla biten bir trajedinin kahramanı olarak destanlaşıyor.

Yazarın O'na duyduğu hayranlık, bu destanın dile getirilişindeki içten heyecanda kendisini bulmaktadır. Burada da yazarın sanatçı kişiliğiyle karşılaşırız.

Kitap, yer yer bir romanın sürükleyici havasına girmekte, başarılı betimlemelerle bütün bir çağ, insanlarıyla, törcierile. olumlu olumsuz yanlarıyla gözümüzün önüne serilmektedir. Çoktan tarihin malı olmuş kişiler, geçmişin

karanlıklarıdan çıkıp satırların arasında dolaşıyor. Her milletten politikacılar, askerler, hükümdarlar, serüven adamlardır bunlar. Kimine iyi diyoruz, İdmine kötü; kiminin davranışını olumlu buluyoruz, kimininkini olumsuz; kiminden hoşlanıyoruz, kimine öfkeleniyoruz; tıpkı bir romanda olduğu gibi. Bu kitapta tarih romanlaşıyor. Burada da yazarın romancı kişiliğiyle karşılaşıyoruz.

Ele aldığı konuyu derinlemesine ve iyi niyetli bir tutumla inceleyen: tarihe yön vermiş bir büyük adama duyulan hayranlığa, bir destamn coşkusu içinde okuyucuyu da ortak edebilmeyi başaran; yakın tarihi hem Türklerin, hem diğer ülkelerin açısmadan ele alarak, olayların gelişmesindeki heyecanı bize verebilen bu kitabın, Türk okuyucusunun da büyük ilgisini çekeceğine inanıyoruz.

Kitap ilkin 1929'da yayınlanmış, daha soma bir son bölüm eklenerek defalarca basılmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'da yayınlanan bu eser, toplam yedi yabancı dile çevrilmiştir.

Esat Nermi Erendor

BİRİNCİ BÖLÜM

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

1. TÖREN

"Çocukluğumdan silinmez bir berraklıkla hatırladığım tek yaşantı okula başlamamam sorunuyla ilgiliydi." Daha soma reformlar gerçekleştirecek olan büyük devrimci böyle anlatıyor. "Bu konuda annemle babam farklı görüştüler. Annem eski törelere, eski göreneklere göre yetiştirmişti ve bütün varlığıyla sakin, yumuşak, hiçbir şeyin sarsamadığı bir dindarlığa bağlıydı. Bundan dolayı da benim sarıklı bir hocam, katı İslam geleneğine göre dinsel öğretim yaptığı mahalle okuluna gitmemi istiyordu. Bunu istemesinin bir nedeni de, böyle bir okula başlanırken gelenek gereği dinsel bir törenin yapılmasıydı. Böylesi bir törenle o günü unutulmaz bir gün kılmak, bu şekilde de çocuğa ailesiyle olan bağının ötesinde, artık ciddi yükümlülükler öngören büyük Müslüman topluluğuna katıldığının bilincini aşlamak amaçlanıyordu.

Buna karşılık babam ileri görüşlü bir adamdı, sarıklı takımından hoşlanmazdı ve Batı'dan gelme düşüncelerin ateşli bir yandaşıydı. Bundan dolayı da arzusu beni, Ku

ran'ı değil de, yeni bilimleri öğretimini temeli yapmış laik bir okula vermektir.

Görüşlerdeki bu çatışmadan küçük manevrayla sonunda galip çıkan babam oldu. Görünüşte annemin isteğine uyarma, benim alışılmış dinsel törenle Fatma Molla Kadın din okuluna gönderilmeme razı oldu.

Okula başlayacağım günün sabahı annem bana beyaz bir giysi giydirdi, başıma sırma işlemeli bezden bir sarık sardı, elimde de yaldızlı bir dal tutuyordum. Az soma hoca bütün öğrencileriyle birlikte, yeşile boyanmış olan kapımızın önünde göründü; bir dua okundu, parmak uçlarımı göğsüme ve alnıma götürerek aımemin, babamın, hocanın önünde eğildim, hepsinin ellerini ayrı ayrı öptüm. Yeni arkadaşlarımın "yaşa" diye bağışmaları arasında, neşeli bir alay şeklinde kentin sokaklarından geçerek caminin yanında bulunan okula gittik. Buraya varılınca tekrar hep bir ağızdan bir dua okundu; hoca beni elimden tutup duvarları çıplak, kubbeli bir salona götürdü, burada bana Kuran'm kutsal dünyasının kapılan açılacaktı.

Kısa bir süre soma tam olarak hatırlayamıyorum babam beni pek fazla bir zorlukla karşılaşmadan Fatma Molla Kadın okulundan çıkarıp, Avrupa modeline göre özel bir ilkokulu yöneten yaşlı Şemsi Efendi'ye götürdü. Annem memnundu, arzusu ne de olsa yerine gelmişti ve inancına saygı gösterilmişti. Çünkü gönlünün isteği olan tören yapılmış bulunuyordu."

Bu çocukluk yaşantısının o zamanlar 1880'de doğduğuna göre yedi yaşında bulunan Mustafa'yı unutulmaz derecede etkilemiş olmasına şaşmamalı. Kendi evinde yüz yüze gelip de babasının zekice davranışıyla büyümesini önlediği bu zıtlık, daha sonra hep karşısına çıkacak bir ana sorun olacaktı. Eskinin yeniyle çatışması, böylesi bir ikiliğin oluştuğu dönemde doğmuş bulunanların gözleri önünde hep somutlaşmış, sonra da kişiliklerinin oluşumunda belirleyici bir etken olmuştur.

O günlerde Osmanlı İmparatorluğu kuşkusuz henüz sarsılmış durumda değildi. Büyük halk yığınları, Mustafa'nın annesi gibi; Allah'ın takdir ettiği bu düzeni derin bir saygıyla benimsemiş durumdaydı; padişahlarını da Allah'ın yeryüzündeki kutsal temsilcisi olarak görmekteydi. Din ve hayat kesin bir birlik içindeydi; Tanrısal buyruklarla insanların koyduğu yasalar arasında hiçbir çelişki yoktu; dünya nimetlerinden yoksun oluştaki sakın bir sabırla katlanılıyordu, çünkü bu yoksulluk ilerde cennette her şeye sahip olunarak giderilecekti.

Aslında peygamberin yeşil bayrağı altında, genellikle hiç de kötü yaşamlmıyordu. Türk efendiydi, ya da hiç değilse öyle olduğunu sanıyor ve savaşların yükünü omuzluyordu. Askerlik hizmetine alınmayan yerli Hristiyanlarla Yahudilerin işleri tıkrındaydı. Vergiler gerçi hem ağır, hem de gelişigüzeldi, ama vergi kaçırmanın da bin türlü yolu vardı. Yabancılar ise bir ayrıcalıklar ağının koruması altında

da hemen bütün ticareti ellerinde tutuyorlar, gerektiğinde devlet kasasının eksikliğini bile tamamlıyorlardı. Bunlar ülkeye yalnızca Batı'nın mallarını ve kültür araçlarını getirmekle kalmamışlar, onun huzursuzluğunu da taşımışlardı.

Yıl 1887, halifelik tahtında oturan Sultan Abdülhamit'tir; Osmanlı hanedanının uzun hükümdarlar listesinde herhalde ehliyetli denilecek olanlardan biri değil. Çok sevilen bir padişah olan Abdülmecit'in ikinci oğluydu; kader onu hiç umulmadık bir anda, biraz da ürkütücü biçimde en yüksek iktidar makamına çıkarmıştı. Kendisinden önceki iki padişah, halk iradesinin sözcüsü sayılan ulemanın desteğiyle girilen darbelerle tahtlarından indirilmişlerdi.

İlkin amcası Abdülaziz'i indirmişlerdi (*); bu padişahın olağandışı hayallere dalan ruhu giderek ölçüyü kaçırmış, sonunda Tann'ya benzemek kuruntusu içinde dengesini yitirmişti. Tahttan indirildikten somaki günün sabahında, kendisini bilek damarları kesilmiş olarak yatağında ölü buldular. Hekimler kurulu bunu intihar olarak açıkladı. Kamuoyu ise başka kanıdaydı.

Ondan sonra tahta çıkan V Murat'ın durumu daha iyi olmadı. Aslında devleti yönetenler nazırlardı. Bunlardan Abdülaziz'e karşı darbeye katılmış olanlardan ikisi, nazırlar kurulu toplantısında, öç almak isteyen biri tarafın

(*) Osmanlı hanedanında tahta çıkma sırası, babadan oğula geçme esasıyla değil, ailenin en yaşlı üyesine göre belirleniyordu.

dan öldürüldü (*). Avrupa yakasındaki illerde ayaklanmalar sürüp gidiyordu; Hristiyanlarla Müslümanlar birbirlerini boğazlamaktaydı; büyük devletlerin o zamanki adıyla düveli muazzamın filoları gözdağı vermek için hemen koşup gelmişlerdi. İmparatorluk parçalanmak üzereydi. V. Murat zayıfbünyeliydi, birkaç ay soma iyileşmeyecek derecede ruhsal hastalığı bulunduğu gerekçesiyle, devleti yönetecek yetenekten yoksun olduğu ilân edilerek tahttan indirildi. Bu önemli hastalığına ilişkin rapor ise daha sonra alelacele düzeniettirildi. Küçük kardeşi Abdülhamit o zamanlar 34 yaşındaydı; uzun boyu, Vakur bakışlı iri gözleri, kudret belirtisi kartal burnuyla gösterişli bir şehzadeydi; çok iyi ata biniyor, çok ustaca kılıç kullanıyordu; Sultan Osman'm kılıcım kuşandığında bütün başkent onu Türk devletinin yenilikçi hükümdarı diye alkışlayarak selâmladı.

Her iki padişahın da tahttan indirilmesinde, asıl yönlendirici kafa olan sadrazam Mithat Paşa, tahta çıkarken Abdülhamit'i ünlü "1876 Meşrutiyeti"ni ilân etmekle yükümlü kılmıştı. Zeki, enerjik bir adam olan Mithat Paşa son derecede başına buyruk ve haşın mizaçlıydı; Türkiye'nin hızla modernleştirilmesiyle Avrupa'da iyi izlenimler uyandırılacağı, böylece de "Bosforun Hasta Adamı"na yöneltilebilecek müdahaleler için her türlü bahanenin bertaraf edileceğini düşünüyordu. Ne var ki bu konuda çok acı hayal krnklıklanna uğrayacaktı.

(*) Çerkez Hasan olayı.

Tam iki yıl soma Ruslar, Plevne'de Türklerin şanlı bir savunmayı gerçekleştirmelerine rağmen İstanbul kapılarına dayandılar. İlgili büyük devletlerin birbirlerini çekemeleri sayesinde ki, Osmanlı İmparatorluğu kolunun, bacağının kesilmesiyle besbelli ölümüne neden olacak bir ameliyattan kurtuldu; böylesi kurtuluşu ilk kez oluyor değildi, son kez de olmayacaktı. 1878 Berlin Kongresinde, Bismarck'ın çabasıyla, çıkmak üzere olan bir dünya savaşı önlendi; Türkiye gerçi Tuna boylarında birkaç ilini vermek zorunda kaldı, ama yine de her iki kıtadaki sınırları içinde egemenlik durumunu zedelenmeden korudu.

Abdülhamit ilk saltanat yıllarında bu kötü deneyimlerinden kendi hesabına yararlanmayı bildi. Mithat Paşa, bir çeşit saray nazırı gibi, hükümeti kendi bildiğince yönetmeyi düşünürken, sürgüne gitmek zorunda kaldı. Daha soluk almaya vakit bulamadan da, Sultan Abdülaziz'i öldürtmekle suçlanarak hapse atıldı, çok kısa bir süre sonra da orda, tam anlamıyla açıklanamamış bir şekilde öldü.

Padişah hiç de küçümsenmeyecek bir adam olduğunu kısa zamanda gösterdi; ülke için ne gerekiyorsa hepsini kendisinin daha iyi yapacağı kanısındaydı, bundan dolayı da bütün yönetimi tek başına eline aldı. Kendi anlayışına göre doğru bildiği şeyler vardı, ancak bunlarda hep yanıldı; daha doğrusu kaderini belirleyen kendisini aşıp geçen tarihin akışı oldu. Fakat yine de imparatorluğu zar zor da olsa otuz üç yıl daha ayakta tutmayı başardı.

Aslında o da reformlar istiyordu; devletin varlığını sürdürebilme kavgasında, değişen koşullara ayak uydurulması zorunluluğunu o da biliyordu. Fakat bu süreç ateşli yenilikçilerin istediği gibi değil, daha akıllıca, daha ılımlı bir tarzda ceryan etmeliydi. Yenilikçilerin zorlaması elbette göz önünde tutulacaktı, fakat onlar bu tutumlarıyla ne yazık ki dış tehlikeler karşısında haklı kaygılara yol açıyorlardı.

Hele meşrutiyet... Müslüman halk yığınları için esrarengiz bir kelimedenden, içeriği bulunmayan soyut bir kavramdan başka şey değildi. Sorumlulukların bilincinde olarak kendi kendisini yönetme, yüzde doksanı okuma yazma bilmeyen bir halka bir çırpıda benimsetilebilir miydi? Nitekim bir süre soma Jön Türklerin demokrasilerini ne kılığa soktukları ya da sokmak zorunda kaldıkları görülecektir.

Hayır, eski dayanakları fırlatıp atmazdan önce, yeni destek direklerinin konması gerekirdi. Reform önce zihinlerde yapılmalıydı, soma da bedenlerde. Eski İslami devlet yapısında bir modernleştirmeye, bu zorunlu, fakat son derece rizikolu girişime kalkışmazdan önce, Avrupalıların yanında çıraklık yapılmalı, becerileri inceden inceye öğrenilmeli, neyin gerekli olup neyin olmadığı iyice anlaşılmalıydı.

1876 Anayasası sessizce bir kenara kondu, parlamento toplantıya çağrılmadı. Abdülhamit'in görüşüne göre buna daha zaman vardı, şimdilik sırası değildi. Fakat bir yandan da gençliğe Batılı düşüncelerin kapılarını açan da o oldu, hiç değilse saltanatının ilk döneminde kafaların yeni

lenrnesi konusunda ileri görüşlü davrandı. Laik okullar açddı, buralarda İslâmî düşünce yapısına göze çarpacak derecede ters düşen yeni bilimler öğretiliyordu. Batı üniversitelerine gençler gönderildi, çok sayıda subay Avrupa ordularında eğitim gördü, yurtdışından öğretmenler ve uzmanlar getirildi. Galatasaray'da, Türkiye'nin Oxford'u olan bu okulda, seçkin bir aydın zümresi modern bilginin bütün olanaklarıyla yetiştirilmekteydi.

Ancak yurtiçindeki bu dönüşüm ürünlerini verinceye kadar, komşuların giderek artan baskısının da gözden uzak tutulmaması gerekiyordu. Her an için daha güçlü olanların saldırısına uğranabilirdi. Buna karşılık yapılabilecek olan yalnızca sakınan davranmak, kurnazca oyalamak, sözde garantiler vermek, aldatma ve kandırma yollarına sapmaktı, yani güçsüz olanın savaş araçlarıydı. Böylece Abdülhamit diplomatlık sanatının bir büyük ustası oldu. Tehlike bulutlan toplanmaya başlanır gibi olunca, her seferinde hasımlardan birini diğerine karşı kışkırtmayı, soma da her ikisinin arasından bir tilki kurnazlığıyla sıynlmayı başardı.

İmparatorluğun görkemli başkenti İstanbul'da, peygamber vekili sert, fakat giderek daha da kaygı verici olan bir inatla bu arada belli belirsiz vehimlere de kapılmıştı atalannm büyük mirasını elinde tutmak için çabalarken, ülkenin bir köşesinde, üstelik dini bütün kimselerin arasında bir erkek çocuk doğmuştu; bu çocuk bin yıllık hali-felik tahtım devirmek ve son sultam ülkeden kovmak görevini üstlenecekti.

Küçük Mustafa'nın ailesi Selanik'in Türk mahallesinde ahşap, dar bir evde otarmaktaydı; eskiliğin gri pasıyla kaplı, her yanda görülen cinsten bir evdi bu. Pencereleer sık kafeslerin arkasında saklıdır, kapılar her zaman sımsıkı kapalı durur. Dışardan kapının pirinç tokmağı çalınınca, gelen kimseye ne istediğini sormak üzere, ilkin kapının yan tarafındaki dört köşe gözetleme deliğı açılırdı; gelen bir erkeke evdeki kadınlara gözden kaybolmaları için vakit bırakılırdı. Daracık yollar ve sokakcıklar düzensiz karmakarışıklık içinde, bir işe yaramaktan çok, bir tabloda yer almaya daha elverişliydiiler; bu yollarda gürültülü trafik yoktur, bağırıp çağırmlar yoktur, ses yoktur. Orda burda belki oyun oynayan bir grup çocuğa rastlarsınız; bu ülkede gençliğin özelliğı olan sessiz, ağır başlı davranışlarıyla oyunlarına dalıp gitmişlerdir. Kimi sarıklı, kimi fesli adamlar ağır, ölçülü adımlarla gelip geçerler; yapılacak her telaşlı hareket âdetâ onlann vakarını zedeleyecek gibidir. Kadınlar, karalara bürünmüş kadınlar, hepsini birbirine benzer kılan yaşmaklar içinde, rahibeler gibi giyinmiş olarak, çoğı kez ikişer ikişer, ürkek, hemen hiç ses çıkarmayan bir yürüyüşle evlerin önünden kayıp giderler. Her şey huzur dolu, âdetâ mutlu ve biraz da uykulu bir sessizlikle kaplanmış gibidir; arada sırada çeşit çeşit sebzeler, meyveler ya da çiçekler satan bir satıcının, şarkı söylercesine makamla uzun uzun haykırışı bu sessizliğı yırtar. Bu adamlar sokak satıcılığı işini, şiirimsi bir kılığa sokmasını, örneğın

şeftalileri ev kadınlarının hoşuna giden beyitler okuyarak satmasını bilirler.

Mustafa, kendi içine kapanık, geleneklerine bağlı, böylesi dinginlikte bir dünyada büyüdü ve başlangıçta hiçbir şey üstüne titremlen bu güven ortamını bozmayacakmış gibi görünüyordu.

Çağın huzursuzluklarından ancak pek azı, evlerinin sakin hayatim etkileyebilmekteydi. Burda evin ekseni anneydi; her şeye canlılığı, sıcaklığı, iyiliği ve yumuşaklığıyla yön veren oydu. O zamanların Türk kadını, gelenek ve görenek gereği ailenin çerçevesi içinde yaşardı. Evin dışındaki heyecanlar, eğlenceler, hele erkeklerle bir araya gelmek ona yasaktı. Kocasının yakınlarına bile kendisini gösteremezdi ve güneşin batmasıyla birlikte sokaklarda, meydanlarda tek bir Müslüman kadına rastlanamazdı.

Böylesi esrarlı bir tabuyla çevrili halde kadının yaşayışı çok dar sınırlar içinde yoğunlaşmıştı. Kadın küçük, fakat tümüyle kendisine ait bir dünyada benliğini arıyor, bütün varlığını onunla dolduruyordu. Ama bu sınırlı dünyanın içinde egemen olan da kendisiydi; ona hele anne olmuşsa, törensel bir huşuyla derin saygı gösterilir, el sürülmez bir çeşit kutsal hale etrafını kuşatır ve onu dış dünyanın kaba gerçekleriyle yakın temasa geçmesinden korurdu. Dini inançla kutsallaştırılmış evlilik bağı ise bir bakıma özgürlük demektir. Böylesi bir bağ inşaa bunaltmaz, aksine onu yüceltirdi. Bu şekilde bir kenarda kalmak, gün

delik hayatın dağdağasından uzakta durmak, kişinin iç dünyasını geliştirmeye yarıyordu.

Mustafa'nın annesi Zübeyde Hanım uzun süre İslâmi yetin katı çevresi içinde yaşadı, dünyanın sorunlarından pek az haberi oldu ve Avrupa'da adına eğitim denilen şeyden de uzak kaldı ne var ki bu yüzden ne insanlığındaki yüksek hasletlerin zenginliğinde bir azalma olmuşta, ne de değerli ve geçerli olan şeyleri ayırt etmede kafası daha az çalışmaktaydı. Onun kişiliğinden çevresine sürekli sakin bir ışınlı yansıtmaktaydı. Kendi isteğiyle ilk bakışta çapraşık görünen yollara sapmış oğluna hiçbir zaman engel olmamış, kişisel arzularını dışa vurmamış, kişiliğinin geliştirmesinde oğlunu serbest bırakmış, çoğu kez de onu anlamaya gücü yetmemişti. Çok geçmeden de oğlu, anne için tümüyle yabancı bir dünyanın içine dalmıştı. Anne ise kaygılarını ve tasalarını içine gömerek kenarda kalmıştı. Bütün hayatı fedakârlık, feragat ve başkaları için yaşamaktan ibaretti, ama belki de özellikle bundan dolayı farkında olmadan oğlunu derinlemesine etkilemiş, ona tüm bilgilerden, tüm becerilerden çok daha önemli olan tertemiz insani değerleri aşılamıştı.

Daha sonraları en olmayacakmış gibi görülen atılımlara kalkışmayı göze alabilen bir büyük ruhsal enerjinin tükenmek bilmez kaynağı haline gelecek bu adamdaki kendine güven duygusu, özellikle de benliğin bağlarından kurtulabilmesi, başkalarına yönelik özgeci tutumu, herhalde annesinden ona geçmiş bir miras olsa gerektir.

Galiba oğul da bunu, annesine neler borçlu olduğunu

biliyor ya da sezinliyordu. Çünkü annesi yaşadığı sürece ona, Türkiye gibi analara aşırı değer vermenin gelenek olduğu bir ülkede bite her zaman görülmeyecek derecede derin bir saygı ve sevgiyle bağlı kalmıştır. Bu da onun başkaca duygulara, genellikle duygusallığa pek yer vermeyen karakterinin insancıl açıdan en sempatik özelliklerinden biriydi.

Benliğindeki gerçekçi, uyanık, ileriye yönelik ve inançsız yanları da herhalde babasından almış olmalıdır. Ailenin kökeni hakkında pek az şey biliniyor. Mustafa'nın soyunun Küçükasya'nın iç kesimlerinden Anadolulu köylüler olduğu ve pek uzak sayılmayan bir zamanda oradan Selanik'e göç ettiği söyleniyor. Bu söylenti doğru olabilir. Daha'sonraları devlete yön verecek bir adamda bulunan aşağılanmaya katlanmayan dikbaşlılık, akıllıca kurnazlık, inatçı sebatkârlık gibi özellikler genellikle Anadolu insanına özgü karakter belirtileridir. Yaratılıştan basit insanın doğru sözlülüğüne sahipti. Onun sarışın ve mavi gözlü olması da Anadolu kökenli oluşuna karşı ileri sürülecek bir görüşü destekleyecek nitelikte değildir. Siyah saçlı insanların yoğun Olduğu Akdeniz kıyılarından, Küçükasya'nın içlerine, doğruya doru ne kadar çok gidilirse, sarışın tiplere de o kadar sık rastlanır. Burada Güneydoğu Avrupa'nın özellikle de Yakındoğu'nun, yani asıl Türkiye bölgesinin çok karmaşık ırk sorununu ayrıntılı şekilde araştırmak gerekiyor: ne var ki bu bölgeye çağlar boyu, o kadar çok halk üst üste gelmiş, birbirlerini öylesine etkilemişlerdir ki, ırk konusunda doyurucu bir açıklama yapılması olanaksızlaşmıştır.

Babası, Ali Rıza, bir subayın oğlu, önceleri gümrük memuru olarak çalışmış, soma da kereste ticaretiyle uğraşmaya başlamış. Özgürlükçü düşüncelerle aydınlanmış olanlardan biri; İslâmî devlet yapısının çürüklüğünü anlamıştı, imparatorlukta tepeden tırnağa köklü reformların yapılması gerektiği kanısına varmış olanlardandı. Ne var ki bu görüşte olanlar şimdi, 70'li yılların geriye dönüş ve hayal kırıklığı ortamında, ülkede sesleri çıkmayan bir zümre halindeydiler. Tevekkül içinde umutlarını geleceğe bağlamışlar, böylesi bir görev için daha iyi hazırlanmış, daha sonraki nesillerin bu umutlarını gerçekleştirmesini beklemekteydiler. Yoksa babası ne diye biricik oğluna Mustafa'nın bir erkek kardeşi çok küçükken ölmüş, sadece bir kız kardeşi kalmıştı yumuşak bir kararlılıkla esaslı, fakat yeniçağa özgü bir temel eğitimin yolunu açsın?

Bu ilk çocukluk yılları, küçük Mustafa için kısa süren bir mutluluk dönemi olmuş olmalıdır. Güvenceyle dolu bir yuva, sevgiyle bağlanmış, bir tane ve her şey olduğu kolayca hissedilen bir anne, kendisiyle oyunlar oynanabilecek küçük bir kız kardeş, okula gitmeyi eğlenceli kılan yaşlı, dost bir öğretmen. Soma da baba, derin saygı beslenen ve akşam eve geldiğinde, selâm niyetine töre gereği eli öpülen bir baba. Onun yanında oturulmaz, onun yanında lafa kanılmaz. Eski görgü kuralları katıydılar, ama bunların yavaş yavaş terk edilmesine yol açan yumuşak bir hava da vardı.

Fakat baba ansızın öldü. Aile geçim bakımından zor durumda kalıverdi. Anne Selanik'teki evi kapatarak, her iki

çocuğuyla birlikte köye, kardeşinin yanma taşındı; kardeşinin Selanik'ten at yürüyüşüyle iki saat uzaklıkta Langaza köyünde küçük bir çiftliği vardı. Küçük Mustafa burada dayısının işine yarayabilirdi, öyle ya yeterince güçlü görünüyordu; kaygılanmaya hiç gerek yok, dayısı Mustafa'yı iyi bir çiftçi yapardı, bu da bir adamı geçindiren bir meslekti.

Yani koyunları gütmek, ahırları temizlemek ve buna benzer basit, fakat sağlığa yararlı işler demekti bu. Çocuğun hoşuna gitmişti doğrusu. Okul, hep okul kalır ve burada açık havada yaşamak, daracık kentte yaşamaktan çok daha güzeldir. Başlangıçta işler Mustafa'ya hiç de kolay gelmedi, ama bu çeşit çalışma adaleleri geliştiriyor, vücudu da çelikleştiriyordu. Çiftçi olacaktı, hem niye elmasındı? Çiftçilik insanı kendi kendisinin efendisi yapar ve kimseye de boyun eğdirmezdi.

Küçük Mustafa'nın en hoşlandığı uğraş, açık havada tarlaların ortasında oturup sürüyle gelen kargaları ekinlerden uzak tutmaktı. Başlıca işi de buydu. Arada sırada küçük kız kardeşinin de yanma geldiği oluyordu, ama çoğu kez yalnız başına kalıyordu, saatlerce yalnız. O zaman insan düşünebilir, hayaller de kurabilir. Neyi düşünürdü, nelerin hayalini kurardı? İnsanın kendisi de bilmez bunu. Masmavi gökyüzüne bakarak, boz atmacaların daireler çize çize uçuşunu seyre dalar, düşünceler de birbirini izler durur.

Ne var ki bu sırada anne, oğlu için sessizce başka bir gelecek kararlaştırmıştı.

2. ASKERİ ÖĞRENCİ

Köyde geçen bu iki yıllık çıraklık devresinden sonra, günün birinde Mustafa tarladaki bekçilik nöbetinden eve çağrıldı. Annesi ona yeniden Selanik'de okula gidebileceğini söyledi; teyzelerinden biri Mustafa'yı yanına alacağını bildirmişti. Okul ve üst baş için gerekli parayı ise anne biriktirmiş bulunuyordu.

O günlerde çoğu kez üzgün görünen annenin şimdi dışarı vuran neşesi, hülyaları ve serbestliğiyle avare saatlerin bitişini gidermek ister gibiydi. Kaldı ki Mustafa'nın kendisi de zaman zaman gizli bir huzursuzluk, belli belirsiz sıkıntılar da duymamış değildi; içindeki körleştirilmiş güçler kıpırdanmaktaydılar.

Köyde bu zoraki kalış on bir yaşındaki çocuğa sağlık bakımından iyi gelmişti. Temiz hava ve adalelerin sürekli işletilmesi vücudunu geliştirmiş ve direncini artırmıştı. Bu da ona tükenmek bilmez enerjisini ve sinirlerinin çelik gibi sakinliğini sağlayacak bir zindelik sermayesi oluşturmuştu. Daha sonraki yıllarda başaracağı ola-

ğanüstü işler için, sahip bulunması zorunlu ilk önkoşullardı bunlar. Öte yandan nice zaman yalnız başına kalışı ona, belirli bir konuda uzun uzadıya düşünmek, kılı kırk yararcasına kafa yorabilmek gibi alışkanlıklar aşlamış, çevreden soyutlanmak ve yalnız başına kalabilmek yatkınlığını güçlendirmişti.

Şimdi gittiği ortaokulda burası da özelbir kuruluştaydı, o zamanlar Türkiye'de okula devam zorunluluğu yoktu, çarçabuk kendini toparlamıştı. Öğrenmek ona güç gelmiyordu. Fakat fazla gayretli bir öğrenci de değildi. Özsaygısına fazla duyarlı biçimde düşkün oluşu, kolayca parlayan, içine kapanık mizacı öğretmenlerin her zaman sevgisini kazanmasını engelliyordu. Bu hali tam bir yıl sora onu acıklı bir olayın içine sürükledi.

Aslında olayın nedeninde pek trajik bir taraf yoktu. Bir okul arkadaşıyla kavgaya tutuşmuş, bundan da çocukların iki taraf olması sonucu tam bir meydan dövüşü doğmuştu. Ne yazık ki o sırada Kaymak Hafız dedikleri Arapça öğretmenleri koşup gelmişti. Kabahatli olduğu kanısına vardığı Mustafa'yı yakalamış, ona bütün sınıfın önünde bir ibret dersi vermiş ve bu ders Mustafa'nın vücudunda kimi mor, kimi kahverengi değnek izleri bırakmıştı.

Mustafa kendi görüşüne göre, haksız yere çarptırıldığı bu cezayı sessizce sineye çekmişti. Ama soma eve gelince, bir daha okula dönmeyeceğini bildirmiş ve bu kararından da dönmemişti.

Pekala, pek güzel, ama şimdi ne olacaktı? Mustafa'nın gittiği okula benzer, ikinci bir okul Selanik'de yokta; kalkıp başka bir kente gitmek için ise parasal durumları elverişli değildi. Yoksa tekrar dayının Langaza'daki çiftliğine mi gidecekti? Hayır, şimdi bambaşka plânları vardı Mustafa'nın.

Bundan somasını kendisi şöyle anlatıyor: "Komşumuz bir Binbaşı Kadri Bey vardı, oğlu Ahmet askeri okula gidiyordu. Bu okulun öğrencileri güzel üniformalar giyiyorlardı ve ne zaman Ahmet'e rastlasam kendisine gıpta ediyordum. Ayrıca sokaklarda da sık sık, süslü üniformaları içindi subaylara da rastlıyordum, böylesine pırıl pırıl bir üniforma giyebilmek için subay olmam gerektiği kanısına vardım".

Zaman zaman bu arzusundan annesine de bahsetmek istedi. Fakat anne bunun sözünü bile ettirmiyordu. Renkli kılığı olan her şeyden ürkmekteydi. Asker olmak, günün birinde belki de savaşa gitmek demekti, oysa tek bir oğlu vardı onun. Başka her şey olabilirdi oğlu, ama asker asla.

Ne var ki öfkeli Kaymak Hafız, istemediği halde yazgısını belirlemişti onun. Çünkü şimdi Mustafa için iyi bir şeyler yapmaktan başka çıkar yol kalmamıştı. İnsan bir şeyi kafasına koymaya görsün, eninde sonunda gerçekleştirir bunu.

Annesine ya da yakınlarından başka bir kimseye hiçbir şey sezdirmeden on iki yaşındaki çocuk, babasının bir arkadaşına başvurup, aklına koyduğu işi yapması için onu

nu yardımını rica etti. Eski bir asker olan bu adam, askerce istekleri anlayışla karşıladı. Selanik'deki askeri okulun yöneticileriyle görüşüp, Mustafa'mn sınavlara sokulmasını sağladı; o da smavı başarıp okula kabul edildi.

Askeri okulların giderleri padişah tarafından karşılanırdı. Böylece burdaki öğrencilerin öğretimlerini sürdürmelerini adeta padişahın kendisi üstlenmiş gibi oluyordu; dolayısıyla da işin şakaya gelir yanı yoktu. Serkeşlik yapan ya da yeterince başarı gösteremeyen, nefer olarak orduya gönderilir, orda yıllarca askerlik yapmak zorunda kalır, boğaz tokluğuna eğitim gördükten soma, belki astsubaylığa yükselebilirdi. Başının üstünde böylesi bir Demokles'in kılıcı asılı durunca, insan boyun eğmeyi, her zaman doğru ve adaletli olmasa da kurallara uymayı öğrenir; nefsine egemen olmaya alışır, ancak sık sık içinden isyanetmek arzusuna da kapılır.

Genç Mustafa'mn en hoşlandığı ders matematikti, nitekim çok geçmeden bu dersin parlak bir öğrencisi oldu. Matematiğin hayaladen arınmış, nesnel, apaçık oluşu, onun gerçeklere yönelik ruhuna uygun geliyordu. Burda sadece verilmiş nicelikler vardı, gerçekte var olan nicelikler; burda kesin kararlar verilmesi gerekiyordu; "olabilir" ya da "aşağı yukarı" sözlerine yer yoktu. Matematik problemleri üzerinde ileri geri lafedilemezdi, onları çözmek gerekiyordu; küçük çapta bir strateji işte. Özellikle de zorlukları çekiciydi. İlk bakışta durum muamma gibi görü

nüyorsa da, çözümü de yine onun içinde saklıydı, yapılacak olan iş sadece bu çözümü bulup ortaya çıkarmaktı. Bir ödevin üstüne ısrarla düşmek, onun can alıcı noktasını bulmadan rahat etmemek, doğuştan kılı kırk yancının mizacına göre şeylerdi biraz da.

Bu sağı bilim dalında bütün arkadaşlanndan daha ilerdeydi. Çok geçmeden matematik öğretmeniyle aralarında dostça bir yakınlık kuruldu. Dünyanın kendisini tanıyacağı adı da bu öğretmenden alacaktı. Öğretmenin de adı Mustafa'ydı, bu yüzden "Böyle olmayacak bu" dedi, "aramızda bir fark olmalı, Onun için bundan böyle senin adın Kemal olsun!" Bu adı siciline de kaydettiler. Kemal yetkin demektir. Öğretmen ona bir çeşit belleticilik görevi de verdi; arkadaşlanm ödevlerini denetleyecek, gerekirse konuyu bir defa daha açıklayacaktı. Böylesi bir ayncalıkları yere geçmesi, ondaki kendine güven duygusunu daha da pekiştirmişti; bu şekilde ön plâna çıkması, dürüst bir özelleştire eğiliminden kaynaklanan aşırı çekingen alçak gönüllülüğünden sıynlmasma yaramıştı.

Bu sırada "Kemal" gönül heyecanlanndan da uzak kalmadı. On dört yaşının coşkusuyula komşulan olan bir genç kıza sevdalandı. Kuşkusuz kıyla konuşabilmiş değildi, onu sadece uzaktan seyrediyor ve çevresinde pervane oluyordu. Akşam üzerleri okuldan eve döner dönmez, pantolonunu çarçabuk ütülettiriyor, soma da arkadaşlarıyla oynamak bahanesiyle hemen sokağı fırlıyordu. Ancak

oyun oynamak yerine, sevdiği kızın evi önünde bir aşağı bir yukarı geziniyor, bu dolaşması mizacındaki inatçı sebatkârlık nedeniyle saatlerce sürüyordu. Belki de o taze güzellik, kafeslerin ardmdan kendisini ona gösteriyor ve pantolonu bıçak gibi ütülü, vefalı şövalyesine kara gözlerinin okşayıcı bakışlarıyla teşekkür ediyordu.

Ne var ki böyle küçük, gerçekten sevimli oyalanmalar, yeni adından övünç duyan delikanlının basamak basamak yükselmesine engel olmadı. Burdaki alt sınıflan tamamlayanlar, ülkede pek az bulunan demiryollarından biriyle Selanik'ten birkaç saatte gidilen, Makedonya'nın iç kesimindeki Manastır'a, askeri liseye giderlerdi. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu geniş bir şerit halinde, Adriyatik Denizine kadar bütün Balkan yarımadasını kaplamaktaydı.

Mustafa Kemal'in Manastır'a geldiği yıl, kent silâh şakırtıları ve savaş gürültüleriyle dolup taşıyordu; bunlar daha soma kendisine hayatının uzun bir dönemi boyunca hep eşlik edecek bir melodinin henüz uzaklardan yankılanan ilk sesleriydi. Top arabalarının tok takırtılarının eşlik ettiği uzun asker dizileri caddelerden geçiyor, bu sırada padişahın sadık savaşıılan Anadolu'daki yurtlannın yanık havalanın söylüyorlardı. Türkler yine komşularından birine karşı cepheye gitmekteydiler. Bu sefer kavga Girit Adası yüzünden çıkmıştı; Avrupa'daki dengenin koruyuculan için baş ağrıtıcı sorunlardan biri olmuştu bu Girit. Yunanlılar bu adada milli ve hayati önemde hakları olduğu kanı

sındaydılar, Türkiye de kendisine ait olan şeyi haklı olarak kendiliğinden vermek istemiyordu. Yeryüzünün kodamanları ise sık sık görüldüğü üzere kesin bir çözüm şeklinde görüş birliğine varamamış ve işi olurlarına bırakmışlardı.

Askeri fidanlıkta yetişmekte olan, geleceğin mareşalleri yanı başlarında ceryan eden savaş kuşkusuz büyük bir merakla izlemişler ve henüz yetersiz de olsa, uzmanlık dallarında kazanılmış bilgileriyle yaşlı generallerin yürüttükleri harekât üzerinde ateşli tartışmalar yapmışlardır.

Yurt sevgisiyle çarpan kalpleri hayal kırıklığına uğramayacaktı. 1897'de yapılan bu Teselya seferi, uzun bir süre için son kez savaş şansının gülmesiyle, Türkiye için zaferle sonuçlanmıştı. Yunanlılar sürekli geri çekilip, bir zamanlar tanrıların oturduğu Olemp dağının karşısında toplaşmak zorunda kalmışlar, çok geçmeden de soluklanırsın bütünü tıkanmıştı. Orduların komutası Yunanistan'ın genç veliahdı Konstandin'deydi; o sırada az ötede, Manastır'da askeri öğrenci olan biriyle, yirmi beş yıl sonra bu sefer kral olarak, kuşkusuz en zorlu ve en son savaşında boy ölçüşecekti. Manastır'daki öğrenci ise şimdi ikinci ya da birinci sınıftaydı. Bu dönemde herkesin eğilimleri ve yetenekleri açıkça ortaya çıkmaktaydı; karakterler daha göze çarpar biçimde birbirinden farklılaşıyor, daha sonraki yılların erkeğinde kişiliğinin ilk çizgileri belirginleşiyordu.

O zamanlar on sekiz yaşlarında olan Mustafa Kemal'in nasıl bir izlenim uyandırdığını, en iyi şekilde bir

okul arkadaşının ağzından öğreniyoruz: "Her zaman bir kenarda kalırdı" diye anlatıyor bu arkadaşı, "kendi içine kapalı, sessiz durur ve kimseyle yakın arkadaşlık kurmazdı. Fakat bu haline rağmen asla nobran ya da aksi biri değildi, tersine güleryüzlüydü, yapmacıktan uzak bir sıcakkanlılığı vardı. İşin en garip yanı da şuydu: Kendisi hiç ortaya çıkmadığı halde, bizi hep o yönetir, fakat bunu sezdirmezdi. Çok okurdu; okuduğu bir kitap üzerinde düşünmesi ise, üç katı daha fazla zamanını alırdı. Bir defasında ona "Bizimle oynamıyorsun, her zaman uzakta duruyorsun, ne düşündüğünü de hiçbir zaman söylemiyorsun, nedir amacını senin?" diye sorduk.

"Ben öyle sizler gibi olmak istimiyorum, ben bir şey olmak istiyorum cevabını vererek yürüyüp gitti."

Daha somaları onu efsaneleştiren yazılar, portresini de abartılı biçimde çizmektedir. Kesinlikle bilinen ise yeterince basittir: Arkadaşları üzerinde etkili olan ve onların güvenini kazanan, yetenekli bir öğrencidir; bir de kendi bildiği yolda gitmek niyetindedir.

Her zaman dostça davranan görünüşünün ardında, kesin kararlılığını ve inatçı irade gücünü saklayan, bu hemen anlaşılmaz insanı arkadaşları biraz yadırgamış olmalıdırlar. Kendisini elbette ki olduğundan büsbütün farklı biçimde değerlendirecek değillerdi. Zaten onun yüzünde, her zaman görülen tiplerin birbirine rahatça kansan, temiz çizgileri, yumuşak düpedüzlüğü yoktu. Benliği de Doğulu in

sanlara özgü, yorgun melankoliden hiçbir belirti yansıtmıyordu; Islâmiyetin getirdiği yiğitçe, insanca büyük, fakat yine de savaşmadan, tevekkülle yazgıya boyun eğmek demek olan, huzuru Tanrı'da aramak doğrultusunda da onda hiçbir eğilim yoktu. Onun karakteri daha çok eski göçebe Türkleri hatırlatıyordu; gücünü yitirmeyen canlılığı, pervasız atılganlığı, sertliği ve haşinliğiyle dünyaya nam salmış bu ırkm özellikleriydi.

Yılda bir defa tatillerde eve gidiliyordu. Fakat annesiyle arama geçici bir soğukluk girmişti. Çünkü Zübeyde Hanım Morali Ragıp admda biriyle yeniden evlenmişti; kocası bütün servetini kaybetmiş Morali tanınmış bir bey olan Abbas'm oğullarmdandı. Annesinin ikinci kez evlenmesini oğul bir türlü hazmedememişti. Daha soma bundan "Ben anneme âşıktım, annem de bana" diye bahseder. Üveybabasıyla asla konuşmadı, onun için böyle biri mevcut değildi. Ne var ki annesi birkaç yıl soma yeniden dul kaldı.

Mustafa Kemal Selanik'de geçirdiği tatilde, irerler okulundaki bir Fransız rahibinden gizlice Fransızca dersi aldı. Çünkü Fransızca öğretmeni, en çok matematikle ilgilenen bu öğrenciyi, kendi dersinde daha az başarılı olduğundan azarlıyordu, bu azarlamalar da onun pek gücüne gitmekteydi. Fransızca iyi bildiği tek yabancı dil olarak kaldı.

Bu dönemi anlatırken "Manastır'da öğrenciler arasında genellikle canlı bir çabalama havası yaygındı, herkes en başarılı kişi olmak istiyordu" der. Bu da bilimin kaynakla

rı uzun süre kendilerine kapalı kalmış bir gençliğin öğrenme açlığı, Batı'nın ileri atılımına bir an önce yetişmek isteyen bir halkın ateşli çabasıydı.

Böylece merdivenin basamakları birbiri ardından tırmanıldı. Sınavlar engelini aşılmasından soma Mustafa Kemal de, kendisine daha yüksek askeri bilgilerin kapısını açacak imzalı mühürlü diplomayı aldı. Böylece ülkenin başkentinde bulunan savaş sanatı akademisine, "Harbiye"ye geçti.

Yüzyılın sonlarında İstanbul'u eski şanlı geçmişini akşam güneşi aydınlatmaktaydı. Kent hâlâ Pierre Loti'nin tasvir ettiği gibiydi: İnsanın gönlünü ferahlatan bu kent renkli, albenili, aynı zamanda mistik bir büyüyle kaplıydı; karanlık sırlar, göze çarpan zıtlıklar, çelişkiler ve hızlı değişimlerle doluydu. Görkem ve çöküntü burda yanya nadır: Yıkıntıların hemen yanı başında pırıltılı mermerle riyle saraylar yükselir; gerçek güzelliğin huzur dolu ritmine, yalancı taşların cafcaflı parlaklığının akordu bozuk sesleri karışır.

Ortaçağ'la Yeniçağ birbirleriyle inatla karşı dururlar. Önü açık, küçük dükkanında zanaatkar oturmuş, çömlekçi çarkım döndürmekte ya da eski Bizans'daki gibi bir bakır kaba çekiç sallamaktadır, aynı anda onun biraz ötesinde en modern yolcu vapurlarından biri Altıboynuz'un önündeki limanda demir atmaktadır. Tramvaylar sabahın

erken saatlerinde, gecedan kurulmuş ve suçlu gömleği içinde bir biçarenin sallanıp durduğu bir darağacının önünden geçebilir.

Çok farklı görünümüleri ve özellikleriyle her biri kendine özgü kentler olan semtler, yaşama biçimleri ve töreleriyle de birbirlerinden ayrılırlar: İki tarafım denizin kucakladığı yerde eski İstanbul kurulmuştur, burası Türk bölgesidir: Bir tahta evler, labirentine camileri harikulade yapıların gölgesi vurur; eğri büğrü, çarpık çurpuk bir yoldan "Babı-ali" çıkılır, bu caddenin en tepe noktasında Harbiye Nezaretinin dört köşeli "Serasker Kulesi", asker bir milletin alabildiğine belirgin bir simgesi halinde yükselir; bu sırada bakışlarınız bir burnu yeşil taraşlar halinde, maviliklerle çevrili kıyılara indiği, Sarayburnu doğrultusundaki ahenkli siluete takılın; bir zamanlar sultanların oturduğu, içinde nice sırlar saklayan köşkler buradadır, halifeliğın alameti peygamberin kaftanı da burda muhafaza edilmektedir. Ötede, karşı kıyıda, dolambaçlı yollarıyla eski Galata bir yamaç üzerinde yükselir ve doğruca Yeniçağ kenti, Hristiyanların ve yabancı elçiklerin kenti Pera ile birleşir. Doğu ve Batı, o zamanların bu iki ayrı dünyası burda Altınboynuz'da, onanın bir türlü bitmek bilmeyen Galata köprüsüyle, ünlü yaya köprüsüyle birbirine bağlanmıştır. O günlerde bu köprüde renkli bir kalabalık itişip kakışır; Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Makedonyalılar, Kürtler, Suriyeliler, Çerkezler, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler,

Yezidîler, Dürziler, Maronîler, Malin evrensel imparatorluğunu dolduran halklar, dinler ve ırklar mozaiğinin canlı bir tablosunu meydana getirirlerdi.

Doğu'nun bu kozmopolit kentine "Dersaadet" diyorlardı, yani mutluluk kapısı; doğa bu beldeye güzelliğın ve bereketin her türlüşünü bahşetmiş, o da varlığını zenginlik ve bolluk içinde sürdürmüştü, şimdi de kendisine sunulan nimetleri telaşla toplayıp, bunların tadını daha hırslı biçimde çıkarıyordu. Burda yükselmek için güvenli yollar; ille de çıkılması gereken, önceden saptanmış basamaklar yoktu. Herkese bütün olanaklar açıldı; açıkğöz olan, gözüpek olan, daha çabuk saldıran kazamyordu; sokakta avare dolışanın kucağına bir rastlammn, içi dolu bir kese fırlatması da olmayacak işlerden değildi. Hayat sürüp giden bir serüvendi; talih de kör talih de çoğu kez; bir gün ve bir geceden daha kısa zaman içinde tersine dönebiliyordu. Bugün yoksul köşesinde pinekleyen, yarın lütuflar güneşinin parlak ışıklarıyla aydınlanabiliyordu. Önü sıra atlılar giden gala arabası içinde, debdebeyle sokaklardan geçen, yıldızlı makam sahipleri birkaç saat soma kendilerini zindanda bulabiliyor, ya da Arabistan'ın bilmem hangi uzak köşesine doğru sürgün yolunu tutuyordu.

Avrupa kurnazlık Doğu'nun zevkleriyle birleşmişti: Afyon, esrar, bunaltıcı mehtaplı gecelerde hülyalara dal drrtan uyuklamalar ve çeşit çeşit, farklı farklı kadınlar. Ancak burada başı örtülü Müslüman kadınından elden geldi

ğince uzak durmak gerekiyordu, en azından gayrimüslim kimse için bir zorunluluktan bu. Böyle bir gönül oyununun tehlikesi, gerçi onu daha da çekici kılabilir, ama bu çekicilik insanın sırtına kolayca bir bıçak yemesiyle de sona erebilir, öte yandan kutsal yasayı çiğnemiş sayılan kadın da bir daha çıkmamacasına Boğaz'm sularında kaybolup gidecektir.

Mustafa Kemal, yirmi yaşında subay adaydır; bir taşra yatılı okulunun kısır çevresinden bir büyük kentin hareketli hayatına geçtiğini anlatmıştı. Kitaplar bir süre için kenara itildi, hayatında ilk kez dünya nimetlerine dilediğince el atmanın tadını çıkaracaktı. Bir zamanlar pek gıpta etmiş olduğu o gösterişli üniforması içinde, endamı yerinde bir delikanlıydı şimdi; pek uzun boylu değildi, fakat geniş omuzlu, ince belli bir dar kalçalıydı; erkekçe terlemiş bıyıklarının uyarılarını hiçbir şekilde engellemiyordu artık. Sofra kurulmuşta, iş sadece lokmaları atıştırmaya kalmıştı.

O da bunu yaptı, hem de her işinde her zaman görüldüğü tarzda, kusursuz, esaslı, etkili biçimde yaptı. Kadın denilen varlığın esrarını keşfetmeye uğraştı; böylece delikanlılık yıllarında acı çektiren, rahat kaçırtan, kafasını kurcalayan sır ortadan kayboldu. Bu sırrı anlama hevesi ne var ki daha çok nesnel, hatta yüzeysel plânda kaldı; çarçabuk giderilen kaçamak arzular, neşeyle taçlanan saatler, ayak bağı olmayan tadı çıkarılıp soma da unutulmuş ilişkilerdi bunlar.

Hepsi de dengesinde bir sarsıntı meydana getirmeden cereyan etmişti. Hiçbirinde inşam hayatın gerçeklerinden uzaklaştıran romantik tasarımlar yoktu; giderek daha çok isteklerde bulunmaya sürükleyen arzu galeyanları yoktu; "acabalarla, fakatlarla tökezleyen tatuklular, duraksamalar yoktu. İç dünyası sağlıklı, güçlü bir bünyenin, acılardan armarak erkek olmak üzere deri değiştirmesi süreciydi bu.

Gündelik hayat alanında bilgisini, görgüsünü böyle geliştirirken, kendisini daha ciddi, daha sürekli uğraştıracak bazı şeyler de gözüne çarpmıştı. İnceden inceye akıl yürütme yetisine sahip bu çapta bir insanın, ülkedeki durumun gittikçe kötüye gittiğini, imparatorluk binasında her köşe bucağın çatırdadığını farketmemesi olanaksızdı. "Bosforun Hasta Adamı" deyimini her bakımdan geçerli bir slogandı artık; gerçekliği söz götürmez bu durum Avrupa hükümetlerince bir oldu bitti sayılıyordu. Hastanın öleceği kesindi, fakat bunun daha ne kadar sürüncemede kalacağı yalnızca bir zaman sorunuydu.

Bu arada harbiye öğrencisi ilk zamanlar derslerinde gösterdiği ihmali, sömestr sonunda çarçabuk telafi ederek iki yılını geride bırakmış ve kurmay sınıfı için seçilenler arasına girmiş bulunuyordu. Böylece daha önce kıta hizmeti görmeden, doğrudan doğruya yüzbaşı rütbesiyle orduya girmeye aday olmuştu.

Harbiyenin üçüncü sınıfındayken, yurda ilişkin konu

larla ilgilenmeye başladı. Çağının bunalımları onu kendiliğinden Artmalarla çalkalanan bu alana itmişti. Uzun zamandan beri bir genç şairler kuşağı yeni bir ideali yücelmiş bulunuyordu. Kendi milliyetini düşünmek, İslamiyetin skolastiğinden sıyrılmak, kendi ırkına aykırı düşen Arap ve Fars klâsisizmini aşmak, kısacası Avrupa'dan son dalga olarak Doğu'ya ulaşmış bulunan milli bireyleştirmeyi benimsemekti bu ideal. Siyasal açıdan ifadesini Jön Türkler hareketinin reform isteklerinde bulmaktaydı. Jön Türkler hareketi ise XIX. yüzyılın 80'li yıllarında doğmuş, soma XX. yüzyıla geçilirken durdurulamayan bir coşku durumuna gelmiş, özellikle de Türkiye'nin aydın kesimini sarmıştı. Jön Türkler'in istekleri çağa uymayan mutlakiyet yönetiminin kaldırılması ve Batı demokrasileri modelinde bir anayasanın kabul edilmesi konusunda yoğunlaşıyordu. Yazılarla, konuşmalarla düşüncelerine yaygınlık kazandırmaya çalışıyorlardı.

Özellikle Türklerde milli bilinci uyandırmak isteyen bu nitelikte yenilikçi yazılar, hükümetçe tehlikeli sayılarak yasaklanmıştı; bu da onlarla daha da enine boyuna ilgilenilmesine neden oluyordu. Ortalıkta bu kitaplar bulunmazdı, fakat çeşitli yüksek okullarda elden ele dolaşındı; bunları paltonun altına saklayıp içeri sokmak hiç de zor değildi. Geeleri yatakhanelerde kendi başlarına kaldıkları zaman öğrenciler büyük bir şevkle bu kitaplara sarılıyorlardı.

Gençlik bunlarda kendilerine yeniden umut veren,

iyimserlik kazandıran, karamsarlığın bozguncu telkinlerini ve içlerine sinmiş umutsuzluğunu, insanı yücelten, coşturan bir inanca dönüştüren bir şeyler buluyordu. Ateşli mısralarm şairi bunu sağlayanlardan biriydi. Tam anlamıyla milli Türk eğilimini ilk yansıtan şairdi ve sürgündeyken vakitsiz ölmüştü. Onun özgürlük şarkısı devrimin marşı olmuştu.

Daha sonraları Mustafa Kemal "Anlayamıyorduk bir türlü" diye anlatır, "böyle vatanseverce kitapları okumamıza neden izin verilmediğini anlayamıyorduk. Anladığımız şey devlette bir şeylerin aksadığıydı."

O halde bir değişiklik gerekiyordu, bunu sağlamak için de eyleme geçilmeliydi, kaskatı kesilmiş olan, harekete getirmeli, şimdiki düzen yıkılmalıydı. Duygulardaki coşkunluk tek basma esirinin dayandığı direkleri sarsamazdı. Ortalık bir "örgütlenme" sözü kaplamıştı; başkaldırma ruhu her tarafta noktacılar halinde billurlaşmaktaydı. Bu çalkantıya yetişmekte olan kurmaylar da katıldılar, var olan düzenin yıkılmasına çalışacak, vatan ve özgürlük için savaştıkları gizli bir dernek kurdular. Derneğin bir de yürütme kurulu vardı, Mustafa Kemal de bu eylem kurutandaydı. Daha önceden devrimci terminolojiyi çok iyi öğrenmişlerdir ve en önemli şeyin öncelikle propaganda olduğunu da bilmektedirler. Bundan dolayı başlıca uğraşları bir gazete çıkarmak oldu, sayfaları teker teker elle yazılıp gizlice dağıtılan bir gazetedir bu. Böylesi bir uğraş arkadaşlarınca takdir edilmelerinin

yanı sıra hoşlandıkları bir çalışma da oluyordu. Bu şekilde politika sanatında gerekli şeylere alışıldık kazanıyorlar, henüz biraz karmaşık olan düşüncelerim açık ve kesin biçimler halinde ifade etmeyi öğreniyorlardı. En çok çalışanlardan biri de Kemal'di; zaman zaman Namık Kemal tarzında bir şiirle katkıda bulunduğu da oluyordu.

Şiirle ilk tanışıklığını, daha önceleri Manastırdarken yapmıştı. Bunu "Son sınıftayken, daha soma şair olan Ömer Naci bizim okula geldi" diye anlatır. "Bu Ömer Naci askerliğe uyum göstermediği için Bursa Askeri Lise si'nden uzaklaştırılmıştı. Benden okumak üzere kitaplar istedi. Kitaplarımın hepsini kendisine getirdim, bular çoğunlukla içeriği tarih olan eserlerdi. Ne var ki Ömer Naci, bu kitapların hiçbir değeri olmadığını söyledi, okumak zahmetine bile katlanmadı, küçümseyen bir edayla hepsini bir kenara itti. Bu olay beni derinlemesine etkilemişti; ilk defadn ki şiir sanatı ve edebiyatı gibi bir şeyler olduğunu görüyordum, bu konuyla yakından uğraşmaya karar verdim. Fakat öğretmenlerimden biri, şiire merak sarmam konusunda beni uyardı, "şiir seni askerlik mesleğinden uzaklaştırır" dedi. Bunu ben de farketmişim. Ondan sonra gerçek merakım güzel konuşma ve yazmaya olmuştur."

Güzel kavramının kapsamma giren konularla ilişkisi her zaman pratik amaçlı olarak kalmıştır: Topluluğa hitap etme sanatı, ifadede akıcılık ve çekicilik sağlama, yani günün birinde kullanılabileceği sezilen şeyler. Şiiri de belirli

amaçlar için kullandılar, politikanı hizmetinde duygulan coşturan bir propaganda aracı oldu. Hitabet alanında kendilerini daha da iyi yetiştirebilmek için, öğleden somaki teneffüslerde güzel konuşma egzersizleri yapıyorlardı. Elllerine bir saat alıp, herhangi bir konu hakkında konuşuyorlardı; saptanan süre içinde başlıca noktaların ayrıntılı ve etkili biçimde dile getirilmesi zorunluydu.

Fakat bu gizli dernek, çevreye açılma çabaları nedeniyle elbette ki sürekli gözden uzak kalamazdı. Okul arkadaşları arasında da böyle komplolar, askerlik sadakatıyla bağdaştıramayan kimseler vardı. Böyle konularda, her zaman insanın genellikle önemli kazançlar elde ettiği, aşağılık ispiyonculuğun ille de bulunması gerekmez. Haber vermeyi hiçbir çıkar düşünmeden yapacak insanlar da bulunur. Her ne şekilde olursa olsun, üst makamların kulağına bir şeyler çalınmıştı; hem de haberdar olan, duymasını hiç istemedikleri, kendisinden çok korkulan bir adamdı, askeri okulların genel müfettişi İsmail Paşaydı. Katı bir dindar ve her zaman temiz olmasa dahi, gayret belirtisi her hizmeti en zengin ihsanlarla ödüllendiren padişahın sadık bendesi olan İsmail Paşa, harbiyenin komutanı Rıza Paşayı çağırıp, kendisini öğrendikleri hakkında sorguya çekti. Rıza Paşa gizli bir komplodan hiç haberi olmadığını ve buna benzer herhangi bir şeyi de farketmediğini söyledi. Bunun üzerine genel müfettiş pek de haksız olmayarak "Eğer gözlerinin önünde cereyan eden şeyi görmüyorsan okulu

yönetmeye de ehil değilsin" diye karşılık verdi. "Bundan soma daha dikkatli ol!"

Rıza Paşa gerçekten hiçbir şey görmemiş olabilir, zira kendisi de içinden gençlerden yana olduğundan, iki gözünü kapalı tatmaktaydı. Fakat hiç değilse bir sefer "herhangi bir şey farketmemelik" yapmaması gerekiyordu.

Bir gün dernek üyeleri, günlük programda öngörülen derslerini yapacakları yerde, gazeteleri için hani harıl makalalar hazırlamak uğraşı içindeydiler. Sınıfın kapısını kapatmışlar, dışarıya bir de gözcü koymuşlardı. Aksilik bu yana birden koridorda Rıza Paşa görünüyordu, gözcünün tehlike işaretini vermesine vakit bırakmadan içeri girdi ve bütün ekibi suçüstü yakaladı. Ancak Paşa etrafa yayılmış yazılan görmemiş gibi davranarak, sadece birkaç ders sırasında başka şeylerle uğraşıyorlardı." Rıza Paşa'nın koruyucu kanadı sayesinde, bu son yıl bir kazaya uğramadan tamamlandı. Ve Mustafa Kemal büyük bitirme sınavını başarıyla, 23 yaşında yüzbaşılık beratını cebine koydu.

Orduyu katılmaya kadar, genellikle birkaç hafta beklenirdi. Subaylar bu süreden, gizli dernek çalışmalarını bir kat daha gayretle sürdürmek amacıyla, yararlanmak istediler. Arkadaşlarından birinin adına küçük bir konut tuttular, kirasını ortaklaşa ödeyeceklerdi, burayı örgütün merkezi ve yürütme kurulunun toplama yeri yaptılar. Aynı zamanda şimdi daha da büyüttükleri gazete burda hazırlanacak ve burası gizli buluşmalar için de kullanılacaktı.

Ne var ki Ismaili Paşa gençlerini tanıyordu. Onların komplo hazırlamaktan vazgeçmeyeceklerim de biliyordu; sadece sağlam kanıtlar elde etmek için fırsat kollamaktaydı, fakat çok sıkı gözetlettirdiği halde bu fırsatı bir türlü yakalayamıyordu.

Aradan bir süre geçmişti ki, Fethi Bey adında eski bir okul arkadaşları yanlarına geldi; gençler onun ordudan atılmış biri olduğunu biliyorlardı. Bu Fethi Bey çok zor durumda bulunduğunu, parasız, evsiz ve bir lokma ekmeğe muhtaç kaldığını anlattı; gizli derneğe katılmak ve birlikte çalışmak istediğini söyledi. Karşılığında bütün istediği, kendisine barınacak bir yerin verilmesi, bir de karnının doyurulmasıydı. Dernekteki gençler, aralarına bir kişinin daha katılmasına sevindiler; kiraladıkları yer nasıl olsa boş duruyordu, zor durumdaki arkadaşları pekala orada kalabilirdi, hem birinin evde sürekli kalması daha az göze batardı.

Örgüte yeni alman Fethi Bey çalışmalara şevkle katıldı ve hayli de yararlı olmaya başladı, çok geçmeden de bir yandaş daha bulduğunu bildirdi. Gençler asıl merkezlerinin yerini başlangıçta belli etmemek için, göze batmayan bir yerde, Galata köprüsünün yakınlarında, sapa bir kahvede toplanılmasını kararlaştırdılar. Fethi Bey yeni arkadaşını oraya getirecek, dernek üyeleri de onu uzaktan inceleyeceklerdi.

Üyeler kararlaştırılan yerde bir araya geldiler. Az son

ra da Fethi Bey yanında, sözde yeni yandaş olduğu halde göründü. Ne yazık ki bu gelen yeni yandaş, İsmail Paşanın yaverinden başkası değildi, yanında bir sürü de jandarma getirmiş ve onları giriş kapısının önüne sessizce yerleştirmişti. Kendi ayaklarıyla güzelce bir araya gelmiş bulunan bütün dernek üyeleri hapishaneye götürüldü ve ayrı ayrı hücrelere kapatıldı, orada her biri başına gelecekleri rahat rahat düşünebilirdi.

3. SÜRGÜN

Başkentin hemen yam başında, Boğazın Avrupa yakasının yemyeşil bayırlar halinde ıssız tepelere doğru yükseldiği ve bir yandan yakınlardaki Pera'yı, daha ötelerde alabildiğine yayılmış İstanbul'u, Asya yakasında da servilerle kuşalı Üsküdar'ı gören bir yere, Sultan Abdülhamit hükümdarlık merkezini kurdurmuştu.

Burası Yıldız Sarayıdır, başlı basma bir evrendir. Binaları, köşkleri, küçük saraylarıyla koca bir kent, üç ayrı sur çemberiyle kuşalı, yüksek ağaçlarla kaplı bir park içine saklanmış taş ve mermerden bir ordugâhtır. Sarayın bütün memurları, subayları ve hizmetkârları aileleriyle birlikte, burada dış dünyayla ilişkilerim kesmiş olarak oturmakta, ancak padişahın özel izniyle saray bölgesinden dışarı çıkabilmektedir. Mağazalar, tamirhaneler, mandıralar, bostanlar, silâhhaneler, Abdülhamit hayvanlara düşkün olduğundan yüzlerce cins atı barındıran ahırlar, manej alanları, hazinelerle dolu mahzenler, bir müze, bir rasathane bu esrarlı surların arkasında saklıydı. Yalnız sekiz yüz aşçı saray halkı için işbaşındaydı.

Ve o da, Allahm yeryüzündeki bölgesi de gönüllü bir mahpus gibi, bu altın kafesin içinde otarmaktaydı; neredeyse otuz yıl olacak bir hükümdarlık döneminden soma, şimdi erken ihtiyarlamış bir adamdı. Uzun boylu levent vücudu eğrilmiş, yorgunluktan çökmüştü.

Resmi kabullerde beyaz güderi eldivenler geçirdiği dikkati çekecek derecede küçük elleriyle Sultan Osman'ın kılıcına dayamıyor, o zaman da kılıcın kabzası çenesinin altına kadar geliyordu. Soyluluk belirtisi kartal burnu şimdi bir akbaba gagası gibi, kupkuru yüzünden dışarı fırlak hale gelmişti; kınalanmış çember sakalının çevrelediği kafası olduğundan daha büyük, daha heybetli görünüyordu. Gençlik yıllarının ciddi bakışlı, iri gözleri şimdi çukurlarına gömülmüştü; bakışları bir şeyler kolluyormuşçasına huzursuz, kuşkulu olmuştaki; geniş ağzındaki donuk sevimli gülümseyiş, artık görünüşünün sıkıntılı kasvetim ışıktan dıramıyordu.

Hâlâ Avrupa'nın en şeytan diplomatlarıyla boy ölçü şebilmekteydi; hasımını pes ettirmek ve kukla gibi oynamak konusunda bütün hileleri, bütün dolapları biliyordu, ama bütün bunlar alt tarafı sadece birer oyalamadan, adım adım geri çekilmek zorunda kalman sonu gelmez bir savunmanın yıpratma oyunlarından başka şey değildiler. Avrupa illerinin bir kısmını, ayrıca Mısır'ı ve Tunus'u kaybetmişti; Fransızlar Fas'a yerleşmeye başlamışlardı; Avusturya, Balkanlar'da ilerliyordu; Rus devi Panslavizmin tüm

ağırlığıyla habire bastırmaktaydı. Muzaffer Hristiyanîk Müslüman dünyasının mülkünü elinden alıyordu.

Zamana karşı cephe alan, onu durdurmaya kalkışanın elinde iyilik kötülüğe dönüşür, en temiz niyet felâketle sonuçlanır. Abdülhamit elbette ki ülkesini kurtarmak istedi, fakat özellikle de bu yüzden türlü tehlikeleri başına sardı. Daha sonraları anlaşılacağı üzere doğru bir teşhisle, ancak katı bir otokratik yönetimin Osmanlı İmparatorluğunu daha fazla parçalanmaktan koruyacağı kanısındaydı. Fakat bilgece monarşi yönetimi, koşulların baskısıyla zorbaca bir despotluğa; belki de zorunlu olan diktatörlük, dayanılmaz bir zalimliğe; iyi niyetle başlayan her şeyi göz altında bulundurma çabası, her özgür, her kendiliğinden kıpırdanışı önleyen, her girişimi kötürümleştiren bir basınç halinde ülkenin üzerine çöken bir vesayet düzenine dönüşmüştü.

Her şeyi tek merkezden yönetme sistemi, en aşın bir kararlılıkla uygulanmıştı. İmparatorluk yönetiminin bütün iplerinin ucu Yıldız köşkünde toplanmıştı; memurlar onun iradesini uygulayan organlar olmuşlardı. Bu da elçinin raporunda yazdığı gibi "Padişahın iradesi olmaksızın koca imparatorluğun içinde bir taş bile yere düşemez" demektir.

Batı'dan gelen milliyetçilik düşüncesi, çeşitli halkları birleştiren bir devlet bağı için zehirdi. Bu düşünce ilkin imparatorluğun temellerini saracak, sonra büyüüp bağlama yerlerini kaplayacak, arkasından da ilerde görüleceği üzere bütün yapıyı çökertecektir. Bu da Abdülhamit'in

tam bir bağınazlıkla niçin milliyetçiliğe karşı çıktığını, vatan etiketi taşıyan her şeyi niçin zihinlerden silmek istediğini ve niçin vatan sözünün ağza alınmasını bile yasakladığını açıklar. Jön Türklere düşmanlığı, onların eğilimini acımasızca kovuşturması da bu yüzdendir. Avrupa kökenli milliyet kavramına karşı Abdülhamit, İslâmiyetin kaynaştıncı birleştirici düşüncesini çıkarıyordu. Bu düşünceye yeniden canlılık kazandırmak, artık iyice hızı kesilmiş bu harekete yeni bir atılım ruhu vermek yollarını arıyordu. Büyük Hicaz demiryolu girişimi yalnızca bu amaca yönelikti. Daha kolay bağlantr, daha iyi taşıma olanağı, Müslüman dünyasının dört bir yanından hacı kabilelerini kutsal kentlere Mekke ile Medine'ye götürecekt, böylece insan yığınlarının oraya rahatça akması, onların hepsini birleşmiş bir islâmiyetin gücü konusunda bilinçlendirecekti.

Bu savunmada, bu artık elde tutulamaz hale gelmiş olanın korunması için bütün güçlerin bir noktada yoğunlaştırılması gereken durumda, yapılması zorunlu şeyler yapılmadan kaldı. Artık geciktirilmemesi gereken reformlar, içinde bulunulan zamanın isterlerine, ılımlı nitelikte uygun düşeceği düşünülmüş reformlar tümüyle durdu. Bu alanda da aslında iyi olan şey tersine bir duruma dönüşmüştü. Yeni bilimleri öğreten okullar açılmış, şimdi ise bu okulların yarattığı yeni ruh tehlikeli olmuş ve onu baskı altma almak zorunda kalınmıştı. Ordunun yeni baştan düzenlenmesine başlanmış, fakat ülkeye çağrılan eğitim uzmanları hiçbir iş

yapamaz hale sokulmuş, bunların çalışmaları pek az istisnaıyla çıkmaz yollara saptırılmıştı. Eğitim amacıyla yabancı ordulara gönderilmiş subayların öğrendiklerini değerlendirmelerine izin verilmiyor ve dönüşlerinden sonra da hepsi imparatorluğun ücra bölgelerine sürgün ediliyordu. Bir donanma meydana getirilmiş, sonra bu donanma limanlarda paslanmaya terk edilmişti; gemilerin denize açılması, Avrupa'yla yakın temasa geçilmesine yol açabilirdi. Oysa Batılı düşüncelerin ülkeye girebileceği bütün kapılar sımsıkı kapatılmalı, bütün delikler tıkanmalıydı.

Herhalde padişah da yüreğinin derinliklerinde bütün bu çabaların boşuna olduğunu, düşüncelere karşı savaşta her zaman güçsüz kalacağını sezmış olmalıdır. Bu güçsüzlük duygusunun giderek büyümesi, mizacındaki kuşkulanma eğilimini yıllar geçtikçe patolojik bir evham haline sokmuştu. Bunalan ruhunda bir patlama olmasından kaygılanması, peşini bir türlü bırakmayan bir korkuya dönüşmüş, yüreğini karartmış, kendisinde bulunan üstün zekâ, beceriklilik ve yorulmak bilmez çalışma gücü gibi yüksek yetilerini sekteye uğratmıştı.

İki padişahтан sonra tahta çıkışı sırasındaki koşullar, içinde silinmez izler bırakmıştı. Gözden düşen ya da kamuoyuyla çatışan hükümdarı bertaraf etmek, Osmanlı imparatorluğu'nda öteden beri yapılagelen bir işti. Niye ona da benzeri bir yazgı hazırlanmasdı? Nitekim bazı sabahlar Yıldız Köşkünün duvarlarına geceden Jön Türklerin

yapıştırıldığı yaftalar bulunuyordu, bunlarda Abdülhamit'in tahttan indirilmesi isteniyor, eğer kısa zamanda bu yapılmazsa, kendisinin öldürüleceği bildiriliyordu. Bu kadar iyi korunan sarayının ulaşılmaz inzivası içinde dahi, onun böyle rahat yüzü görmemesine şaşmamak gerekir. Her gece yatak odasını değiştiriyordu, yatağı da hiçbir zaman aynı yerde durmuyordu; ancak birkaç yakını sarayın karmaşık labirenti içinde padişahın nerede bulunduğunu bilirdi. Yemekler kendisine mutlaka kapalı ve mühürlü kaplar içinde getirilirdi; yemeklere de ilkin yanındakilere tattırdıktan soma el sürerdi. Ondaki bir suikasta uğramak korkusu bazen gülünç durumlara da yol açıyordu. Bir defasında, biraz delişmen ve Jön Türk yanlısı tanınan Fuat Paşa huzura çıkmıştı. Töre gereği üç defa eğilerek padişaha yaklaşırken, ayağı kılıcına takılıp öne doğru tökezlemiş; bunu bir saldırı sanan padişah, yarımından hiç eksik etmediği tabancasını çektiği gibi ateş etmiş, bereket versin paşa ciddi şekilde yaralanmamıştı.

Münzevi hükümdar her şeyden ve herkesten kuşkulanıyordu, bunda da pek haksız değildi, çünkü hasından kollarım en yüksek mevkilere kadar uzatmış bulunuyorlardı. Ne var ki hiçbir tehdit, bir cuma selamlığı töreninde atdan gibi hiçbir bombalı suikast girişimi ve kendi hayatı hakkında duyduğu sürekli kaygılar onu yolundan döndüremiyor, aksine aynı doğrultuda daha inatla, daha sebatla, daha ısrarla yürümesine neden oluyordu.

Her alanda gözetim, denetim ve zihinleri dışarıya karşı kapalı tutma sistemi, bir örgütün kurulmasını da zorunlu kılmıştı; bu örgüt yıllar geçtikçe büyüyecek dev bir kuruluş haline gelecektir. İşkilli padişah, halkın arasında neler olup bittiğini bilmek istediği gibi, tek tek herkesin kalbinden neler geçirdiğini de anlamak istiyordu. Bunun için gözlere, evlerin duvarlarını delip içerisine bakabilecek gözlere ihtiyacı vardı. Böylece yavaş yavaş bir hafiyeler, casuslar, ispiyonlar ordusu doğdu. Bunlar her yerde, her zaman hazır ve nazırdılar. Sokakta dilenci olup dikilirler, rıhtımlarda gözlerini denize attıkları oltadan ayırmayan balıkçılar olurlar, en kibar evlerde süslü giysiler içinde uşaklık ederlerdi. İnsan bir şeyler anlattığı en yakın dostundan bile emin olamazdı. Kimse kimseye güvenemiyor, herkesin kafasında bir "acaba" sorusu çörekleniveriyordu. Türk kahvehanelerinden birine tanımadıkları bir adam girmeye görsün, herkes zaten yavaş sesle yürüttüğü sohbeti kesip susardı; konuşmaların yeniden başlayabilmesi için, öncelikle bu yeni gelenin, sarayın hafiyelerinden biri olup olmadığının anlaşılması zorunluydu.

Her gün adım "curnal" denilen raporlardan bir sepet dolusu Yıldız Köşkü'nden içeri girerdi. Raporuna yazacak şey bulamayanlar, uygun bir şey uydurmaktaydılar. Her habere karşılık çok iyi para ödeniyordu. Bu konuda padişah "İsterlerse benden çalsınlar, yeter ki sadece hizmet etsinler" diyordu.

Nitekim onun hizmetinde bulunanlar bir servet sahibi olabiliyordu. Sultan parayla ve zengin armağanlarla yandaşlarının sadakatını garanti altına almak istiyordu. Her despotlukta olduğu gibi, onun da çevresinde bir saray kliği, her dediğini onaylayan kuklalardan bir grup meydana gelmişti. Bunların hepsi gizli polisin başı Fehim Paşa tipinde vicdansız, dayanılmaz ölçülerin çok ötesinde aç gözlü, herkesin nefret ettiği, berbat kişiler değildi. İstanbul'un bu korkunç adamdan kurtulmasını sağladığı için, Alman Büyükelçisi Mareşal von Bieberstein, o güne kadar kamuoyunun kendisinden esirgediği sevgiyi kazanmıştı. Fehim Paşa bir Alman tüccara karşı yasadışı işlemlere kalkışınca, Mareşal bütün ağırlığını ortaya koyarak paşanın cezalandırılmasını istemiş ve padişahın bu gözdesi bütün haremiyle birlikte Bursa'ya sürgüne gitmek zorunda kalmıştı. Padişahın yakın çevresinde üstün yetenekte kafalar da vardı; Suriyeli kurnaz tilki İzzet Paşa ile gerçekten karakter sahibi olan, sarayın geniş yetkili genel sekreteri Tahsin Paşa bu nitelikte kişilerdi. Abdülhamit elbette ki çevresine sadece değeri sıfır kimseleri toplayacak kadar alık değildi. Her dilekçenin, elde edilmek istenen her ayrıcalık isteminin en yüksek kişiye ulaşan yolu bulabilmesi için, vüklüce bahşişlerle yağlanması eskiden beri kökleşmiş bir gelenektir. O zamanlar Avrupa ülkesi Rusya'da da durum bundan pek farklı değildi.

Gizli yardımcı güçlerin binlerce binlcrsesine yapılan ödeme

ler, verilen ödüller ve sadıkane" hizmetlere karşılık gösterilen cömertlikler, elbette ki tutarı yüksek rakamlara varan bir paraya mal oluyordu. Buna eldeki parayı hovardaca harcıyıp hesaplı kullanamamak gibi Türklere özgü özelliğin Abdülhamit'te çok belirgin şekilde bulunuşu da ekleniyordu. Maliye perişandı, kasalar boş kalmıştı. Yabancı sermayenin gelmesi zorunluluğu doğmuştu. Gelgelelim Paris ve Londra'nın bankerleri Osmanlı devletine güvene miyorlardı. Bunlar tatlı paracıklarını ancak devletin malîyesini de kontrol altına alırlar, vergilere ve gümrük gelirlerine peşin haciz koyarlarsa verebileceklerdi. Böylece "dette publique" Düyunu Umumiye kuruldu. Yabancı ülkelerin Türkiye'de gerçekleştirdikleri borçlar yönetimiydi bu, Türkler için haysiyet kinci bir durumdu; bir yardımdan çok, işleri daha da karmaşıktırmak için bir bahaneydi.

Postaneler çok sıkı gözteleniyordu. (Gizli haberleşmeler için bereket versin, yabancı postanelerin kapitülasyonlar gereği dokunulmazlıkları vardı ve bu ayrıcalıklarını da titizlikle koruyorlardı). Telefon kurulmasına izin verilmeyen bir haberleşme aracı sayıldığından İstanbul'da yasaktı. Basma çok katı bir sansür uygulanıyordu. Bu da kimi zaman umulmadık sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı şeyler basında yer alamazdı, örneğin bir hükümdarın suikast sonucu öldüğü haberi asla verilemezdi; bunun yerine sadece öldüğü yazılırdı. Nitekim Lucchenis cinayeti dolayısıyla da haber "İmparatoriçe Elisabeth Cenevre'de öldü"

diye verilmişti. Yalnız burda bir sonraki cümle sansürün gözünden kaçmış ve yukarıdaki habere bağlı olarak herkes şu cümleyi de okumuştı: "Olay bütün Avrupa'da genel bir infial uyandırmıştır."

Fakat bunca hesaba gelmez giderlere mal olan, bu kocaman haberalma aygıtını işletmek aslında bir işe yaramıyordu. Görüldüğü üzere komplolar, baskı rejiminin örtüsü altında pıtrak gibi çiçeklenmekteydi.

Suçlu genç subaylar demir parmaklıklar ardına konalı birkaç hafta geçmişti. Tek tek kapatıldıkları hücrelerinden Yıldız Köşkünün sağır duvarlarını seyredebiliyorlardı. Böylesine bir durumda insanı gerçekten ürküten bir manzaraydı bu. Durumları hiç de iç açıcı değildi. Gizli eylemleri konusunda yığınla kanıt eldeydi; kaçamak yollara saparak kem küm etmenin artık yaran olamazdı. Bekleyebilecekleri en hafif ceza ordudan kovulmalanydı, kaç yıl süreceği kestirilemez bir zaman için ortadan kaybedilmeleri de olasıydı.

Genel müfettiş Büyük İsmail Paşa soruşturmayı bizzat yönetiyordu. Ona göre olay çok vahimdi. Orduya artık güvenilmezse, isyan ruhu ordunun içine bile girmişse, devletin hiçbir dayanağı kalmamış demektir, bu da sonun başlangıcı olurdu, bu açıdan paşa hiç de haksız değildi. Bu yoldan padişahı etkilemeye uğraşılıyor ve suçluların başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırılmasını istiyordu, bir

yandan da Harp Okulu Komutanı Rıza Paşa'mn daha önceden gerekli gözetimi yapmadığını da ima etmeye çalışıyordu. Eski hasmının nüfuzunu kırma fırsatını öteden beri hep arayıp durmuştu zaten.

Böylece aylar geçti. Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım İstanbul'a koşup gelmişti. Fakat ona oğlunu göstermediler, türlü korkuların ağırlığı altında ne olacağını beklemek, hep beklemek zorundaydı. "İşte o zaman" diye anlatır Mustafa Kemal, "çok ağlamaktan gözlerinin görme gücü azalmaya başladı."

Bu sırada Yıldız Köşkü'nde sessiz bir savaş cereyan etmekteydi. Rıza Paşa nasıl bir tehlikenin kendisini beklediğini biliyordu. Özenle saklamaya çalıştığı liberal görüşlerine rağmen, efendisinin sevgisini kazanmış bulunuyordu. Abdülhamit'in ona ihtiyacı vardı, hem de yine İsmail Paşanın gözetimi için ihtiyacı vardı; insanları böyle karşılıklı birbirlerine kollattırmak, vehimlerle dolu bu hükümdarın öteden beri başvurduğu bir yöntemdi. Rıza Paşa eski öğrencilerini savundu ve onların sadece gençliğin verdiği düşüncesizlikle böyle bir çılgınca budalalığa saptıklarını ileri sürdü. Ordu böyle çok iyi yetişmiş subaylarından yoksun bırakılamazdı; zaten bu olay yüksek rütbe ve yetki sahibi bazı kimselerin, ordu içinde kendilerine yandaşlar kazanmak için çalıştıkları izlenimi vermekteydi.

Abdülhamit birbirine çelme takmaya uğraşan bu karşılıklı çabalara içinden sevinmiş olabilir. Ordunun üst dü

zey komutalarının birbirleriyle böyle çatışması onu memnun ediyordu; bu geçimsizlik onların tahtı tehdit edecek şekilde birleşmelerini engelliyordu; çünkü amcası Abdü-laziz böylesi bir birleşmeyle düşürülmüştü.

Her iki generali de incitmeden, ama birini diğerine tercih ettiği izlenimini de vermeksizin, majesteleri oldukça bağışlayıcı ortalama bir çıkar yol buldu. Kısa bir süre sonra padişahın iradesi yayınlandı; bunda suçluların geri dönmelerini olanaksız kılacak şekilde uzak yerlere sürgün edildikleri bildiriliyordu.

Yirmi dört saat sonra da Mustafa Kemal, muhafaza altında, kendisini atandığı yere götürecek olan vapura bindirildi. Biraz uzaktan, yüzünü örtmüş olarak annesi onu izlemekteydi. Oğluya vedalaşmasına izin verilmemişti. Uzun zaman kıyıda durup kaldı, bu şuada vapur, bütün yolcuların tamdığı ve bugün oğlunun bronz bir heykelinin bir zamanlar sultanların bahçesi olan yerde, yeşillikler arasında yükseldiği Sarayburnu'nu dönüp gözden kaybolmuştu.

Sekiz gün süren bir yolculuktan sonra vapur Beyrut'a vardı ve genç kurmay yüzbaşı atandığı garnizona gitmek üzere Şam yolunu tuttu. Suriye'nin eskiden beri ünlü bu başkenti düz bir çukur vadide uzanır; çepeçevre dört bir yanı cenneti andırır bahçelerden bir çelenkle kuşalıdn; bu güler yüzlü yeşilliğin ortasında camilerin renk renk çinileri ışıldar; bütün bunların üzerinde ısıltılar saçan masmavi

bir gök kubbe vardır. Bir zamanlar Arapların dünya imparatorluğunun ilk parlak çağında, Emeviler görkemli saraylarını burada kurmuşlar, kenti bir yandan silâh şakırtıları doldururken öte yandan burayı bir bilim merkezi, güzel sanatların çok geliştiği bir yer yapmışlardı. Halifelerin daha sonraki başkenti, Harun ül Reşid'in ünlü Bağdat'ı önemini yitirip voksulluğun kucağına düşerken, Şam kenti yüzyıllar boyu hep gelişmişti. Bir zamanların kudret ve görkeminin tanıkları hâlâ sapasağlam ayakta; geçmişinden gurur duyan bir halkın emelleri burada örülüyor, umutlan burada boy atıyordu.

Suriyeli zengin işadamlarının konaklarında dillerde dolaşan yeniden canlandırılacak büyük Arap İmparatorluğu düşüncesi idi. Burada eski büyük bir kültürün doruklarından aşağıya, Türk fatihlere küçümsercesine bakılıyor, ancak bir yandan da onlara yaltaklık edilmesi de unutulmuyordu. Bütün Müslümanlar birleşmeliydi, elbette; fakat bu birleşme, eskiden olduğu gibi Araplann önderliği ve bir Arap halifenin bayrağı altında olmalıydı; buna layık olan da, uygarlaşmalar bile bir ölçüde İslâmiyet sayesinde gerçekleşmiş bulunan Asyalı istilacılar değil, Araplardı. Çöllerdeki bedeviler, bu ebedi kentin görüntüsünü, kalplerinde geleceği müjdeleyen bir hayal olarak korumaktaydılar. Bu bedeviler arada sırada bir patırtı, bir gürültü ayaklanırlar, o zaman Türk ordusunun bezdirici, fakat gevşek baskısını sarsmak için cesurca, hatta umutsuzca saldımlara kal

kısıtları bile olurdu. Ancak böyle bir işe de ister istemez kendilerine verilmiş ve kıskançlıkla korudukları özgürlüklerinden, atalarının töresine uyararak oymaklar arası sonu gelmez vuruşmalarda bitkin düşmek için yararlanmadıkları zamanlar girerlerdi.

Güneyin bu çok hareketli merkezi, gerçekten rahat bir sürgün yeri sayılabilirdi; aslında burası kurnazca bir amaçla seçilmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi siyasal bakımdan kabına sığamayan gençler, burda girişim enerjilerini devlete daha çok hizmet edecek bir tarzda harcayabileceklerdi. Arap illerinde hiçbir zaman tümüyle sona ermeyen, fakat son günlerde de hayli sıkışmış bulunan ayaklanmalardan biri yine başlamıştı.

Bu sefer sıra Havran Dürzîlerindeydi; bunlar kökenleri tam bilinmeyen bir halktı, sırlarla dolu bir dinleri vardı, Müslümanlığın Hristiyan eğilimli bir çeşidiydi bu. Feodal beyleri, oymak şeyhleri daha üstün bir otoriteye boyun eğmekten hoşlanmıyordu ve krallar gibi yürütmek istedikleri başına buyrukluklarıyla ket vurmaya kalkışınca, her seferinde hemen ayaklanıyorlardı.

Mustafa Kemal bir süvari alayına verildi; asilere karşı düzenlenen cezalandırma seferine katıldı. Böyle seferlerde yapılan küçük savaşlar çok yorucu oluyor, üstelik pek az ün kazandırıyor, fakat askerlik sanatının türlü uygulamaları öğreniliyor ve insanı kurşunların vızıldamasına alıştırıyordu.

Birkaç ay boyunca Suriye ve Filistin'de, Halep'ten aşağılarda Kudüs'e kadar, oradan oraya dolaşıldı, çünkü başka bedevi oymakları da Dürziler gibi kavranmak eğilimi göstermişlerdi. Ülkedeki düzene karşı bir kimse için, bu ilk savaş deneyimlerinden daha da önemlisi, oradan oraya dolaşıldığı sırada Abdülhamit memurlarının yönetim tarzına ilişkin edinilen izlenimlerdi.

İllerde tam yetkili efendi valiydi; imparatorluğun bu padişah vekilleri bir hükümdar gibi yaşamaktaydılar. Haremleri için güzel Çerkez kızları, ahırları için safkan Arap atlan ve hükümet binaları için de kıymetli Acem halıları satın alıyorlardı.

Güzel vakit geçiriliyordu. Güneşin batmasına yakın bir saatte, yardımcılar ve dostların konağında, bir bakır sininin etrafında ülkenin geleneksel aperiifi "rakı"yı içmek için toplanıyorlardı; sininin üstü ayrıca çeşit çeşit bol baharatlı mezelerle donatılmış oluyordu. İçiliyor, mezelerden biraz alınıyor, sigaralar tütürölüp şundan bundan sohbet ediliyordu. Daha sonra da, zamanı gelince, ek-selans vali ellerini çırpınca, uşaklar asıl yemekleri getiriyorlardı: Oh, oniki çeşit yemeğin arkasından bol şerbetli tatlılar veriliyordu. Sonra da kahveler içiliyor, sohbete devam edilirken yine bir hayli sigara tütürölüyor, derken hareme geçilebilecek kıvama geliniyordu.

Gündüzleri geç saatlere kadar uyunuyordu, öğleden soma iki, üç saatli bir zaman hükümet işlerinin bitirilme

sine yetmekteydi. Güneş ufka doğru kaymaya başlar başlamaz, vefalı dostlar yine bir araya geliyordu. Daha alt derecede bölge yöneticileri olan mutasarrıflar ve kaymakamlar da, büyüklerin örneğine uyarak, kendi olanakları ölçüsünde aynı şeyi yapmaktaydılar.

Böyle olmakla birlikte yönetimin yürütülmesinde herhangi bir beceriksizlik ya da akılsızlık yoktu, vali paşa insanlara nasıl davranılacağını çok iyi biliyor ve halkın özelliklerine saygı gösteriyordu. Kendisine kafa tutulmadığı sürece güler yüzlü, iyi kalpli bir beyefendi; herkesi nezaketle kabul eder; ortaya çıkan anlaşmazlıkları gülümsemeyerek tatlı diliyle çözümlemesini bilir ve şikâyetleri dostça bir sabırla dinlerdi. Yeter ki kusurların düzeltilmesi için ısrar edilmesin.

Bu arada yollar çökmüş, köprüler yıkılmış, ormanlar kaybolmuş, limanlar kumla dolmuş, ülke ıssızlaşmıştır. Böylesi kaygı verici durumlar vali paşa hazretlerine arz edilince, bunların kendisini ilgilendirmedığını söylemekle yetinecektir; onun görevi sadece düzeni korumak ve vergi toplamaktır. Hem olağanın dışındaki haller için elde hiçbir padişah iradesi de yoktur.

Küçük savaşlar sona erince genç kurmay yüzbaşı, Abdülhamit'e karşı gizli savaşım daha derin bir inançla yeniden yürütmeye koyuldu.

Yafa, Kudüs, Beyrut ve Şam komutanlık karargâhlarında kendisiyle aynı görüşte yeterince arkadaş vardır.

Bunlar Kemal'in inandırıcı telkinleriyle işbirliği yaptılar. Plânlan Filistin ve Suriye'nin her yanında devrimci hücreler oluşturmaktı. Fakat bu plân yerinde saydı, gizli dernek ön ayak olanlardan ibaret kaldı. Arap halkının milliyetçi bir Türk hareketinden yana olmadığı çok geçmeden açıkça anlaşıldı. Daha soma devleti yönetecek olan genç subay bu olgudan gerçekçi sonuçlar çıkarmıştır.

Makedonya'ya dönmek arzusu gittikçe ağırlık kazanmaktaydı. Orda bulunan 3. Orduda yapılan gözetime ve alman bunca önleme rağmen ordunun bütün ilerici elemanları yavaş yavaş bir araya gelmekteydi. Selânik siyasal açıdan dindaşların Mekkesi olmuştaki.

Fakat bu mayalanma merkezine, sürgün karanna rağmen atanmak isteyen, öncelikle yüksek rütbeli bir kayıncı bulmak zorundaydı. Selânik'de topçu generali Şükrü Paşa vardı, hem padişahın gözüne girmişti, hem de ateşli bir yurtseverdi. Yüzbaşı Kemal ona bir mektup yazdı, görüşmelerini açıkça belirtip arzu ettiği nakil işinde yardımını rica etti.

Haftalar geçiyor, hiçbir cevap gelmiyordu. Sonunda bir öğle vakti, garnizonunda görevli bulunduğu Yafa'da kışladan çıkarken tanımadığı biri eline bir pusula tutuşturdu, kâğıtta şunlar yazılıydı: "Selânik'e gelmeye çalış, orda destek bulacaksın."

Bu lakonik ve belirginlikten yoksun haber, nice zamandır bekleyen isteğe çarçabuk kesin bir biçim verilme

sine yetti. Bir, iki gün içinde gerekli hazırlıklar tamamlandı; arkadaşları paraca yardımda bulundular; Yafa Komutanı Binbaşı Ahmet Bey, sürgünün garnizonda bulunmadığı farkedilecek olursa, tam zamanında haber vereceğini vaat etti. Böylece Mustafa Kemal Avrupalı turist kılığına girerek Mısır Yunanistan üzerinden gizlice Selanik'e gitti.

Daha kente vardığı günün akşamı, geç vakit Şükrü Paşayı ziyaret etti.

Paşa, sürgün subayı karşısında görünce biraz şaşırıldı; yollanmış olduğu kehanete benzer direktifiyle usulüne uygun bir atamayı kasetmişti. Garnizondan bu şekilde hothobhot uzaklaşmak kendisinin uygun göreceği bir davranış olamazdı; üstelik bazı nedenlerle hiç istemediği bazı soruşturmalara da yol açabilirdi. Bu bakımdan genç subay için yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bu sırada yeni tanıdığı genç subayı iyice gözden geçirmişti; ondaki gözüpeklik ve düşüncelerini en belirgin, en apaçık tarzda dile getirişi hoşuna gitmiş olmalıdır. Bununla birlikte kendisine derhal geri dönmesini öğütlemeyi de unutmadı.

Selanik'e büyük umutlarla gelmiş olan genç subay hayal kırıklığına uğramıştı, çok daha etkin bir destek göreceğini sanmıştı. Ancak yine de geçici bir süre için Selanik'te kaldı; kendi başına Suriye'deki gibi bir dernek kurmayı düşünüyordu; bu amaçla yandaş kazanma çabalarına girişti. Fakat sanki görünmeyen bir güç kendisine engel oluyor gibiydi. Görüştüğü kimseler çekingen darvamıyor, kaçamak

lı cevaplar veriyor, gerçek rengini belli etmekten kaçmıyordu. Bu arada Mustafa Kemal gizlice gözetlendiğini de hissetmişti, türlü sorularla kendisini yoklayıp sınıyorlardı.

Sonunda muammanın çözümünü buldu. Yakınlık kurduğu eski bir okul arkadaşı, günün birinde ona sırrı açıkladı, "örgüt" kendisini üyeliğe kabulünü uygun görmüştü. Genç devrimci daha soma ün kazanacak olan İttihat ve Terakki komitesinni varlığını ilk kez böyle işitti.

Gizli Jön Türk birliMerinin en güçlüsü olan bu örgüt Paris'te kurulmuştu ve merkezi de ordaydı. Kendiliklerinden ya da darda kalarak sürgün hayatına itilmiş Türkler, Fransız başkentinde kuvvetli bir grup oluşturmuşlardı; bunlar çoğunlukla yazarlar, gazeteciler, eski öğretmenler ve üniversite öğrencileriydi, yani devlet işlerinin yürütülmesinde hiçbir uygulama deneyimi bulunmayan kimselerdi, ancak görüşlerinde ve eğilimlerinde çok aşırıydılar. Manevi donanımları Fransız düşünürü'Auguste Comte'un rasyonel pozitivisminden kaynaklanıyordu. Kendilerine tutarlı merkezîyetçiliğiyle Fransız demokrasisini model almışlardı; siyasal silâhlarını büyük Fransız devriminin tarihinden çıkarmaktaydılar; inançları o günlerde Avrupa'da henüz sarsılmamış gelişim düşüncesinden besleniyordu. Bu düşünceye göre, her şeye gücü yeten akıl, insanlığın sürekli ilerlemesini sağlamaktaydı.

Grubun önderi Ahmet Rıza Beydi; vakur, kibar görünümlü bir adamdı; hem zeki, hem de çok geniş kültürlü

dü, fakat yurdundan uzun süre uzak kalışı yüzünden halkının karakter özelliklerini doğru değerlendirmek yetisini yitirmiş bulunuyordu; Batı modelini tıpatıp ülkesine aktarmak istiyordu; çok bilgili olmak duygusu içinde fazla kibirdi ve çarçabuk nobranlaşan bir hoşgörüsüzlüğü vardı.

Kesin görüşleri, radikal programı, hızlı propaganda çalışmaları sayesinde Paris komitesi yavaş yavaş üstünlük kazanmış ve Jön Türk hareketinin manevi başı olmuştu. Grubun organı "Meşveret" gazetesi çok sayıda basılıp yabancı postaneler kanalıyla İstanbul'a sokuluyor, oradan da bütün ülkeye gizlice dağıtılıyordu. Propaganda bildirileri ve program yazıları da aynı yoldan ülkeye girme olanağı buluyordu.

Daha küçük, ikinci bir grup da Abdülhamit'in yeğenlerinden biri olan Prens Sabahattin'in önderliğinde Berlin'de üstlenmişti. Bunlar ılımlılarda; Jön Türklerin sağ kanadıydı; çoğunluğunu eski nazılar ve yüksek dereceli memurlar oluşturuyordu, yani siyasal deneyimleri vardı, fakat apaçık bir programdan yoksundular. Başlıca düşünceleri Almanya modeline uyularak, yönetimde gerçekleştirecek geniş bir çok merkeziliğin ademi merkeziyetçiliğin Türkiye'ye uygulanmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli halkların ve ırkların, Alman federal devleti tarzında bir uzlaşma ortamı içinde birleştirilmesini amaçlıyordu. Paris komitesinin karşısında Berlin grubu

li olan etkileme gücünden yoksundular; üstelik belirsiz görüşleri de yurttaşlarına tüm yabancı gelmekteydi. Nesiller boyunca Fransız düşüncesini benimsemiş aydınların çoğu, siyasal inanç öğretileri bakımından Batı Avrupa'nın tutarlı demokrasisinin çekim alam içinde bulunuyordu. Prens Sabahattin grubu ancak daha somaları, muhalefete itilip "liberal" partinin çekirdeğini oluşturdukları zaman önem kazanacaktır.

Fakat asıl devrimci potansiyle ve itici güç yine ülkede, çeşitli kentlerdeki yerel komitelerdeydi. Bunların içinde en çok da Selanik komitesi etkili olmaktaydı. Bir kısım din adamlarıyla bazı memurlar da bu örgütteydiler; kendi gayretiyle posta dağıtıcılığından telgraf memurluğuna yükselip, daha soma da sadrazam olan Talat Paşa bunlardan biriydi. Ama asıl ağırlık aydm subaylardaydı; bunlar sayesinde ordu, dolayısıyla en güçlü iktidar aracı ele geçirildiğinden, karar ve sonuç üzerinde etkili olacak kesimi oluşturuyorlardı. Bu subayların büyük kısmı, pek saygın bir kimse olan General von der Goltz gibi Alman eğitimcilerin yönlendirdiği askeri okullardan yetişmiş, hatta birkaç yıl Almanya'da da hizmet görmüşlerdi. Enerjileri, inatçı kararlılıkları, metot sahibi oluşları ve örgütleyici ruha sahip bulunuşları kuşkusuz bundan ileri geliyordu. Ancak devlet teorileri ve siyasal savaşın düşünsel donatımı bakımından tümüyle Fransız zihniyetine göre yönelmiş Paris komitesine bağlıydı. Böylece birbirinden farklı iki kaynak

tan beslenerek, Jön Türklerde başlangıçtan itibaren, belli bir ikilik meydana geldi; bu ikilik daha sonraları iktidara geçtikleri zaman askerlerle hükümet yöneten "siviller" arasında kesin bir zıtlıkla ifadesini bulacaktır.

Bu yerel komiteler propaganda eyleminin asıl yükünün üstlenmişlerdi: işlerini de olağanüstü bir dikkate yürümet zorundaydılar, çünkü padişahın her yanda gözü, kulağı vardı ve bol keseden armağan edilen altınların parıltısı da son derecede baştan çıkarıcıydı. Gizli çalışmak konusunda Mason locaları, özellikle de Selânik'de bulunan İtalyan Büyük Doğu Locası çok elverişli bir paravana oldu. Liberal Mason localarında moral destek buldular; toplanmalarını onların casus gözlerine kapalı odalarında yaptılar; birçok yandaşları zaten masondu; yenilerini de bu yoldan kazandılar; örgüte alacak adayın seçününde smava yöntemi kullanılıyor ve masonların gizli yürütülen haberleşme kanalları sayesinde İstanbul'la, hatta padişahın sarayının içindekilerle sürekli bağlantı sağlıyordu.

Örgütlenmede mason locaları model alınmıştı. Örgüte kabul edilme uzun uzadıya smamalar ve bir hayli süre gözetlenmeden soma olabiliyordu. Yeni birini örgüte sokan kimse, onun güvenilir kişi oluşuna kendi hayatını ortaya koyarak kefil olmak zorundaydı. Yüksek düzeydeki yöneticiler karanlıkta kalmaktaydılar. Komitece verilecek direktiflere kayıtsız şartsız uyulması gerekiyordu. Üyeler Kuran'a el basarak ant içmek suretiyle örgüte bağlanmışlardı, ihanet edenler gizli mahkeme önüne çıkarıldılar.

Mustafa Kemal'in bu örgütte yüksekçe mevkilere çıkmış olması ihtimali pek şüpheli görünüyor, kendisi de bu konuda bir şey söylemekten kaçınmıştır. Fakat şurası kesindir ki, o günden itibaren kendi basma bir şeyler yapmaktan kaçınmış ve bu büyük örgüt içinde yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak tüm çalışmalarında geri plânda kalmaya dikkat ediyordu; ortalıkta fazla görünmemeliydi; girdiği kötü siyasal eylem henüz hatırlardaydı; komiteden kendisi için bir şeyler yapmasını umuyor ve bekliyorduk. Sonunda İstanbul, gelmesi yasak edildiği halde Selanik'te bulunduğunu haber aldı ve derhal tutuklanmasını emretti. Komutanlık emir subayı, daha soma içişleri bakanı olacak olan Cemil Bey tutuklama işinin en fazla iki gün daha ertelenebileceğini ona bildirdi. Bu durumda bir an önce yola çıkmak, uzun fakat güvenli yoldan Yafa garnizonuna dönmek gerekiyordu.

Ne var ki tutuklanma emri Yafa'ya da gelmişti. Binbaşı Ahmet Bey onu gemide karşıladı, üniforma ve diğer donatım için gerekli şeyleri yanında getirmişti; hiç durak yapmadan yolculuk devam etti. Hafiyelerden sıyrılabilmek için tek bir çıkar yol vardı: Bir süreden beri Türkiye ile Mısır İngiliz hükümeti arasında bir sınır anlaşmazlığı sürüp gitmekteydi. Uzağı görne İngilizler, korumaları altındaki ülke adına bütün Sina yarımadasından başka, Kıztildeniz'in kuzeydoğu ucundaki Akabe limanı ve kenti üzerinde de hak iddia ediyorlardı. Burası Arap dünyasının orta kesimi için bir giriş yeri idi. Türkiye ise stratejik

açından Akaba'yı elinde tutmak istiyordu. Ansızın yapılabilir bir saldırıyı önlemek amacıyla da oraya birlikler sevk etmişti. Kemal doğruca burdaki birliğin karargâhına gitti ve ülküdaşı olan arkadaşı Lütfi Beyin emrinde bir birliğin komutasını üstlendi.

Bu sırada Yafa komutam da İstanbul'a Yüzbaşı Mustafa Kemal'in izinsiz görevinden ayrıldığı yolundaki söylentinin bir yanlışından kaynaklanmış olması gerektiğini, kendisinin birkaç aydan beri Sina cephesinde Bir Seba'da bulunduğunu bildirdi. Doğrudan doğruya Bir Seba'daki komutana, yani Lütfi Beye durum sorulunca, o da Yafa komutanının bildirdiklerini doğruladı.

Akaba anlaşmazlığı Türklerin lehine çözümlendi, kent ve liman onlarda kaldı. Mustafa Kemal de geleneğe göre Hazreti Yakub'un oğlunu ziyaret için Mısır'a gitmek üzere yola çıktığı yer olan Bir Seba'dan Şam'a döndü. Bundan somaki günlerde de daha kurnazca hareket etti, hiçbir eyleme kalkışmadığı gibi, adını nahoş biçimde hatırlatabilecek her şeyden kaçındı. Kendisi hakkında izin verilmemiş şeylerle uğraştığı kanısını uyandırabilecek hiçbir davranışta bulunmadı, mevcut düzenden hoşnutsuzluğunu gösteren bir şey söylediğini de kimse işitmedi. Komutanları genç subayın büyük bir feragatla kendisini yalnızca askeri görevlerine adadığını ve gelecek için çok şeyler vaat eden bu kurmayın, artık gerçekten dikkati çekecek

derecede ortaya çıkmış olan yeteneklerini göstermesinde hiçbir salanca bulunmadığını bildirdiler. Yıldız'daki büyük efendi, verilen sürgün cezasının umulan iyileştirici etkisini yaptığı kanısına varmıştı. Böylesine olumlu şekilde teziye edilen subay da kolağası rütbesine terfi ettirildi.

Aradan bir yıl geçti. Bu süre içinde Makedonya komitesi, artık iyice yaklaşmış bulunan kesin karar günü için kullanılabilecek bütün güçleri safına çekmiş bulunuyordu. Resmen nakil yapılacağı yolunda Şam'a imada bulunuldu. Kulis arkasındaki çabalar olumlu sonuç verdi: Yaptığı başvuru uygun görülen Mustafa Kemal Selânik'de 3. Orduya nakledildi.

Bu arada Balkanlardaki hava fırtına yüklü bulutlarla kararmıştı. Makedonya uzun zamandır Avrupa'nın bir türlü çözemediği bir sorun olmuştu. Duruma egemen olmak için harcanan bütün çabalar çoğu kez dürüstçe davranıldığı halde işleri sadece daha da karmaşık duruma sokmuştu.

Ortada öncelikle bir milliyetler sorunu vardı. Yarımadanın Türklerin elinde bulunan kesimi, hemen bütün Balkan halklarının temsil edildiği, âdeta bu konuda örnek diye gösterilebilecek bir bölge durumundaydı. 19. yüzyıl boyunca bu bölgenin çevresinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma bağımsız devletler kurulmuştu. Bu milli devletler tutarlı biçimde daha fazla büyüme çabasındaydılar. Bölgede bulunan soydaşlarının yardımıyla Makedon

ya'yı topraklarına katmak istiyorlardı. Batıda Adriya Denizime, güneyde Ege Denizime sınır oluşturan ülke, gerçekten istenmeye değer nitelikteydi; üstelik kuzeyde sıkışık kalmış devletlere, büyük çapta gerek duydukları denizlere açılma olanağı da vermekteydi.

Bu devletler soydaşları olan azınlık halkları kışkırtarak ve el altından destekleyerek Makedonya'da savaş örgütleri kurdurmuşlardı, bunlar birleşme yolunu açacak bölgesel özerklik için çarpışan çetelerdi. Böylece herkesin herkese karşı yürüttüğü bir çeteler savaşı sürüp gitmekteydi. Kuzeyden bastıran Slâvcılığa karşı, güneyden Yunanistan savunma yapıyordu. Bulgar komitacıları Yunan Ant harteslerine karşı dövüşüyor; Suplar Bulgarlara kurşun atıyor; Müslüman Arnavutlar dağlarından inip Hristiyan halkların tümüne karşı savaşıyordu. Soygun, yağma, adam kaçıрма, cinayet her günkü olağan şeylerdi. "Makedonya'da Karışıklık" başlığı yıllardan beri Avrupa gazetelerinin ilk sayfalarında ikide bir yer alan, gedikli bir başlık olmuştu. Babıali bu durumu önlemekten acizdi. Reform isteklerine ciddi biçimde razı olamıyordu, çünkü milliyetler sorununda verdiği her ödün, Doğu Rumeli ve Girit'te görüldüğü gibi ayrılımları kaçınılmaz duruma sokuyordu. Bir defasında kimsenin dinine, mezhebine bakmaksızın, enerjik biçimde önlemler almaya kalkışılmış, o zaman da bütün Hristiyanlık dünyası din kardeşlerimiz suçsuz yere baskıya uğruyor diye ayağa kalkmıştı.

Durum gerçekten kangren hale geldiğinden, Avrupa devletleri asayişin doğrudan doğruya kendilerince sağlanmasını düşündüler. İlgili büyük devletler, Avusturya ile Rusya, 1903 de Münzsteg'de bir antlaşma yaparak, Makedonya'da ortaklaşa bir jandarma örgütü kurmayı kararlaştırdılar. Fransa ile İngiltere de onlara katıldı, Almanya sadece dolaylı biçimde yardımcı olmakla yetindi, İtalya ise sadece üst yönetimde görev aldı. Ne var ki bu uluslararası itfaiye de, tehlikeli yangın merkezini söndüremedi. Her baharla birlikte çetelerin savaşı yeniden başlıyordu. Aslında hiçbir yaran bulunmayan yabancı jandarmanın, sadece Türkiye için onur kinci olması bakımından bir önemi vardı.

Balkanlar yeni uyanan emperyalizmin çapraz ateşi altına girince, durum daha da çapraşıklılaştı. 20. yüzyılın ilk beş yılı geride kaldığında, Avrupa politikasındaki büyük yön değıştirmeler etkisini göstermeye başladı. İngiltere kendi geniş sömürge imparatorluğunun her parçasını güvenlik altına almak üzere harekete geçti. Fransa'yla anlaşarak Mısır'a karşılık Fas'ı bnaktı. Bu oldu bitliyi izleyen Algeciras konferansmda Almanya ilk diplomatik yenilgisine uğradı.

Rusya ise Uzakdoğudaki yayılması Japonların zafe-riyle kesildiğinden, yeniden batıya yönelmiş ve Balkanlarla İstanbul'a ilişkin eski plânlanna dönmüştü. İngiltere geleneksel düşmanını çabuk kazanmayı başardı. 1907 Antlaşması yine Müslüman dünyasının sırtından her iki

tarafın isteklerini göz önünde bulunduruyor ve birbirlerinin alanına girmelerini önlüyordu.

O günlerde dünya politika sahnesinde baş aktör olan İngiltere Kralı Eduard VII. durup dinlenmeden başkentten başkente dolaşıyor, büyük oyunun figürlerini yerli yerine koymaya uğraşıyordu. Rusya'yla İngiltere dünyayı aralarında bölüştürmüşlerdi, ikisinin sınır çizgisi üzerinde bulunan Yakımdoğuda, öncelikle Orta Avrupa devletlerinin geri itilmesi gerekmekteydi. Bunların başmda topraklarını durmadan genişletmeye uğraşan Avusturya, soma da Almanya geliyordu. Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik bakımdan fethetmeye başlaması ve Bağdat demiryolunu yapması, İngiliz plânlarını doğrudan doğruya aksatmaktaydı.

Kral Eduard, Makedonya sorununu kendisi ele aldı. Büyük devletlerle ortaklaşa yönetilen ülkede, Orta Avrupa'ya karşı bir çeşit set oluşturmak istedi; aynı zamanda hedefine barışçı yoldan ulaşmayı umduğundan bu bölgeyi sürekli tehdit eden savaş tehlikesini de bu şekilde gidermeyi amaçlıyordu. Yabancı jandarma örgütünün ardından Avrupa'nın mali kontrolü geldi. Padişah hükümdarlık haklarının kısıtlanmasını gönül rızasıyla onaylamayınca, donanmaya bir gösteri seferi yaptırılarak yeni düzeni kabule zorlandı; Türkiye için yeni bir onur kırıcı durumdu bu. Gelgelelim başındaki belayı defetmesi için başka çaresi de yoktu. Çünkü ilgili büyük devletler görünüşe göre güç birliği yapmış durumdaydılar. Üçüncü ve son bir önlem ola

rak da Makedonyada Avrupalı bir yüksek adalet divanı kuruldu. İngiliz kralının ateşli çabaları sayesinde hükümetlerin çoğu bu doğrultuda kazanılmış bulunuyordu; sadece Rusya, o da kendi plânlarmı uygulamak istediği için duraksamaktaydı. Padişah oyalama yollarına saparak zaman kazanmayı denedi; bu arada bir çare bulurum umundaydı. Jön Türkler gerilim yüklü bir dikkatle Eduard VII. ile Abdülhamir *arasındaki düelloyu izliyorlardı.*

Japonların hiç umulmadığı halde Rus devini yenilgiye uğratması, Türk milliyetçilerinin umutlarını yeniden güçlendirmişti. Plevne ve Şıpka kahramanları şimdi Port Arthur ve Mukden gibi isimlerde yemden ayağa kalkmışlardı. Bu isimler küçük bir Doğulu halkın da, büyük Avrupa devletlerinin en güçlülerinden biri karşısında zaferler kazanabileceğini göstermekteydi. Japonlar bir örnek ve parlak bir model olmuşlardı: Onlar kendi güçleriyle yenilenmeyi, her çeşit yabancı müdahale ve himayesine karşı koymayı başarmışlardı. Osmanlıların dünya imparatorluğundan elde kalmış olanların kurtarılması gerekiyordu. İslâmiyet de şimdi kitleler üzerindeki manevi etkisinin bütün gücüyle bu amacın arkasında yer almalıydı.

Fakat Abdülhamit'in istibdadı her çeşit milliyetçi hamleyi köstekliyordu; daha da kötüsü güçsüzlüğünü yabancıların hırsı karşısında fazla belirgin biçimde açığa vurmakta, diplomasideki bunca ustalığına rağmen yine de hep gerilemek, zorunda kalmaktaydı. Onun sistemi bütünüyle

nefret uyandırmış, kendi kendisini çürütmüştü. İç ve dış politika içice birbirini etkiliyor, devlet motorunu iki kat fazla zorluyordu. Mustafa Kemal 1907/1908 kışında Makedonya'ya gelince, daha da güçlenmiş bir şevkle gizli örgütün geliştirilmesi ve ordunun kazanılması için çalışmaya koyuldu. Kesin sonuca ulaşılacak anın pek uzakta olmadığı hissedilmekteydi.

3. Orduya atanmış olan Mustafa Kemal Selânik'deki karargâhta kaldı. Aynı zamanda Makedonya demiryollarının denetlenmesi görevi ona verilmişti. Böylece kuşku uyandırmadan sürekli ordan oraya gidip gelebiliyor, Selânik'deki merkez ile çeşitli kentlerdeki şube komiteleri arasında bağlantıyı sağlıyordu.

Bu dönemde tüm Jön Türkler hareketinin hizmetindedir, ancak yine de insanda bu çalışmalarını içinden başka şeyler geçirmeden yapmadığı hissini uyandırmaktadır. Programları inceden inceye gözden geçirilmeden benimsemek, onun gibi her şey üzerinde derinlemesine kafa yoran birinin işi değildi. İçgüdüsel bir duygunun mu onu politikada vaktinden önce tükenip harcanmaktan koruduğunu ya da uzağı gören gerçekçi bakışıyla daha o zamandan çoğu kez heyecanların coşkunuğu içinde gözden kaçan bazı eksiklik ve yetersizlikleri farketmiş mi olduğunu kestiremiyoruz. Kesinlikle bilinen sakıncalı davranmaya dikkat ettiği, ortalıkta fazla görünmekten kaçındığıdır. Jön Türk devriminin önderlerinden biri değildi. Bu sessiz adam, bu

anlaşılmaz adam en yalan dostları için bile, daha soma kendilerinin de dile getireceği gibi, "yazılmamış bir sayfa" olarak kalmıştı.

Bu komplolar döneminde annesiyle arasında geçen küçük bir sahne kayda değer niteliktedir. İkinci kez dul kalan Zübeyde Hanım, tek kızıyla birlikte, kentin merkezinde çokça odası bulunan bir evde oturuyordu. Evin büyük oluşu, burasını gizli toplantılar için elverişli kılmaktaydı. "Bir gece" diye anlatıyor Mustafa Kemal, "arkadaşlarla evde yine gizli bir toplantı yapıyorduk. Bize hizmet eden kız, tavır ve hareketlerinden kuşkullanmış, anneme gidip üst katta bir şeyler döndüğünü plânlardan bahsedildiğini ve masanın üstünde de bir tomar para durduğunu haber vermiş. Annem yavaşça yukarı çıkıp kapıyı dinliyor, sonra tekrar odasına dönüyor. Gerekli görüşmeler yapıp arkadaşlar gittikten soma, ben de yatağa girmiştım, annem uyuduğumu sampa odama girdi.

"Çocuğum" diye başladı, "bir şeyi bilmek istiyorum. Sizler yedi evliyanın gücüne sahip padişaha gerçekten isyan mı etmek istiyorsunuz?"

O güne kadar anneme işimizle ilgili hiçbir şey söylememiştim. Ancak o anda kendisini daha uzun süre her şeyden habersiz bırakmayı gereksiz gördüm.

"Evet, anne" diye cevapa verdim. "Yedi evliya gücünde olduğunu sandığım adam aslında acizin biridir. Biz onun iktidarını elinden almak ve ülkeyi ondan kurtarmak

istiyoruz. Sen başka bir dünyada yaşıyorsun, belki de bizi anlayamıyorsun. Fakat bu yüzden bize engel olmaya kalkışmamalısın."

Annem korkunç kaygılar içindeydi, kendisim toparlaması bir haydi sürdü. Sonunda şöyle dendi: "Korkarım, hiçbir şey başaramayacaksınız. Başarısızlığa uğramanız daha olası... hem çok daha olası. Sen benim biricik oğlumsun, kaybetmek istemem seni. Bunları düşünmek bile sonsuz acılar veriyir bana."

"Bu iş çoktan yürüdü" diye cevap verdim. "Geri dönemem artık. Sözümden dönen biri olayım ister misin?"

"Hayır, çocuğum. Böyle biri olmamalısın. Ne diyebilirim? Ben senin gibi öğrenim görmedim, senin kadar öyle çok bilgili de değilim. Senin çok iyi kavradığın şeylerden hiçbir şey anlamıyorum ben. Yalnız bir şeyi hiç aklınızdan çıkarmayın: Başarmak zorundasınız. Elinizden gelen her şeyi, mutlu bir sona ulaşmanız için her şeyi yapın."

O günden soma annem de, kızkardeşim de plânlarımda bana hep yardımcı oldular".

1908 yılının başlarında Paris'teki merkezin basın sözcüklerinden biri olan Dr. Nazım Bey gizlice Selâniğe geldi. Amacı eylem adamlarıyla anlaşma sağlamaktı. Başarıdan emin olunmalıydı, bunun için de örgütün biraz daha genişletilmesi gerekiyordu. Edirne'deki 2. Orduda şimdiye kadar ancak pek az bir ilerleme sağlanabilmişti, Anadolu'da elde edilen sonuç ise yok denilecek kadar azdı.

Bütün hazırlıkların tamamlanabilmesi için daha bir yıl kadar zamana ihtiyaç olduğu hesaplanıyordu. Nazım Bey Anadolu'daki birlikleri kazanmak üzere, hoca kılığında İzmir'e gitti.

Gelgeldim aradan henüz birkaç ay geçmemişti ki, Avrupa politikasının etkisi, okun yayından vaktinden önce fırlamasına neden oldu. Ocak ayında Avusturya başbakanı von Aehranthal, Bosna demiryolunun Selanik'e ve denize ulaşması için, Mitrovitza'ya kadar uzatılacağı ilân etti. Makedonya'nın kuzeydoğu ucunda bulunan "Sancak"ın ilhak edilmesi artık sadece bir zaman sorunuymuştu. Bu açıklamalar üzerine Rusya hemen kendi plânı doğrultusunda harekete geçerek, Niş üzerinden güneye bir demiryolu projesiyel Avusturya'ya karşılık verdi. Böylece Türkiye'ye ait ilin zorla ilhakı hazırlanmıştı.

İttihat ve Terakki komitesi bütün Avrupa hükümetlerine bir manifesto göndermeye karar verdi. Bunda Jön Türk hareketinin varlığı ve gittikçe artan önemi belirtiliyordu. Büyük devletlerden Türkiye'nin işlerine bundan böyle karışmamaları isteniyordu. Bildiriler başkentlerde sessizce dosyalara konuldu: Jön Türkler denilen bu küçük grup ciddiye alınmaya değmezdi. Nitekim büyük devletlerden birinin diplomatik temsilcisi, komite üyelerinden biri kendisine takdim edilmek istendiğinden, "İttihat ve Terakki diye bir firma bilmiyorum" demiştir.

Umutlar yine İngiltere'deydi; kolonilerindeki Müslü

man halkın tepkisini hesaba katarak Osmanlı ülkesinin daha fazla parçalanmasını engellemesi bekleniyordu. Ne var ki yeni Rus İngiliz anlaşmasının içeriği öğrenilmişti: Makedonya'da yüksek adalet divanının gerçekleştirilmesi ve Avrupalı yönetimin daha da güçlendirilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardı. Türklerin deneyimlerine göre bu, Makedonya'nın tam özerkliği için atılmış son adımdı, bir ilin daha elden çıkması demekti. Kararlaştırılan şeylerin yapılmasına ses çıkarılmazsa, Avrupalı yönetim iyice yerleşecek, ondan soma da geçecek birkaç ay her şeyin yitirilmesine yetecekti.

İngiltere ve Rusya krallarının Reval'de buluşması, derhal harekete geçilmesi için bir işaret oldu. Abdülhamit Makedonya'da ölmeliydi.

4. DARBE VE KARŞIDARBE

Devrim 1908'de bir subaylar ayaklanması olarak başladı ve bir halk bayramı şeklinde sona erdi.

1908'de yürütülen güçlü kıskırtma eylemleri padişahın gözünden kaçmamıştı. Devrimci bir örgütün varlığından da haberdardı. Fakat bu konuda daha ayrıntılı bilgiler elde etmek, hareketin önderlerini tutuklamak, tehlikeli şebekeyi çökertmek amacıyla yapılan bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Parayla satın alma ve zorlama denemeleri de sonuçsuz kalmıştı; sırra ortak olmuş bulunanlardan hiçbiri ihanete yanaşmamıştı. Görevlendirilen, casuslar da verileceği söylenen büyük ödüllere rağmen bir basan elde edememişlerdi, yalnız sık sık bunlardan biri, bilinmeyen bir el tarafından öldürülmüş olarak bulunmuştu. Bir şeylerin hazırlandığını Abdülhamit biliyordu, ama hazırlanan neydi, işte bu nokta karanlıkta kalıyordu. Şimdiye kadar her şeyi görmek istemişti, belki de bu yüzden tam gerektiği anda gözleri iyi görmez olmuştu.

Reval buluşmasından sonra Selanik yürütme kumlu,

önce Paris'teki merkezle anlaşma gereğini duymadan, Makedonya'da ayaklanmanın derhal başlatılmasına karar verdi. Aslında çok tehlikeli bir oyundu bu, başarıya ulaşması da son derece şüpheli görünüyordu. Askerî birliklere hiç de güvenilemezdi. Gerçi erat kazanılmaya çalışılmış ve hoşnutsuzlukları arttırılmıştı, fakat padişahın şahsı onlar için kutsaldı, üstelik bir yığın da padişaha sadık subay vardı. Bununla birlikte rizikonun göze alınması gerekiyordu, çünkü daha uzun süre duraksamak, komplonun ortaya çıkarılması sonucunu doğurabilirdi. Subayların hükümet darbesi herhalde tarihte bir benzeri görülmemiş şekilde ordudan güvenilir destek sağlanmadan başlatıldı.

Komitece verilen parolaya uyarak ilkin Binbaşı Niyazi Bey eyleme geçti, aslen Arnavut'tu, yıllardan'beri çetelere karşı yaptığı küçük savaşlarda pişmişti; hem ölçülü hem gözü pekti; dış görünüşüyle bir çeşit Türk Garibaldi siydi. (Devrim başarıya ulaştıktan soma sessizce anayurduna çekilmiş ve 1913 yılında Balkan Savaşının sona ermesinden soma Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalmca, hayal kınkılığma uğramış hemşehrileri tarafından iskelede vurulmuşmr).

Çarçabuk silâhlendirilmiş aralarında pek az asker bulunan yandaşlardan bir grupla Niyazi Bey, temmuzun ilk günlerinde Manastır'm batısında küçük bir kent olan Resna'daki garnizonundan ayrılıp dağa çıktı ve baştaki hükümete başkaldırdıgını ilân etti. Kısa sürede kendisine katı

lanlar oldu, bölge halkı da Müslim ve Gayrimüslim, ondan yana çıktı. 3. Ordu karargâhından Binbaşı Enver Bey, aynı şekilde hem zarif hem pervasızdı; Berlin'de Prusya hassa alayında eğitim görmüştü; aynı yolu izledi, Manastır'm doğu bölgesinde benzeri bir şekilde isyanı başlattı.

Gelen haberlerden Yıldız Sarayının çıkardığı sonuç bu sefer hoşnutsuz askerlerin hep yapageldikleri cinsten bir kışla ayaklanmasının söz konusu olmadığıydı; askerler geciken aylıklarının ödenmesini ya da hizmet süreleri bittiği halde alıkonuldukları için terhislerini istemek üzere patırtı çıkarırlardı. Gerçi böyle huzursuzluklar son zamanlarda oldukça sıklaşmıştı, ama her defasında kolayca bastırılmıştı. Şimdi olan şeyler çok daha ciddi nitelikteydi. Aslında Abdülhamit komplocular açıkça ortaya çıktığı, böylece de nice zamandır arzu ettiği tutuklamaları sonunda gerçekleştirebileceği için, bu olaylara sevinmiş olmalıydım Manastıra kuvvetli bir asker yığmağı yapıldı. Yabancı devletlerin baskısıyla Rumeli genel valiliğine getirilmiş olan Hüseyin Hilmi Paşaya güvenilemezdi. Zayıf, soluk benizliydi, yüzü hep tıraşlıydı, yani top sakalı olmayan bir paşaydı; bu da duyulmamış bir yenilikti. Kalbi Jön Türklerden yanaydı; işgal ettiği mevki onu sakıngan bir tarafsızlığa zorlamıştı. Bundan dolayı askerî komutanlık Şemsi Paşaya verildi; padişahın sadık bendesi, enerjik, korkusuz bir adamdı. Ne var ki henüz bir şey yapmaya davranamadan, Manastırın pazar meydanında, güpegün

\

düz, genç bir subay tarafından vuruldu, suikasti yapanın yakalanması için parmağım kıpırdatan olmadı.

Sarayın ikinci bir temsilcisi, hünkâr yaveri Nazım Beydi; bu da merkez komitesinin bulunduğu sanılan Selanik'te eyleme geçti, eğer ilkin üst düzeydeki yönetim etkisiz duruma getirilirse, yangın kendiliğinden sönmek zorunda kalır diye düşünülüyordu. Bu amaçla otuz sekiz subayı tutuklatıp İstanbul'a gönderdi, fakat ortaya elle tutulur bir kanıt çıkarılmadığı için subayların hepsi tekrar serbest bırakıldı. Nazım Bey İttihatçılar tarafından ölüme mahkûm edildiğini öğrenince, Selanik'ten kaçmak istendi, istasyona giderken yolda vuruldu, fakat yine de padişaha Makedonya'daki durumun ciddiliğini haber vermeyi başardı.

Hükümet birlikleri işi pek sıkı tatmadıklarından kıskırtıcılarla başa çıkamadılar. Taburların bir kısmı arkadaşlarına ateş açmaya yanaşmadı. Buna rağmen padişaha etikleri sadakat yemininden dönen subayların ve bunların çetelerinin kovalanması on gün kadar sürdü. Bu arada Abdülhamit uzlaşma yollarını da denedi; silâhlarını kendiliklerinden bırakılırsa, Nizayi ve Enver'i derhal paşalığa terfi ettirmeyi vaadetti. Fakat bu oltaya kimse yanaşmadı.

Bütün Makedonya'ya yayılmış olan hoşnutsuzluk dalgası Edirne'ye, dolayısıyla da Trakya'ya sıçramıştı. Orda ki 2. Ordu da ayaklanmanın bastırılmasına yanaşmadı.

Bu durumda isyan havasından henüz uzak kaldığı ka

bul edilen, güvenilir Anadolu birliklerine başvurmak gerekiyordu. İzmir'de redif taburları toplandı, yola çıkılmazdan önce her askere üçer aylık verildi. Ne var ki Jön Türkler de gemilere gizlice binmişlerdi; bunların arasında gezginci esnaf kılığında Dr. Nazım Bey de bulunuyordu ve Selânik'e gidiş sırasında geçen zaman çok iyi değerlendirildi. Anadolu askeri karaya çıkar çıkmaz ayaklananların safına geçiverdi.

Bunun üzerine 23 temmuzda Yıldız Sarayında olağanüstü bir devlet danışma kurulu toplantıya çağrıldı. Son otuz beş yıl boyunca bir rolleri olmuş bulunan eski sadrazamlar ve nazırlarla birkaç general bir araya geldi. Başkanlığı o günün sadrazamı Ferit Paşa yapıyordu; Abdülhamit bir perdenin arkasına gizlenmiş olarak oturumu izlemekteydi. Hazır bulunanlara içinde bulunulan durumun düzeltilmesi yolunda neler yapılması gerektiği konusunda görüşleri soruldu. Genel kam, ancak anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının geçerli bir çözüm olabileceği yolundaydı. Fakat hiç kimse de henüz "meşrutiyet" sözünü ağzına almaya cesaret edemiyordu. Toplantı belirgin olmayan önerilerin evrilip çevirilmesiyle uzuyordu.

Bu arada Makedonya'da devrimcilerin zaferi kesinleşmişti. Aynı 23 Temmuz günü "hürriyet kahramanı" Nizayi Bey, savaşçıların önünde bando mızıkâ eşliğinde Manastıra girmiş ve 21 pare top atışıyla anayasa devrinin başladığı ilân edilmişti.

İl merkezi Selanik'te ise yine 23 Temmuz günü sabahın erken saatlerinde komite her tarafa bildiriler yapıştırarak, anayasanın yürürlüğe girdiğini ilân etmişti. Bildirileri toplatmaya kalkışan polis müdürü vurulmuş, böylece polislerin ilerde işe karışmaları önlenmişti. Halk yavaş yavaş sokakları dolduruyor, alelacele bulunmuş iskemlelerin, merdivenlerin üstüne ya da evlerin balkonlarına çıkan subaylar, toplanan insan kümelerine söylevler veriyordu. Resmi makamlar komitenin emirlerini uygulamaları yolunda direktifler alıyorlardı; ordu ve polisin sesi çıkmadığı için, genellikle tatsız hiçbir olay cereyan etmedi. Türkiye Balkanlarının diğer kentlerinde durum bundan farklı değildi.

Oturumlarını hâlâ sürdürmekte olan eskilerin danışma kurulunda, Makedonya'da anayasanın ilân edilmiş bulunduğu haberi bomba gibi infilak etmişti. Abdülhamit, Ferit Paşa aracılığıyla, hazır bulunan beylerin görüşlerini artık açıkça dile getirmeleri gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine iki eski sadrazam, Sait ve Kamil paşalar, bir süre aralarında görüşükten sonra görüşlerini açıkladılar: Şu anda sadece tek bir çıkar yol vardır, dediler, o da meşrutiyetin yeniden kurulmasıdır.

Padişah bu sonucu bekliyor gibiydi. Alelacele gerekli kararları aldı. Ferit Paşa görevden çekildi. Yerine 1877'de meşrutiyete son veren hükümet darbesinin önderi ve eski bir kurt politikacı olan Sait Paşa sadrazamlığa

getirilerek, yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. İkinci üzeri bütün telgrafhatları, majestelerinin 1876 Meşrutiyetinin yeniden kurulmasını buyurmuş oldukları haberini ülkeye yayıyordu.

Akşam üzeri Selanik'te, daha sonra adı "Hürriyet Meydanı" olan, Olimpos Palas otelinin önündeki geniş alanda, büyük bir kalabalık toplanmıştı. Otelin balkonunda Jön Türk subaylardan bir grup yer almıştı, aralarında Mustafa Kemal de vardı; yine her zamanki gibi suskun, sakin; genel coşkudan pek etkilenmemiş gibiydi. Şimdi devrim kahramanı olmuş bulunan yirmi dört yaşındaki Enver öne çıkıp bir söylev verdi. "Biz hepimiz kardeşiz" diyordu, "yok Bulgar veya Rum, Sırp veya Romen, Müslüman veya Musevi; biz hepimiz Osmanlıyız! İster sinagoga, ister kiliseye, ister camiye gidelim, hepsi birdir! Hepimiz şu mavi gökkubbe altında, sadece adımız Osmanlı olduğundan dolayı gurur duyuyoruz. Yaşasın vatan, yaşasın hürriyet!" Padişah'tan hiç söz edilmemişti. Cılız ve çekingen alkışlar yankılandı.

Aynı anda Rumeli genel valisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın sekreteri bir resmi telgraf getirdi. Kapıya en yakın duran Mustafa Kemal telgrafı alıp içindekileri okuduktan sonra, bir gülümsemeyle Enver'e uzattı. Telgraf anayasayı yeniden yürürlüğe koyan padişahın bildiriydi. Enver haberi halka duyurdu. O zaman bir alkıştı koptu ve sevinç çığlıkları bir türlü sona ermek bilmedi.

24 Temmuz, bir euma günüydü, bütün ülkede büyük bir bayram günü oldu. Herkes kokard ya da rozet olarak, yeni birlik ve hürriyet çağının kırmızı beyaz renklerini taşıyordu. Uluslar birbiriyle kucaklaşıyor, dinler birbirine kardeşlik bağıyla bağlamıyordu. Adı "meşrutiyet" bir barış meleği yeryüzüne inmişti; bütün zıtlıklar kalkmış, yeni bir mutluluk devri başlamıştı. Aslında bu yabancı sihirli kelimenin ne anlama geldiğini pek az kimse biliyordu. Ancak bir şey besbelliydi: Artık İstanbul yakasmdan Pera'ya *istenildiği zaman, hiçbir şüphe uyandırmadan gidilebilecek*; sokaklarda ve kahvelerde hafiyelerin dinlemesinden çekinilmeden sohbet edilebilecekti. Anayasanın ne demek olduğunu da birçokları bundan böyle artık vergi verilme-yecek şeklinde anlıyordu, geceleyin bütün kentler ışıklarla donatıldı. Selanik'te bugünü kutlamak için, iki "hainin" meydanında asılması plânlanmıştı; ne var ki mutlu çağın başlaması şerefine bunların cam bağışlandı.

Abdülhamit rolünü çok ustaca oynuyordu. Bütün dünya anayasayı onun kendi isteğiyle yürürlüğe koyduğuna inanmıştı. Yıldız Köşkünün önünde büyük bir insan kalabalığı toplanıp padişahı göklere çıkararak gösteri yapıyordu. Fakat padişah kendini halka göstermeyecek kadar kurnazdı. Kalabalık dağılıp gitmek istemeyince, iki bando takımı getirildi. Bunlar bir süre çaldıktan soma yine çala çala iki değişik yönde uzaklaşmaya başladılar. Kalabalık da fareli köyün kavalcısını takip edercesine, bandoların peşi

ne takılıp ortadan kayboldu. Bütün ÷lkede tek bir haykırış yeri göğü inletiyordu: Padişahım çok yaşa!

Hükümet darbesinin tam başarıya ulaşmasına, harekete katılanlar bile şaşmıştı. Devrim kan dökölmeden cereyan etmiş, hiçbir yerde ciddi bir direnişle karşılaşılmamış, daha ilk vuruşta Abdülhamit'in sistemi çürük bir bina gibi çöküvermişti.

Fakat devrimi yapanlar,*belki de istemedikleri halde padişahı korumak zorunda kalmışlardı. Halk padişahı tutuyordu, bu da onun tahtını kurtarmaktaydı, hem de kendisinin kurnazca dolaplarından çok daha güvenceli biçimde. Kamuoyunun öfkesi ona değil, çevresindekilereydi. Danışmanları ulu hükümdarı yanıltmışlar, yakımda kiler ona kötü rehberlik etmişlerdi. Yüksek mevki sahiplerinin çoğu tam zamanında kaçarak güvenli bir yere sığınmışlardı; yalnız Fehim Paşa, bir zamanlar İstanbul'a korku salmış olan adam, Bursa'da halk tarafından linç edildi. Abdülhamit'in yakın adamlarından hiçbirisi, mevkiilerini ve servetlerini borçlu oldukları hükümdarın yanmasında yer alıp onu savunma yürekliliğini göstermemiştir. Görevinin başında kalan tek insan, padişahın yaveri Tahsin Paşa olmuştu. Ona bir an önce kaçıp kurtulması için yalvanldığımda, kendisine elçiliklerin birine sığınma önerisinde bulunan tercümana "İl n'ya pas d'Yrade Padişahım buyruğu yok ki" demesi ilginçtir. Ertesi sabah tutuklandı, hakaretlere uğradı ve hapse atıldı.

Abdülhamit gerçi hükümdardı, ama artık hükümdarlık yapmıyordu. Saray ıssızlaşmış, saray hayatının bütün görkemi kaybolmuştu; kısa süre öncesine kadar naznlann, mareşallarm, elçilerin doldurduğu kabul odası şimdi bomboşta. Padişah göstermelik bir manken olmuşta. Ancak şurasını da söylemek gerekir ki, aslında böylesine bir rolle yetinmeyi uzun süre devam ettirecek kadar henüz güçsüz değildi; böylesi bir rolü daha somaları halefi üstlenecektir.

Ülkenin gerçek yönetimi şimdilik tümüyle Jön Türkler komitesinin elindeydi. Darbeden önce örgütün üye sayısı üç yüzden fazla değildi. Şimdi ise üye olmak konusunda artık hiçbir tehlike kalmamıştı; üstelik mevkiler, memur riyetler de göz kırpmaktaydı; herkesin akın akın üye olmaya koştuğu birkaç ay içinde sayıları yüz bini aşmıştı.

Öte yandan paralar da gürül gürül akıyordu; padişah bile özel hazinesinden 15 milyon mark verdi ve kendisini Jön Türk kardeşlerin büyük üstadı ilân etti. Komplocu gizli örgüt bir siyasal parti olmuşta. O günlerde etkisi öylesine güçlüydü ki, milletvekili seçiminde sadece Jön Türklerden olan en azmdan bunu yazılı açıklamasıyla bildiren adaylar kazanddar.

1908 yılı gözünde, parlamentonun açılışından önce Selanik'te parti kongresi toplandı; iktidara doğru atılan ilk mağrur adımdı bu. Ahmet Rıza Bey, bir zarif Parisli, şimdi parti önderi ve geleceğin meclis başkam, ulaşılan basanlara dikkati çekerken, kendinden ne kadar hoşnut oldu

ğunu da göstermeden edemedi. Yabancılar da durumdan pek göze çarpar biçimde hoşnuttular. Makedonya'da girilen reform hareketi derhal dmdurulmuştur; yabancı jandarma örgütü subaylarıyla, kontrol memurlarıyla geri çekilmiştir; Avrupa tarzında modernleştirilmiş bir Türkiye'de, büyük devletlerin en demokratik olanları bile, artık kınayacakları bir şey gösteremezler, yabancıların ülkenin işlerine karışması belâsı dayanağını artık yitirmiştir; gelecekte de bir daha görülmeyecektir. Şu anda bütün dilekler gerçekleşmiştir, gelecek pembe şafaklarda ışıkmaktadır.

Bu coşkulu başlangıcı şimdi de alınacak önlemlerin görüşülmesinin izlemesi gerekiyordu; işte bu sırada ilk anlaşmazlıklar kendini gösterdi. Askerlerin başarısından soma bütün kaçaklar ve sürgünler Paris'ten, Londra'dan, Berlin'den, Kahire'den akın akın yurda dönmüşlerdi. Bunlar asıl politikacıları; 19. yüzyılın en yaygın devlet kuramlarım biliyorlardı; edindikleri deneyimlerle etkili olmak geri kalmış yurtlarına Batı'mın kurtuluş reçetelerini getirmek için büyük bir heves içindeydiler. Zekâdan yana elbette ki bir eksiklikleri yokta; ilerleme arzularında kararlılıkları ve heyecanlarında içtenlikleri de bundan daha az değildi; yalnız Doğu'da çok sık görüldüğü üzere belirli düşüncelere çok kolayca kendilerini kaptırıyorlar ve gerçekleri gözden kaçılıyorlardı. O zaman da bu dönemin bir diplomatının dediği gibi "çoğu kez birinci adımı atmazdan önce ikinci adımı atıyorlardı."

Komitede bu sivil elemanlar kişisel ağırlılarıyla üstünlüğü elde etmişlerdi. Devrimin asd aktörleri kendilerini arka plâna itilmiş gibi görüyorlardı. Subayların çoğu devlet işleriyle uğraşmayı da istememişti. Niyazi Bey yurdunun dağlarına dönmüş, Enver askerî ataşe olarak Berlin'e gitmişti. Komitenin ordu içinde de nüfuzunu kullanmak isteği aslında sakıncalıydı, ama kaçınılmazdı, çünkü orduyu elinde tutan iktidarı da tutardı. O zaman önemli komutanlık mevkilerine atamalar başladı, ne var ki bu atamalarda mesleki ehliyetten daha çok siyasal eğilimler göz önünde bulunduruluyordu.

Aslma bakılırsa acaba komitenin varlığını hâlâ devam ettirmesine hakkı var mıydı? Kongrede söz alan genç bir subay, herkesi hayrette bırakarak bunu sormuştu. Soma da komite diye devam etmişti, devrimci örgüt olarak kurulmuştu. Devrim ise gerçekleşmiş, meşrutiyet kurulmuştu. İktidar mevkiinin, yasama erkine devredilmesi gerekirdi. Bir gölge hükümet, anayasanın metnine de ruhuna da aykırıydı. Bir partinin diktatörlüğü, Abdülhamit'in istibdatından hiç de daha iyi olmazdı. O halde komite gereksiz duruma düşmüştü, bu bakımdan dağıtılmasını öneriyordu.

Meslektaşları genç subayı coşkuyla alkışladılar. Daha somaları belirgin şekilde ortaya çıkacak "asker" ve "sivil" zıtlığı, böylece ilk kez açıkça kendisini göstermiş oluyordu. Genel eğilime böylesine kesin biçimde karşı çıkarak konuşan subayın adım herkes birbirine soruyordu; adı

Mustafa Kemal'di; pek ön plâna çıkmamışsa da harekete katılmıştı. Onun hakkında daha fazla bir şey bilinmiyordu.

Politikacıların sözcüsü Nazım Bey ayağa kalkıp "Bizim rolümüz bitmemiş, aksine daha yeni başlamıştır" dedi. Her alanda ileri atılımların hızlandırılacağıının, bütün yönetim çarkının yeniden düzene sokulacağıının, meşrutiyetin yürütüleceğinin halka açıklanması gerekiyordu. Devlet işlerinin üst düzey yönetiminde yeni görevlilerin yeterince deneyimi bulunmadığından, Abdülhamit'in deneyim sahibi memurlarına güvenmek zorunda kalmılmıştı.

İktidarı ele geçiren, onu kendiliğinden geri vermez. Yönetim kurulunca getirilen tasarılar, ağır basan çoğunluğun oylarıyla kabul edildi. Komite yerinde kaldığı gibi, yetkileri daha da genişletildi. Meşrutiyetin gözetilmesi amacıyla devamlı bir merkez komisyonu oluşturulacaktı; karmaşık bir kademeli sistemle bir "yediler kurulu" seçildi; bu öyle bir seçim olmuştu ki, olağanüstü yetkiler verilen bu yedi kişinin adları çoğunluk için meçhul kaldı. Hükümete gerekli direktiflerin verilebilmesi için kongrenin her yıl toplanması da kararlaştırıldı. Görüşmeler gizli yapılmıştı.

Çok şeyler vaat eden bu başlayıştan kısa bir süre sonra, bunca umutlarla demokratik yola sokulmuş Türkiye'ye karşı ilk darbe indirildi. Avusturya Macaristan, Bosna ve Hersek'i kendi imparatorluğunun illeri olarak ilan etti. Bu

şekilde daha önce sessiz sedasız ele geçirdiği yerleri, şimdi resmen ilhak etmiş oluyordu. Bu da Reval anlaşmasının bir sonucuydu. İngiliz Rus uzlaşmasına uyularak, Büyük Sırbistan laşkartması bu bölgede çok yoğun şekilde yürütülmekteydi. Ayrıca Viyana, yeniden güçlenecek bir Osmanlılığın, hukuken kendisine ait illere sahip çıkma yolunda zorlu iddialar ileri sürmesinden kaygılanmaktaydı. Bu şekilde, deyim yerindeyse, bir piramidin tepesinde binbir güçlkle dengede tutulan Balkanlar taşı sonunda barışın tüm bekçilerini bir dünya savaşının içine sürüklemek üzere, yerinden oynatıp kaymaya başlamıştı.

O güne kadar padişahın vasalı olan Bulgaristan prensi Ferdinand da elverişli ortamdan yararlanıp ülkesini bağımsız bir krallık yaptı.

Köklü bir değişimi yaşayan Türkiye, kendi gücüyle olup bitenleri engelleyemezdi. Avusturya ile ticareti boykot etmek gibi pasif bir jest yapmakla yetindi. Şimdi bütün umutlar Batı Doğu uzlaşmasına, öncelikle de Bosfor kıyısındaki "Barbarların" açıkça göze çarpan daha iyi düzen istekleri ve moralca düzelmeleri karşısında, kamuoyu son derece hoşnutluk göstermiş bulunan İngiltere'ye yönelmişti. Gerçekten de Rusya, Londra'dan ancak zayıf bir destek görmesine rağmen, tehditkâr protestolarda bulundu ve Bosna Hersek krizi bütün kış boyunca büyüyüp durdu.

Mustafa Kemal, Jön Türk politikasına gittikçe daha çok karşı çıkmaya başlayan subaylardandı. Onlar bir dev

rim yapmışlardı, fakat şimdi eserlerini zedelenmiş, hatta yetkisiz ellerde sallanmaya başlamış görüyorlardı. Olayların gidişini etkilemek amacıyla Mustafa Kemal'in yaptığı girişimler bir sonuç vermemişti. Olup bitenleri onaylayamıyordu, bir şeyleri değiştirebilmek gücüne de sahip değildi; uysallık göstermeyi ve mevki avcılığına katılmayı reddetti. Bu sırada boş durmak zorunda kalmadan, kendisini bunaltıcı atmosferden kurtaracak bir fırsat çıktı: Komitenin çağrısı üzerine, Trablus'a gitmek üzere görev istedi.

Trablus ili (bugünkü Libya), koskocaman imparatorluktan Afrika kıtasında elde kalmış tek toprak parçasıydı; İngiltere'nin yönettiği Mısır ile Fransa'nın ele geçirdiği Tunus arasında sıkışıp kalmıştı; ayrıca son günlerde İtalya'nın arama sıkışıp kalmıştı; ayrıca son günlerde İtalya'nın kuşuklar uyandırır biçimde buraya yakınlık göstermesi de göze çarpmaktaydı. Daha önce geçirilen deneyimlerin ışığında, imparatorluğun bu kesimini de elden kaçırmamak için, bir an önce önlemler almanın ve buranın sapa yerde bulunuşunun neden olduğu elverişsiz durumu, hiç değilse arada bir manevi köprü kurarak gidermenin zamanı gelmiş görünüyordu. Milliyet dalgası Afrika'ya da aktarılmalıydı; birleşik Osmanlılığın bütün ırkkan, ana vatana bağlanmak yolunda yeni atılımlarla coşturulmalıydı; imparatorlukta gerçekleştirilecek köklü reformlar uzakta yaşayan kardeşlere de yararlı olmalıydı.

Trablus'a gidiş hem zordu, hem de tehlikeliydi. Bölgenin Arap ve Berberileri Türklere yürekten kırgındı; *şimdiye kadar onlardan çek iyi şeyler görmemişlerdi. Aynı oymaktan soydaşları biraz ötede, Fransız Tunus'ta, bol kazanç ve rafah olanakları bulurken, onlar burda yoksul ve geçim sıkıntısı içindeydiler. Özgürlüklerini de kısıtlanmış buluyorlardı, üstelik bu kısıtlanmaya karşılık teselli bulacakları bir çıkarları da yoktu. Ayrıca bu çöl çocukları İslamiyet'in de bağnaz savunucularıydılar ve kutsal saydıkları kurulu düzende yapılacak her değişiklik, onların gözünde Allah yolunda günahkârca bir sapmaydı. Millet ve demokrasi gibi Avrupa kökenli kavramlar onların bilmediği şeylerdi; böyle şeylerin şimdi, artık gözden düşmüş Türk efendiyle birlikte gelmesini de, olsa olsa ancak yeni bir baskı aracı olarak görebilirlerdi. Kendilerine özgü tarzda filintalarını ateşleyerek anıpatilerini dile getirmeleri ve bir kere coştular mı, sürekli serkeşliklerinden düpedüz isyana geçivermeleri her an için olasıydı.*

Şubat 1909 başında Mustafa Kemal Selanik'e döndü. Oraya giderken birkaç gün başkentte kalıp, biraz dramatik bir bakan değiştirme olayına tanık oldu.

Padişah tarafından atanan Sadrazam Sait Paşa, komitenin isteği üzerine kısa süre sonra Trablus savaşı başlayınca, Arap oymakları büyük bir cesaretle Türk egemenliği için çarpışmalara katılmışlardı.

Şubat 1909 başında Mustafa Kemal Selanik'e döndü.

Oraya giderken birkaç gün başkentte kalıp, biraz dramatik bir bakan değiştirme olayına tanık oldu.

Padişah tarafından atanan Sadrazam Sait Paşa, komitenin isteği üzerine kısa süre soma yerine 87 yaşındaki Kâmil Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Kıbrıs'ta doğmuş olan bu paşa, Abdülhamit zamanında çok çabuk yüksek mevkilere çıkmış, o dönemde halkın sevdiği pek az sayıdaki görevlilerden biri olmuş ve bu yüzden de sonunda iyice gözden düşmüştü. Ayrıca Jön Türklere, İngiltere'nin büyük hayram olarak tavsiye edilmişti, çünkü başlangıçta Jön Türklerin politikası da Büyük Britanya İmparatorluğu'na dayanmayı amaçlıyordu. 1908 gücünde İngiltere'nin yeni büyükelçisi Sir Gerard Lovvther, İstanbul'a geldiğinde coşukulu bir şekilde karşılanmış, arabasını halk atlan çözerek kendisi çekmişti. Komite, padişahın bir zamanlar sadrazamı olan Kâmil Paşa'nın devlet adamlığı deneyiminden yararlanmayı düşünmüştü; onun halkın her tabakası indinde ki saygınlığı milli barışın gerçekleşmesini ancak kolaylaştırırdı; yaşının çok ilerlemiş olması nedeniyle de kendisinden basma buyruk bir tavır takınması da beklenemezdi. Ne var ki perde arkasındaki diktatörler, bu konuda yanıldıklarını göreceklerdi.

Parlamentodaki durum da keyiflerini kaçırmaktaydı. Adayların bir kısmı sırf meclise girebilmek amacıyla komitenin bandırası altında yelken açtığından şimdi zoraki denilebilecek bir tavn içindeydi. Nitekim oturumlar başlar

başlamaz Jön Türklerden bir bölümü ayrılarak "liberal" ' partiyi kurmuştu. Partinin çekirdiğini bir zamanlar Berlin deki sürgünlerin örgütlediği derneğin üyeleri oluşturuyordu; bunlar şimdi de sadrazam olmayı amaçlayan Prens Sabahattin'in çevresinde toplanmışlardı. Herkese makamlar dağıtılırken bundan nasibini alamamış bütün gücenikler ve bütün ikbal düşkünleri onlara katıldı. Doğuda politika çok kere çıkar sağlayacak mevkiler için bir araç sayılır.

Bu bölünmenin ilkin pek az önemi vardı. Liberallerden ayırt edilmek için İttihatçılar denilen Jön Türkler kitlesi partiye sadık kalmıştı. Partinin tepesinde giderek efsaneleşen ünlü komite vardı, siyasal bir kulüptü bu, Fransız büyük devriminin Jakobinlerine benziyorlardı, ancak ipleri meclisin dışında kimsenin bilmediği "yediler kurulumun" karanlığında ve kongrenin gizli oturumlarında kaybolmaktaydı.

Türkiye'nin yeni Magna Charta'sı en önemli ilke olarak şunu getirmişti: "İmparatorluğun bütün uyrukları, din farkı olmaksızın yasa önünde eşittir ve ülkeye karşı da aynı haklara ve yükümlülöklere sahiptir." Devletin bütün yurttaşlarının eşit haklara sahip bulunuşunu Müslüman halkın nasıl anladığını, o zamanın Yemen valisinin şu sözleri aydınlatır: "Bugünden itibaren Hristiyanlara köpoğulları denilmeyecek."

Öte yandan Hristiyan halk, Rumlar, Ermeniler, Makedonyalılar, Osmanlılık içinde bir eriyişe karşı kendileri

ni savunuyor, kültürel ve özerkliğe ilişkin ayrıcalıklarına dokunulmasını istemiyorlardı. İttihatçılar şimdi birlik içinde bir millet yaratma çabasına ciddi şekilde başlayıp, okullar için öğrenim dilinin Türkçe olmasını isteyince, Hıristiyan milletvekilleri böylesine bir "Türkleştirmeye" karşı çıkarak, ademi merkezîyetçi programları aynılıkçı isteklerine daha uygun gelen liberal partiye geçtiler.

Birlik ülküsü sıfır tüketti, ileri gitmek çabası akıyordu. Çağdaşlaşma, yani Batılılaşma, günlük yaşamın dış görünüşlerinde alıncı bazı değişikliklere gidilmesini zorlamak şeklinde kendini gösterince, İslamiyet'in direnişine yol açmıştı. Birkaç bin aydın kişi, yirmi milyonluk yoğun bir kitleye karşı durmaktaydı; bu kitle yüzyıllardır alışageldiği tasanımları ve düşünüş tarzını bir anda fırlatıp atamıyordu. Aşırı ateşli yenilikçiler Avrupalı davranışlarıyla kamuoyunda genel bir hoşnutsuzluk uyandırmaktaydı. Bazı gözüpek kadınlar peçesiz sokağa çıkmaya kalkışınca, davranışları hayasızlık sayılıp kalabalığın saldırısına uğramışlardı, daha kötü durumlara düşmekten onları polis güçleriyle korumuştı. Bir tanesi ise, en kutsal duygularını hakarete uğramış sayanların kurbanı olmuştu. Söylendiğine göre Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in o günlerde basma silindiri şapkasıyla Galata köprüsü üzerinde gezinmeye karar vermesi, çok daha şiddetli bir öfke uyandırmıştı.

Halk ruhunun infiale kapılması karşısında eskilikten yana olan Türkler ve tutucular yeniden yüreklenip bir ör

gütte, Muhamraedciler Birliğinde İttihadı Muhammedi fırkasına toplandılar. Bu İslamcı, tutucu, parti, aslında alt düzeyden din adamlarına, yüksek din bilginlerinin, ulemanın aksine hocalara dayanmaktaydı. Çok yoğun bir propagandaya başladı. Meclisin politik çarkı şimdi daha *çokgacirtûi sesler çıkarmakta*, makine artık daña fazla laf ve tartışma üretmekteydi.

Gittikçe büyüyen muhalefete güvenerek sadrazam Kâmil Paşa, komitenin vesayetinden kurtulmayı düşündü. Kabinesinde temizlik yapmakla işe başladı ve *kestirmeden* giderek anayasaya hiç de uygun düşmeyen bir şekilde komitenin etkin bir üyesi olan harbiye nazırını görevden aldı. Buna karşı İttihatçılar herhangi bir önleme başvurmazdılar. Hükümetin toptan çekilmesini istediler. Kâmil Paşa reddetti, liberaller kendisini destekledi, bu arada İslamcılar borularını öttürüp duruyorlardı, parlamento sallantıdaydı.

Kulisin arkasındaki rejisör hemen ipleri çekti ve sanatların en zorlusunu oynattırdı: Silahlı eylemle iktidar.

İstanbul'un denize yakın tepelerinden birinin üstünde, düz bir alanda, ünü çok eskilere uzanan Ayasofya yükselir; önünde de uzunlamasına yayılan Hipodrom meydanına açılan, geniş bir alan vardır. O zamanlar parlamento binası Âyasofya'mn yanındaydı. Bu meydanlar çevrelerini kuşatan görkemli yapılarla birlikte, büyük devlet dramının temsil edildiği sahneyi oluşturuyordu.

Ertesi gün meclis toplantısı başladığında, askeri birlikler gelip Ayasofya'nın yanında yer aldı. Aşağıda kıyıda da bir savaş gemisi duruyor, toplarını çevirmiş bekliyordu; birkaç yüz Jön Türk subay parlamentodan içeri fırtına gibi daldı. Kâmil Paşa böylesine baskıya uğramış bir meclisin huzuruna çıkmayı reddetti. Fakat komite onun isteğine öylesine etkileyici bir anlam kazandırmayı bildi ki, meclis istenilen güvensizlik oyunu verdi. Kâmil Paşa'mn yerine bir zamanlar Makedonya genel valisi olan Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlığa getirildi; komite onun dümen suyundan çıkmayacağından emindi.

Mustafa Kemal'in kuşkusuz karmaşık duygular içinde seyircisi olduğu bu küçük siyasal silahlı oyun, aslında çok daha kötü olayların yalnızca başlangıcıydı. Zaferi dağ partisi kazanmıştı, komite her zamankinden daha güçlü görünüyordu. Fakat yığınlar homurdanmaktaydı; aksiliğe bakın ki, tam bu sırada dış politikada bir felaket gelip çat-tı. Bosna krizinde savaş tehlikesi Türkiye'nin hesabına mutlu biçimde savuşturulmuştu. Almanya, sarı siyah bayraklı soydaşlarının yardımcısı olarak, Rusya'yı planlamış bulunan büyük devletler konferansından vazgeçirmeyi başarmış, diğer hükümetler de bu doğrultuda yön değiştirmeyi zorunlu görmüşlerdi. Babıâli varılan karara ancak evet ve âmin diyebilirdi. Elden çıkan illere karşılık para tazminatı aldı ve böylece hiç değilse dış görüşü kurtarmış oldu. Büyük Britanya aslanına beslenen umut

lar boşa çıkmıştı. Batı - Doğu uzlaşmasının gerilemesinden sonra Türkiye, Orta Avrupa devletlerini daha güçlü bir grup olarak görmek zorunda kalmış ve edümenini onlardan yana kırmıştı.

İttihatçıları ve onların ünlü komitesini pes ettirmek için, en güçlü desteklerini, ordu ile donanmayı ellerinden almak yollarını araştırmak gerekiyordu. Böylece muhalifler bu doğrultuda çalışmalara giriştiler ve en duyarlı noktaya yönelip dinsel duyguları harekete geçirmekten işe başladılar. Ordu birliklerinde duygu ve düşünceleri, çok kısa sürede değiştirmeyi nasıl başardıkları hep şaşılacak bir olgu halinde kalmıştır. Zaten politikada ordu, öteden beri hep güvenilmeyen bir araç olmuştur.

Yeni bir sloganın ortaya atılması zorunluydu; sokaktaki adamın kolayca kavrayabileceği, etkileyici, apaçık, aynı zamanda sembolik anlamı ve mistik yankılanması olabilecek bir slogan bulunmalıydı. Bulundu da, daha önce parola "meşrutiyet" olmuştu, bu sefer de "şeriat" oldu.

Avrupalı için devlet ve kilise, çok uzun zamandan beri birbirinden apayrı kavramlardır; bundan dolayı bir Müslüman için bu "şeriat" sözünde titreşen duygu ve tasarımları bütünüyle Avrupalıya anlaşılır kılmak çok zordur. Şeriat öncelikle İslamiyet'in dini hukukudur; burada tek metin olarak yazılmış bir yasa kitabı söz konusu değildir, sadece dine ve dünyaya ilişkin buyruklar, gelenekler, kurallar ve Kuran ayetlerinden oluşmuş, genel karakteriyle aşağı

ğı yukarı Musevi yasalarına benzer, girift, ayrıntıda çeşitleri bol, birbirinin içine arabesk süslemeler gibi geçmiş, sürekli yenilikler doğurabilen oynak bir derleme vardır. Ayrıca şeriat bütün bir dünya görüşünün de ifadesidir; yüzyıllardır sürüp gelen bir düşünüş ve yaşayış tarzının çökeleği; Müslümanlığın manevi belkemiği; öbür dünya ile bu dünya arasında birliğin, dünya ve ahret düzeninin garantisidir: Kayzere ait olan Tann'ya da aittir ve Tamı'ya ait olan kayzere de aittir. Şeriatla hemen her şey haklı gösterilebilir; onun çok yönlülüğü çeşitli yorumlara olanak vermektedir. Meşrutiyet de aslında şeriata aykırı değildir; fakat şeariatm geçerliliğinden şüphe etmek, onu umursamamak, onu yürürlükten kaldırmak istemek, Müslümanm ayağının altmdan üstüne bastığı güvenilir toprağı çekmek demekti, onu hayata ve dünyaya sağlayan bağları koparmak demekti.

Sarıklı hocaların modernleşme felaketine karşı ateş püskürmek, "Yahudi Masonlar" dedikleri Jön Türkere akla gelebilecek bütün suçları yüklemek ve askerleri şeriatın kutsal yasasının tehlikeye düştüğüne inandırmak için kışlalarda boy gösterdikleri zaman, neden kolayca basan kazandıkları ancak bu yolla anlaşılabilir.

Muhalif gazeteler açıktan açığa saldırıya geçmişti. Elde edilmiş güzelim basın özgürlüğünden alabildiğine yararlanıyor ve hiçbir şeyi söylemekten kaçınmıyorlardı. Alçaklar, vatan hainleri (politikada farklı düşünenler için

kullanılan ve yalnızca Doğu'ya özgü olmayan bu nitelemeler) İttihatçıların ve onların komitelerinin uğradıkları hakaretlerin en yumuşaklarıydı. Okuma yazma bilmenin ender rastlanır bir beceri olduğu bu ülkede, basılmış her şeyin gerçek sanılması gibi elverişli bir durumdan yararlanılması, başlamış bulunan kalemler savaşımı çok daha etkili kılmaktaydı.

Jön Türklerin liberal kanat önderi Prens Sabahattin de sonunda beklediği saatin geldiğini görüyordu. Hükümet darbesi günün modasıydı. O da bir darbeye Abdülhamit'i bertaraf edip, yerine genç şehzade Yusuf İzzettin'i tahta geçirmeyi planladı; kendisi de görünüşte sadrazam olacak, gerçekte ülkenin yönetimini tümüyle eline geçirecekti. Ne çare, Yusuf İzzettin'in, Abdülaziz'in bu sevgili oğlunun kötü bir alın yazısı vardı. Babası sırf onu tahta çıkarabilmek için Osmanlı veraset sisteminde değişiklik yapmaya kalkışmış, kısmen de bu yüzden tahtını ve hayatını kaybetmişti. Dış görünüşü bakımından çok alımlı olan Yusuf İzzettin, birçok yönüyle kuzeni Abdülhamit'e benziyordu; onun da olağanüstü bir enerjisi, üstün zihinsel yetileri, dışa kapalı, günü gününe uymaz, karakteri ve mahzun tavırları vardı. Eğiticisi onun için, ikinci bir Abdülhamit olurdu demiştir. Ne var ki tahtın hemen eşiğin deyken, dünya savaşı sırasında, ayrıntısı tam anlamıyla açıklanmamış trajik bir son nasibi oldu. Babası gibi onu da bir sabah bilek damarları kesilmiş halde buldular. Acı

dilli bir Fransız bunu şu sözle ifade etmişti: "On l'a suicid'e". "Onu intihar ettirdiler".

Prens politikacı Sabahattin'in de talihi yaver gitmedi. Hep bir dakika gecikerek trenleri kaçırmak talihsizliğine uğradı, hep arkada kaldı; sonunda da nice umutlarla çıkıp geldiğı sürgün yerine tekrar dönmekten başka çıkar yol bulamadı.

Prens Sabahattin harekete geçinceye kadar, tümüyle duygusal bir karşı tepkinin aşağıdan gelen dalgası kaban vermişti. 1908 Temmuz devrimi aslında ordusuz subaylarca gerçekleştirilmişti, 1909 Nisan irtica hareketi ise subaysız ordunun bir ayaklanması oldu.

Başlamasma yol açan da niteliğı biraz karışık bir olaydı. Küçük bir İslamcı gazete çıkaran, Hasan Fehmi Bey adlı, hiç de önemli olmayan bir kişi Galata köprüsünde sırtından vuruldu. Katiller kaçtılar ve ne vuranların kimliğı anlaşılabildi, ne de cinayetin asıl nedeni. Olay hemen politika denizine getirildi ve muhaliflere yelkenlerini şişirmek için elverişli rüzgârı sağladı. İttihatçılar ve komite, katilleri kiralamış olmakla suçlandı. Herhangi bir kanıtlama gücünden yoksun olmakla birlikte, öyle suçlamaların, kara çalmaların her zaman amaçladığı sonuç elde edilmiş, halk yığınlarında bu doğrultuda inandırıcı bir yankı sağlanması başarılmıştı.

Komitenin o etkili iktidar açılışı hareketinin üzerinden tam iki ay geçmişti ki, yine aynı hipodrom meydanı yeni bir

siyasal temsile sahne oluyordu, ancak bu sefer roller tümüyle değişmişti. Kalabalık bir kitle İstanbul sokaklarından ağır adımlarla, sessiz ve karşı konulmaz bir heybetle Ayasofya'ya doğru yürüyordu. Kıvrnızı fesli başlardan bir denizin üzerinde, hocaların beyaz şarıldan ilkbahar gününde panldıyordu; görünmeyen ellerce taşımrken sallanan basit birtabut, siyah bir beze sanlmış ve sadece Kuran'dan bir ayet yazısıyla süslenmişti. Müzik yoktu, Avrupa cenaze alaylarındaki görkem yoktu. Sadece hafif dumanlan tüten bir buhurdanın ardından beyaz sakallı ulema ve çileci derişler takımının korusu, genizden seslerle, alçakça vurulmuş şehit için, Türk basın özgürlüğünün ilk şehidi için ağıtlar söylüyordu. Soma da bu küçük, o güne kadar kimsenin tanımadığı parti gazetecisi Hasan Fehmi Beyin cenazesi bir padişah kabristanında, yeniçeriliği kaldıran, reformcu Sultan Mahmut ile talihi daha az yaver gitmiş Abdülaziz'in simli, sedefli süslemeler altmda son uykularına daldığı, görkemli türbede toprağa verildi; çünkü Abdülhamit böyle yapılmasını emretmişti. Cenaze töreni sırasında sadrazamın, hükümetin, meclis başkam Ahmet Rıza Beyin aleyhinde savrulan kötü tehdit haykışları duyuluyordu; öte yandan sokak satıcıları da milletvekilleriyle alay eden, dört aydan beri ceplerini ve göbeklerini şişirmekten başka hiçbir iş yapamadıklarını anlatan manzumeleri satmaktaydılar.

Kabine ve komite geniş yığınların ruh halini kestire memiş olamazdı. Fakat hükümet sevilmemekten korkacak

ve sokaktaki adama hemen boyu egecek kadar güçsüz de-
ğildi. Sadece iktidar sahipleri itici gücü dinden gelen, Müs-
lumanın patlama noktasına gelmiş duygu hazinesinden
kaynaklanan bir hareketin ne derece tehlikeli olabileceği-
ni önceden kestirmekte yanılmışlardı. Belirli bir bunaltıcı
gerilim dışımda hiçbir ciddi belirti görülmüyordu. Olaylar
tıpkı 1908 Temmuz ayaklanması gibi ve tarihteki hemen
her isyan gibi birdenbire patlak verdi.

12 Nisan 1909 günü, öğleden soma, askerler kışlaların
avlularında, subayların yönetiminde henüz uysal uysal eği-
tim yapmaktaydılar. Fakat ertesi gün, 13 Nisan sabahı, İstan-
bul halkı işine gücüne gitmek isteyince, sokakları asker bir-
likleriyle dolu buldular; Galata köprüsü ve İstanbul'un bütün
giriş çıkış yerleri ateşe hazır makineli tüfeklerle kesilmişti;
bir yandan da kışlalardan daha başka birlikler alan akın gel-
mekteydi. Bütün bölükler çavuşlar ya da onbaşüar tarafından
yönetiliyordu; görünürde subay yoktu; sadece orda burda sa-
kalına kır düşmüş bir teğmen ya da yüzbaşı göze çarpıyordu,
bunlar neferlikten bu rütbeye yükselmiş "alaylı" denilen su-
baylardı, "diplomalı" olduklarından hızla terfi etmiş arka-
daşlarına oldum olası düşmanca duygular beslemekteydiler.

Temsil klâsik bir sahneye koyuşla Ayasofya'mn önün-
de başladı. Öğleden önce geniş hipodrom meydanı hınca-
hınç dolmuştu, silahlı bir asker kalabalığı Alman Kayzeri
Wilhelm II.'mn, Abdülnamit'e armağanı olan çeşmesi ile
Greklerin Platee zafer nedeniyle Delphi Apollon'u için

diktikleri şükran anıtından arta kalan, ünlü yunanlı sütunun çevresinde ileri geri dalgalınıyordu.

Askerler harekete geçmezden önce, subaylarım susmaya zorlamış ya da hapsetmişlerdi. Karşı koymak isteyen ya da yürüyüşe geçenleri engellemeye kalkışan birkaç subay vurulmuştu. Öfke kıvılcımı bir anda kışladan kışlaya sıçrayıvermişti. Komitenin güya muhafız birliği olan ve kendi güvenlikleri için İstanbul'a getirilmiş bulunan Selenik avcı taburları bile ayaklananlara katılmıştı.

İsyancı askerler istedikleri şeyi apaçık dile getirmekteydiler: "Yaşasın şeriat! Kahrolsun Jön Türkler!" Bu haykırışlar, böyle hallerde Batı ülkelerinde de duyulduğu şekilde ritmik bir ahenkle yankılanıyordu.

Abdülhamit'in bu ayaklanmada ne derece parmağı olduğu konusu kesinlikle açıklanamamıştır. Jön Türkler bunu tam bir kesinlikle iddia ediyorlarsa da, ellerinde salma kanıtlan yoktur. Komitenin diktatörlüğünün bertaraf edilmesi kuşkusuz Abdülhamit'i memnun ederdi, fakat olanağı bulunduğu halde mutlakıyet yönetimini yeniden kurmak için herhangi bir girişime kalkışmayı da ilginçtir. Şaşılacak olan durum, tarihte kana susamış tiran tipini kişiliğinden devam ettirmiş bulunan bu padişaha halkın kendiliğinden gösterdiği bağlılıktı. Zorla kabul ettiği meşrutiyetin gölgesinden meydana fırlamış olsaydı, peygamberin kutsal sancağını bütün yenilikçilere karşı açabilir, halk yığılan da coşkuyla ardından gelirdi. Fakat o hiçbir tarafı tut

madı. Olayları kendi akışına bıraktı. İsyancılara karşı çıkmadı, ama onlardan kendi amaçları için de yararlanmadı; anayasayı korudu, fakat sokağın diktasına da boyun eğdi; sempatisi Jön Türklerin hasımlarından yanaydı, fakat onları da istemedi. Temmuz günlerinden soma iktidarı kırılmış, inatçı kararlılığı gevşemişti. Sadece zekâsı yerindeydi, ama bu sefer yanlış yer tatmıştı ve kendi kanısma göre temiz bir vicdanın rahatlığına sahipti. Aslında moral açıdan böylesi bir hoşnutluk hali içinde bulunmasının yaşlı kurda hiçbir yaran yoktu; kesin tavır takmıyışı, son yandaşının da sempatisini yitirmesine yol açmıştı, artık kimse onu tutmuyordu, artık o çöllere sürülmesi gereken bir günahkâr gibiydi.

Yeniçeriler çağı geri gelmişe benziyordu. (Başkentin bu hassa ordusu, tıpkı eski Roma'da görüldüğü gibi, hükümdardan daha güçlü duruma gelmiş, sonunda zorunlu olarak Sultan II. Mahmut tarafından yok edilecekleri güne kadar, bu üstün durarlarını sürdürmüşlerdi). Tıpkı onların zamanındaki gibi, şimdi de askerler sadrazamın ve meclis başkanının görevden alınmasını istiyorlardı, Abdülhamit dediklerini hemen yaptı. Askerler Yunan savaşını kazanmış Ethem Paşanın harbiye nazırı olmasını istediler, Abdülhamit derhal atadı. Askerler ileri gelenlerden sevdikleri birkaç kişinin başını istediler, fakat bereket versin hiçbiri bulunamadı, böylece de programın bu maddesinden vazgeçilmek zorunda kaimdi. Temsilin bu perdesi, pa

dışahm yayınladığı iradenin okunmasıyla kapandı; irade olup biten her şey için, özellikle de "aksi rastlantı sonu" cereyan etmiş ve sayılan hiç de az olmayan bir dizi öldürme olayları için af bahşetiyordu. Bu aksi rastlantılardan birine de saygın bir Arap, milletvekili Emir Muhammet Arslan uğramış, komitenin yayın organı Tanin gazetesinin sevilmeyen başyazarına benzemesinin kurbanı olmuşta. Bu acıklı yanılmanın ucu padişaha dokundu; halife olarak kendisini hâlâ destekleyen bütün Arap dünyası, bu olay üzerine ona karşı cephe aldı.

temsilin ikinci perdesinde askerlere nazikçe tekrar kışlalanna dönmeleri rica edildi. Fakat onlar daha önce bir gece şenliği düzenlediler. Sevinçlerini sokaklarda havaya ateş ederek gösterdiler ve gösterileri bütün gece sürdü. Milyonlarca mermi harcandı. "Padişahım çok yaşa!" haykışları çınlarken, çatıların üstünde dolu gibi mermiler ta kırıyor, camlar kırılıyordu; bu sırada halktan aralarında kadrolar ve çocuklar da bulunan bir hayli insan yaralandı, ölenler de oldu.

Dış görünüm bakımından her şey yolunda gibiydi. Temmuz devriminin kazancı olan anayasaya ilişilmemişti. Sadece bir bakan değiştirilmesi kuşkusuz biraz yasadışı biçimde liberal kanadın isteğine göre yapılmıştı. Fakat kısa süre önce, komite'de Kamil Paşanın bertaraf edilmesinden başka bir şey yapmış değildi. Sonunda askerler de yaptıkları isyanla, subayların daha önceki modelini izlemekle yetinmişlerdi.

Ortaliğa dehşet salan o geceden sonra bazı kimseler lanetlenmeye başladı; gelişigüzel ateş açmalar tekrarlanıyordu; subayların öldürülmesi gittikçe artan ölçüde devam etmekteydi. Bazıbozuk asker güruhu İstanbul'a egemen olmuştu. Bu fanatik kitlenin Hristiyanlara karşı bir Bartholomeus gecesi (*) düzenlemesinden korkuluyordu. Nitekim o sırada Adana ve Mersin'de Ermenilerin öldürülmesine başlanmıştı. Gücü yeten İstanbul'dan kaçıyor ya da yabancı elçiliklere sığınmaya çalışıyordu. Her geçen gün yeni korkuklan getirmekteydi, devlet otoritesi iki paralık olmuşta. Ne yalnızca parti bakımından değil, karakterce de tarafsız olan yeni sadrazam, ne bir general ya da nazır kararlı şekilde duruma el koymaya cesaret edebiliyordu. Yenilikçilerin yıkılmasını gönülden istemiş olanlar bile, arının kovanına çomak sokulduğunu anlamışlardı. Kötü sesler çıkaran bir konserin keşmekeşinin üzerinde, yurtdışından da tehditkâr bir saldırının karakoncolosu kendini göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bunca zamanda söylenip duran çöküşü, beklenildiği şekilde başlamış gibi görünüyordu.

Birden bir söylenti, ferahlatıcı bir esinti gibi halkın arasında dolaştı; ilkin belli belirsiz bir fısıldaşma halindeydi, soma resmen yalanlandı; yalanlanınca da biraz daha

(*) Bartholomeus yontusu gecesi, 24 Ağustos 1572'de Fransa Kralı Charles IX., annesi Catherine de M'edici'nin kışkırtmasıyla, Paris'de bulunan bütün Protestanlar topluca öldürülmüştü.

gerçeklik kazandı; bu söylentiye göre Makedonya'dan başkent üzerine yürüyen ordular vardı.

Jön Türklerin bir kısmı kaçarak Selanik'e varmayı başarmıştı. Görevim herkesten önce ve biraz da fazla çabuk terk ederek ortadan kaybolan meclis başkam Ahmet Rıza Beydi. Eylemden çok laflarıyla yiğitlik göstererek, dindar kimselerin öfkesini üzerine en çok çeken kişi olmuştu; başında şapkayla Galata köprüsünde görünmek niyetini hiçbir zaman gerçekleştirebilmiş değildi. Politik rolü o andan itibaren sona ermiş bulunuyordu. İstanbul'daki olaylar Makedonya'da duyulur duyulmaz, orda bulunan 3. Ordu birlikleri gericiliğin bastırılmasına hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bulgar ve Rum gönüllüleri de, adlan hayli kötüye çıkmış çete reislerinin önderliğinde onlara katılmışlardı. Makedonya ile başkent arasında bulunan 2. Ordu ilkin kararsızdı, çoğunluk padişaha sadıktı. Fakat askerler başkente yollanan bir heyetten, subayların öldürüldüğü söylentisinin gerçek olduğunu öğrenince, Makedonyalı arkadaşlarına kencmerini desteklediklerini bildirdiler.

İşte bu sırada Mustafa Kemal, bir bakıma ilk kez tarih sahnesine çıkar. Hazırlanan birliklerin savaş kademelenmesinde adı, en önden gidecek tümenin kurmay başkam da olarak göze çarpmaktadır.

İstanbul üzerine yürüyüş, uzmanların değerlendirmesine göre gerek hızı, gerekse yönetimi balonundan tek bir mükemmelikte, gerçekleştirmişti. Bir İngiliz gözlem

ci bunu "İnsan Almanların iyi askerlik eğitimini hemen fark ediyor" diye belirtir.

Mustafa Kemal'in önerisiyle konulmuş adıyla Hareket Ordusu'nun komutanı Mahmut Şevket Paşaydı, Arap asıllıydı, uzun boyluydu, kemikli bir yüzü ve derin çukurlarına gömülü sert bakışlı gözleri vardı. General von der goltz, onun için "Türkiye'de tanıdığım uzağı en iyi gören ve kafası en iyi işleyen adamdır" demektedir. Abdülhamit'in kayırmasıyla hızlı ve parlak bir meslek hayatı olmuştu; askerî komisyonların başkanı sıfatıyla yurtdışında bir hayli bulunmuş ve böylece o zamanlar Avrupa'da yaygın liberal görüşleri benimsemişti. Asker olarak ne kadar pervasız ve atak davranmışsa, politikacı olarak o kadar tutuk ve duruk kalmıştır. Her iki alanda, komutanlık ve devlet adamlığında, aynı değerde üstünlüğü tam anlamıyla sadece Mustafa Kemal gösterecektir. Olaylar Mahmut Şevket'e çok kesin roller oynama fırsatları sundu, fakat o hep duraksadı. Sonunda diktatörce iktidarı üstlenmekten kendini artık alıkoyamaz olunca da, girişilmesini her zaman için beklemesi gerektiği bir suikaste kurban gitti.

Hareket Ordusu yaklaşıyordu. İstanbul çevresindeki demir çember daralmaktaydı. Liberal ve dinci basının ses tonu bir perde daha peşten çıkmaya başladı; sonra da majörden minöre geçerek barışma havası çalmaya koyuldu, gelgelelim yaklaşan hasım bu müziğe kulaklarını tıkamış

tı. Kışlalarda zafer sarhoşluğunun yerini vicdan azabı almıştı. Kimse ne yapacağını bilemiyordu, çünkü ortada önder kalmamıştı, ya kaçmışlar, ya da afallamışlardı. Nasıl davranılması gerektiğini kestirememek, kendilerine haksızlık yapıldığı duygusunu ve cezanın bütün yükünü aldattılmış askerlerin çekmek zorunda kalacağı korkusunu uyandırmıştı. Aslında askerler sadece ne yaptıklarını bilmeyen çocuklar gibi davranmışlardı.

Selânikliler hızla ileri atılan birliklerle, bir kere daha ün kazanan Çatalca tepelerini tuttular, böylece başkentin dışardan gelecek bir saldırıya karşı son savunma yerine el koymuş oldular. Onların stratejik açıdan ikinci bir önemli noktayı ele geçirmeleri, olayın biraz tuhaf biçimde cereyan etmesi bakımından kayda değer.

Huzursuz bekleyiş günleri sırasında parlamentonun yaptığı bir öğle soması oturumu, tam da Selâniklilerle uzlaşma konusu görüşülürken, iki bin kişiye yakın bir birliğin tehditkâr biçimde meclise doğru yürüyüşe geçmesi üzerine kesilmişti. Askerler başkanla konuşmak istiyorlardı. Son olaylardan soma çok tehlikeli bir durumdu bu ve başkan sessizce, isteklerini kolay kolay reddedemeyeceği askerlerin yanına inerken, dünyadaki kariyerinin sona erdiği kanısındaydı.

Fakat gelenlerin herhangi bir zorbalığa niyetleri yoktu. Sözcüleri altmış yaşında bir binbaşıydı ve askerlerin içinde tek subaydı: Hadımköy garnizonundan olduklarını

açıkladı, meşrutiyetin durumunu anlamak ve söylendiği gibi anayasanın herhangi bir tehdit altında bulunup bulunmadığını öğrenmek için gelmişlerdi. Rahat bir soluk alan başkan, irticalen söylediği bir söylevde, meşrutiyetin durumundan kaygılanmış olanları sakinleştirdi; bunun üzire ni askerler parlamento ve başkan için bir "yaşa" çektikten sonra garnizonlarına dönmek üzere garın yolunu tuttular. Ne var ki garda saatlerce bekleyip durmaları halkın gide rek daha çok telaşlanmasına yol açtı. Bu askerlerin aslında ne istediğini, amaçlarının ne olduğunu kimse bilmiyordu. Dükkânlar kapandı, trafik aksadı, yaklaşan gece için herkeste en kötüsünden kaygılar çörelendi. Sonunda askerler garın yakınında kamp kurdular. Muamma, ancak daha sonra çözümlenebildi. Hadımköy, Makedonya ana demiryolu üzerinde, İstanbuldan 30 km. uzaktadır. Hareket Ordusu komutanlığı burasını, yaklaşan alayların toplanma ve indirme merkezi yapmıştı. Bu sırada rahatsız olmamak ve Hadımköy'ü gereksiz çatışmalara bulaşmadan ele geçirmek için de buradaki padişaha sadık garnizonun bir hileyle uzaklaştırılması kararlaştırılmıştı. Garnizonun Selenik'le gizli ilişkisi bulunan subayları, askerlere, İstanbul'da parlamento ve anayasayı tehlikelerin tehdit ettiğini söylediler. Mutlaka oraya gidilmesi ve bu işin çaresine bakılması gerekmektedir; anayasaya bu şekilde yiğitçe sahip çıkmalarının mükafatını elbette en cömert biçimde görecektirler. Böylece askerlerin zihnine girerler, onlar için bir tren

hazırlanır ve hepsi böylesine yüce bir görevi üstlenmiş olmanın coşkusu içinde İstanbul'un yolunu tutarlar. Soma tekrar Hadımköy'e dönmek istediklerinde, bu arada Selanik'ten gelen birliklerin kışlalarını işgal ettiği ve şimdilik dönmelerinin istenmediği haberini alırlar. Böylece İstanbul'da beklemek zorunda kalırlar.

Hareket Ordusu yaklaştığı sırada Yıldız Köşkünün üzerine korkunç bir sessizlik çökmüş bulunuyordu. Hiçbir emir çıkmamış, hiçbir direktif verilmemişti. Oysa sadece bir söz yeterliydi, o zaman İstanbul garnizonu sayıca da yaklaşan birliklerden çok daha üstün olan bu seçme birlikler padişahları için bir ölüm kalım savaşı girerdi. Abdülhamit öteden beri benimsediği bir tutum olan kan dökülmesinden mi kaçındı, korkusundan hiçbir şeye karar vermez duruma düştü ya da hiçbir kusuru bulunmadığı kanısında mıydı, bütün bunlar karanlıkta kalmaktadı. O günlerdeki davranışlarına bakılrsa, şahsı için duyduğu kaygılardan kurtulamadığı anlaşılıyor.

23 Nisan Cuma günü, her zamanki gibi selâmlık resmi yapıldı; padişah her cuma Yıldız Köşkünün yakınındaki Hamidiye Camiinde kılınan toplu namaza katılmak üzere gelir, böylece birkaç dakika için halka görünürdü. Halifeyi görmek üzere her zamanki gibi büyük bir kalabalık toplanmıştı, yine her zamanki gibi askerler saf halinde dizilmişti; sadece büyük ölçüde subay eksikliği göze çarpıyordu; her zaman yabancı elçilerin ve diplomatların dol

durduğu tribünler bomboştu. 67 yaşındaki padişah, yarı açık arabası içinde, her zamankinden daha dinç ve daha keyifli bir görünümde, selâm duran asker dizilerinin önünden geçerken, belki de her zamankinden daha gür sesle geleneksel haykırış ortalığı inletti: "Mağrurlanma! Padişahım senden büyük Allah var!"

Oysa az önce İttihatçılar, İstanbul üzerine yürüyen birliklerin koruması altında Aya Stefanos'ta (Yeşilköy'de) topladıkları parlamentoda, Abdülhamit'in tahttan indirilmesini kararlaştırmışlardı. Burada uzun ve ateşli tartışmalar oldu. Subaylar Abdülhamit'in öldürülmesini istiyorlardı. Fakat komitenin önderleri soğukkanlı davranarak böyle bir akılsızca adımın atılmasını önlemeyi başardılar.

Aynı cuma günü İstanbul halkına Hareket Ordusu komutan Mahmut Şevket Paşa imzasıyla bir bildiri yayımlandı; bunda diğer şeyler arasında padişahın tahttan indirileceğine ilişkin bütün söylentilerin gerçek dışı olduğu belirtiliyordu. Halkı yatıştırmayı amaçlayan bu bildirinin Mustafa Kemal tarafından kaleme alındığı söylenir. Daha sonra da asıl amacını saklamak ve kamuoyunu kazanmak için buna benzer hilelere başvuracaktır.

Cumartesi gecesi Selânikli birlikler sessizce başkente girdiler. Onlarla karşılaşanlar, sokakları dolduran bu sessiz gölgeleri bir hayaletler ordusu sanmış olmalıydılar. Sabahleyin bütün önemli noktalar işgal edilmiş bulunuyordu; çatışmalar kısa sürdü, sadece bazı kışlaların içinde asker

ler umutsuzluklanndan dolayı inatla karşı koydular; direnişin hiçbir şansı yoktu ve sadece yok yere birtakım kurbanlara mal oldu. Yıldız Köşkünü kuşatmış muhafız alayına karşı herhangi bir saldırıdan özellikle sakınıldı. Askerler kendileriyle konuşulup ikna edilmek suretiyle kazanıldı; bunlar sessizce çekilip giderken iki Makedonya taburu sarayın giriş yerlerim işgal ediyordu.

Soma da sıra temsilin son sahnesine geldi. Bu sahnede her şey olabilirdi, özellikle vicdanı temiz olmayanlardan çok şeyler beklenebilirdi. Kesin son geciktikçe, sabırsızlık da artıyordu. Fakat her şeyin yasaya ve usule göre yürümesi için şeyhülislâmın bir fetvasına gerek vardı. Zorlu bir silâh olan şeriat, karşı harekete neden olmuştu, şimdi yine aynı şeriat adına karar verilecekti. Çünkü Kuran şöyle buyuruyordu: "Halife görevini yapıyorsa ona boyun eğmekle yükümlüyüz, yapmıyorsa onu görevden almalıyız."

Parlamento ve ayan meclisi toplandı. Bütün müminlerin halifesinin ve hükümdannın günahları bir bir sayıldıktan soma, şeyhülislâma şu soru yöneltildi: "Bu koşullar altında halkın temsilcilerinin padişahı görevinden almayı kararlaştırması uygun olur mu?"

Cevap çok kestirmeydi: "Evet."

Herhalde bir hükümdarm yazgısı, hiçbir zaman bu kadar kısa ve kesin tarzda belirlenmemiştir.

Akşam üzeri üç sıra duvarlı Yıldız Köşkünün büyük

giriş kapısı ardına kadar açık durmaktaydı. Fakat korkunç sessizliği bozacak tek bir cıt çıkmıyordu. Bir yığın bina-sıyla birlikte saray daha çok bir ölüler kentini andırıyordu. Saray görevlileri ve hizmetkârları efendilerini yüzüstü bır-akmışlar, çarçabuk ellerine geçirebildikleri ganimetleriy-le ortadan kaybolmuşlardı. Perdeleri indirilmiş çalışma odasının loşluğu içinde Abdülhamit gelecek olanları bek-lemekteydi. Yambaşmda en küçük oğlu, on yaşında bir ço-cuk olan şehzade Abdurrahman oturuyordu. Padişah son günlerde çocuğu yanından ayırmaz olmuştu; çocuk onun koruyucusuydu. Çünkü Müslümanlar çocukları incitmek-ten, hele yaralamaktan çok çekinirlerdi. Kendisine sadık kalmış bir sekreter tarafından parlamentonun gönderdiği üç temsilcinin geldiği haber verildi. Temsilciler içeri girip meclisin kararını bildirdiler.

Bunun üzerine padişah "Kısmet böyleymiş" dedi. "Karar beni çok üzdü; her zaman halkımın iyiliği için ça-lıştım. Milletin arzusuna boyun eğiyorum... Hiç değilse hayatım korunacak mı?"

Bu kaygısı aslında hiç de boşuna değildi ve kendisini kınamak amacıyla söylendiği üzere, özellikle bir korkaklı-ğın ifadesi de sayılmamalıdır. Çünkü yakın zamana kadar hemen her tahttan indirilmeyi, hep zorbaca bir katletme olayı izlemişti. Temsilciler bu konuda kendisine inandırıcı garantiler vermeyi başardılar.

Kısa bir süre sonra, tahttan indirilen padişah Selânîk'e

götürüldü, orda Alatini villasında gözaltında bulundurulacaktı. Kendisiyle birlikte giden harem kadınları, yolculuğun alışık olmadıkları ortamında, hayatlarındaki bu ani değişikliği teselli edecek birçok şey bulmuş olmalıydılar. Çünkü hiçbiri artık gençlik çağında olmadığı halde, o güne kadar ömürlerinde tren görmemişlerdi.

Yola çıkmazdan önce Abdülhamit top sesleri işitmiş olmalıdır; bunlar kardeşi ve halifenin tahta çıkışını kutlayan top atışlarıydı. Yeni hükümdar Mehmet Reşat, hayatının son otuz üç yılını sarayında bir mahpus gibi geçirmişti; her hareketi, hepsi de vesveseli kardeşinin adamı olan maiyeti ev hizmetkârları tarafından adım adım izlenmişti. Bu yüzden yorgun bir adam olmuştu. Çarpık bacaklarının üzerinde kısa, cüsseli bir gövdesi vardı; kırçıl, kızıl lekeli bir çember sakalm çevrelediği, peltemsi, soluk parıltılı yüzünde ürkek, çekingen ifadesini hiçbir zaman kaybetmeyen bir çift zeki bakışlı göz dikkati çekerdi. Bu uysal ihtiyar, geç gelen padişahlık görkemini vakarla taşıdı; kendisini tanıyanlar, onunla yapılan görüşmelerde hemen belli olan derin bilgisi ve zengin kültürü karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir.

Sultan V. Muhammet olarak tahta çıkış töreni tamamlanıp, Boğaz kıyısındaki yeni padişahlık sarayı Dolmabahçe'ye dönünce, hizmetindeki bütün eski hizmetkâr ve görevlilerin yerine başkalarının getirilmiş olduğunu gördü. Daha önce kardeşinin mahpusu olmuştu, bundan böyle ise

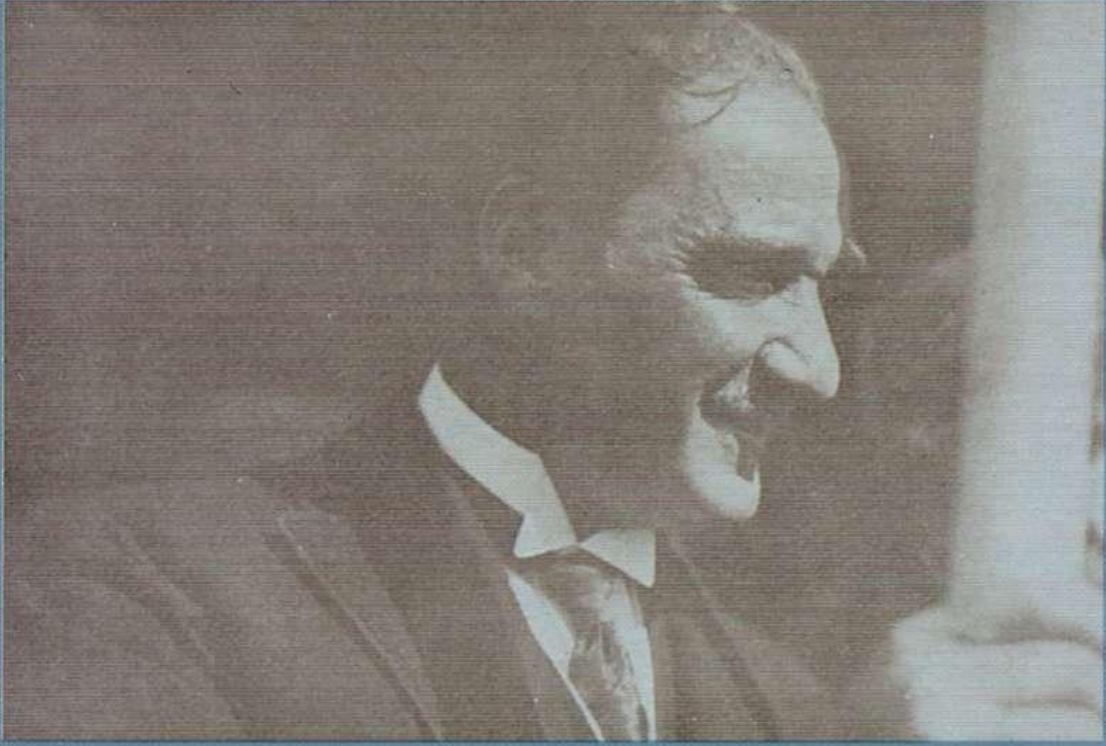
şimdi yeniden iktidara geçmiş bulunan komitenin sıkı denetimi altında olacaktır.

Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olarak yönlendirci bir yer almış bulunduğu aynı tümende, Berlin'den koşup gelmiş Enver de öncü birliklerin komutanlığını yapmıştı. Kentin kurtarılmasından sonra vitrinlerde Mahmut Şevket Paşanın resmi yanında genç binbaşı Enver'in resmi de yer aldı ve adı "hürriyet kahramanlarından" biri olarak dillerde dolaşmaya başladı. Şöhret ufkunda Enver'in yıldızı parıltılar saçarak yükselirken, Mustafa Kemal kimse tarafından tanınmamanın karanlığına gömülmüştü.

Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal II

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarina armağandır.
Parayla satılmaz

A V R U P A İ L E A S Y A
A R A S I N D A K İ A D A M
G A Z İ M U S T A F A K E M A L

II

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından
hazırlanmıştır.

Dizgi Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

D A G O B E R T V O N M t K U S C H

A V R U P A İ L E A S Y A
A R A S I N D A K İ A D A M

G A Z İ M U S T A F A K E M A L

II

Türkçesi: Esat N e r m i E r e n d o r

C u m h u r i y e t G A Z E T E S İ N İ N
O K U R L A R I N A A R M A Ğ A N I D I R .

5. BALKALDIRICI

"Türkiye'de reform yapmak, onu öldürmek demektir." Salisbury Markisi böyle diyor. Osmanlı İmparatorluğu Türkiye kabul edilirse, büyük İngiliz devlet adamının bu kehaneti de gerçeğin dile getirilmesi sayılır. Uğranılan felaketlerden sonra, her zaman olduğu gibi, nedenler ve etkenler arandı, bulundu da; sorumluluklar yaratıldı ve yönetici adamlar daha sonraki kuşakların yargılamasına uğradı. İnsani açıdan bu da haklı ve yerindedir. Fakat daha derinlemesine bakılınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında, dünya tarihinin bir trajedisinin oynandığı görülecektir. Türler, ırklar nasıl tükenir, niçin tükenir bilinmez; toplum biçimleri için de durum bundan farklı değildir; bu da bireyin iradesinden çok daha güçlü bir yazgının kaçınılmaz ortamında cereyan eder.

Yaklaşık aynı dönemde, başka bir Doğu halkı, Japonlar, ciddi bir birikimleri olmadığı halde Ortaçağ'dan, Yeniçağ'a sıçramayı başardılar. Ne var ki bu değişim sırasında

tam birlik içinde bir halk oluşturmaktaydılar; burada sadece, tümüyle yaşama gücüne sahip organizmanın, varlığını sürdürebilmesine ilişkin koşullarda meydana gelen değişikliğe uyum sağlaması söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise durum değişikti. Yeni yaşama biçimlerinin kazanılmasıyla birlikte, eskinin yerine baştan sona yeni bir organizmanın yaratılması da gerekiyordu. Başka deyişle, Devlet yapısının modernleştirilmesi, yakın tarihin tanıdığı en pürüzlü süreçlerden biriyle, ulusal birliğe dayalı devlet tipine yönelişle aynı zamana rastlamıştı. Bilindiği üzere bu amaçla Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi yüzyıl savaşılması gerekmiş, Almanlar ise nice ağır doğum sancılarında sonra ancak yarım bir oluşuma ulaşabilmişlerdir.

Belli bir yaştan biyolojik yaşama tarzı olarak en son tarih devresinde, hiçbir halkın uzak kalamadığı, bu nitelikte bir bünye değişimi için, Osmanlı İmparatorluğu gerekli önkoşullardan yoksundu. Padişahlık iktidarındaki sihrin bozulmasından sonra, Fransa kralhğmdakine benzer biçimde, birbirinden ayrılmaya çalışan organları birbirine kaynaştırabilmiş, çok güçlü merkezi bir yönetimin mistiği de kaybolmuşta. Doğal çekim gücü sayesinde tüm parçalan, adeta bir atom çekirdeği gibi çevresinde toplayan, Alman birliği içinde Prusyalılarınkine benzer bir güç alanından da aynı derecede yoksundular.

Osmanlılık için ulusal devlet bir zorunlulukta. Fakat böylesi bir bünyeyi nasıl kazanacaktır? Merkezileşmeye

dayalı bir birlik yolunu denese, Hristiyan bölgeler buna karşı çıkacak, dillerini korumak ve kendi kendilerini yönetmek isteyecektir. Onlara uyulsa, federatif bir bölünmeye gitmeye ve durmadan yeni ayrıcalıklar kazanmaya kalkışacaklardır; o zaman da Müslümanlar öfkelenecek, Hristiyanlardan yana çıkılıyor ve İslamiyet'e ihanet ediliyor diye feryat edeceklerdir. Sorun sadece Makedonya'nın sayıca az Hristiyan Rumları, Sırları, Bulgarlarıyla ilgili olsaydı, belki de bir uzlaşma yolu bulunurdu. Fakat asıl büyük zorluk bambaşka bir yerdeydi. Müslümanların yoğun olduğu bölgede, Küçük Asya'da bir hayli güçlü, üstelik özümleştirilememiş yabancı bir halk oturmaktaydı: Ermeniler. Bu bedbaht halk, acıklı bir yazgının hışmına uğramıştır; burada kendilerinin de suçu yok değildi; bugün Sovyetler Birliği'nde küçük bir cumhuriyete sığınmış durumdadırlar. Oysa o zamanlar nüfusları milyonlarla sayılıyor, Küçük Asya'nın doğu ve güneydoğusunda, geniş alanlara yayılmış bulunuyorlar, ayrıca ülkenin bütün büyük kentlerinde de azınlık olarak yaşıyorlardı. En eski Hristiyanlardan olmanın ve büyük bir geçmişe sahip bulunmanın gururuyla, yüksek bir Mltürel gelişimin bilincine vardılar; bu da onları kendi başlarına yaşayabilecek bir halk olabilecekleri inancına götürdü.

Refah düzeylerinin yükselmesi ve sayılarının da sürekli artması karşısında, bir zamanlar varolmuş eski Ermeni devletini yeniden kurmanın hayaline kapıldılar, bu umut

içinde de komşu Rusya'dan teşvik ve destek gördüler. Bu durum çevrelerinde ve aralarında yaşayan Müslümanların onlara karşı öfkeli bir kin duymalarına yol açtı; ancak görünürdeki bütün nedenler bile bu kini açıklamaya yetecek güçte değildir, bunun çok derinlerdeki köklerini kanda aramalıdır. Jön Türklerin izinden giden Kemalistler, öncülerinin hemen hemen bütün eylemleri hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. Sadece Ermeni sorununda Jön Türkleri savunmuşlar ve onların bütün dünyaca çok kötü bir suç sayılan yok etme politikalarını, açıkça olmasa bile, hiç değışilse susmak suretiyle onaylamışlardı. Bugün bile Ermeni konusu her Türk için bir "dokunma bana çiçeğı"dir. Olayın insani yönü bir yana bırakılırsa, Ermenilerin kendi devletleri bünyesinden dışarı atılması yeni Türkiye için önkoşullardaki bazı farklarla Amerika'da beyazların kurduğı yeni devlet için, Kızılderililerin yok edilmesinden hiç de daha az önemde bir zorunluluk değildi.

Dinsel olduğı kadar, ırksal nitelikte de olan böylesine zıtlıklar karşısında, bütün çabalar boşunaydı. İrticamn yenilgiye uğratılmasından soma şimdi, artık saraydan gelen hiçbir engelleme olmaksızın, milli devlet kurmak yolunda ciddi çalışmalara başlanmıştı; bu konuda ilk denemelere iç savaşla cevap verildi. Makedonya'da çete savaşları yeniden alevlendi; kimse kendi isteğıyle "Türkleştirilmek" istemiyordu. Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'nun İsviçrelileridir, padişahın muhafız birliğı onlardan oluştuğı gibi, ta

rih boyunca birçok sadrazam da onlardan yetişmiştir; bu bakımdan da kendilerine her zaman hoşgörölü davranılmış tır. Devlet birliğı içinde daha sıkı bir kaynaşmayla yer almaya karşı çıktılar ve oymak özgürlüklerinin kısıtlanmasına da direndiler. Sonra da düpedüz ayaklandılar. Düzenlenecek başarılı bir sefer Arnavutların aklını başına getirmeliydi; her zaman gereken psikolojik beceriden yoksun biçimde yönetilen bu sefer, barış getireceğı yerde, yeni kınlerin tohumlarını saçmaya yaradı. Arabistan'a da koca bir ordu göndermek zorunda kalındı. Padişahın vasalları olan çöl emirleri, merkezi otoritenin zayıflığından yararlanarak kendi bağımsız oymak dukalıklarını kurmaya kalkmışlardı. Ortaçağ Almanyası'nda da benzeri durumlar görülür, imparatorluklar otoritesinde her gevşeme, yerel prenslere kendi iktidarlarını artırmaya kalkışma yollarını açmıştır.

Kısaca çok köhnemiş devlet yapısının modernleştirilmesi diye tanımlanabilecek olan reformlar da hiç iyi yürümüyordu. Ertelenemez nitelikteki bu zorunlulukta bile akıllıca hamleler ve iyi niyetler, önlenilmesine güç yetmeyen engellere çarpıyordu. Dürüst çabalarla yapının değıştirilmesi ve yeniden kurulmasına girişilmişti; hepsi de bu amaca yönelik sayısız plan ve proje hazırlandı ve gerçekleştirilmesine girişildi; yüzlerce kararname çıkarıldı. Ne var ki birlik halinde bir devlet yapısının en başta gelen önkoşulu olan bağdaşık homojen bir yasamanın, tarih öncesi göçebeliğinden 19. yüzyılın kentlisine kadar bütün kültür basamaklarının temsil edildiğı bir ülkede uygulanması olanaksızdı.

Daha da kötüsü kendi evinin efendisi olamayışı haliydi. Devlet bütçesi yabancı ülkelerin borçlar yönetimi, bir çeşit tazminat komisyonu, Düyunu Umumiye tarafından düzenleniyordu. Fakat devlet gelirleri çoğu kez borçların faizlerini ancak karşıladığından, yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklarla ilgili eski sistemde ivedi düzeltmeler yapmak zorunda kalındı. Fakat ayrıcalıklara karşılık ülkeye para gelmesi için, ünlü "kapitülasyonlar"a, yabancıların eski hukuk ve ticaret ayrıcalıklarına el sürülemezdi. O zamanlar sadece fizik güçlükleri bakımından değil, aynı zamanda moral bakımdan da üstünlükleri söz götürmez büyük devletlerin ağır basması karşısında, kapitülasyonlar her türlü ekonomik gelişmeyi engellediği halde, bu zincirlere sadece el sürülmeye kalkışılması bile düşünülemezdi. Ekonomik ilerleme olmaksızın, elbette ki kültürce de yükselme olamazdı.

Buna benzer bir dönüp dönüp aynı yere gelme dansı, manevi alanda da yapılıyordu. Kabul edilmeleri artık kaçınılmaz bir zorunluluk olan yeni yaşama biçimlerine yolu açmak için, din kuruluşlarından belirli bir kopma gerekiyordu. Fakat buna da İslamiyet karşı çıkıyordu; din adamlarından değil de (bu yönden gelecek engellemeler nasıl olsa aşılabilirdi) daha çok halkın duyarlılığından çekimliyordu. Müslüman kitlesi bütün varlığıyla, alabildiğine derinlemesine din kuruluşlarıyla kaynaşmıştı; sadece gelenek olduğu için değil, aksine onun için hâlâ yaşayan değerler sa

yıldığmdan bunlara sıkıca bağlıydı. Açııkça dinsel bir irtica hareketi olan Nisan (31 Mart) ayaklanmasından sonra, reformcular İslamiyet'in sembollerine el sürmekten kaçınıyorlardı. Artık şapkadan hiç söz edilmiyordu. Dünya savaşı sırasında Türk ordu komutanlığı, askerler için yüzlerini yağmurdan ve çığ güneş ışığından koruyacak, öte yandan da mekruh sayılan Avrupalı şapkasını hatırlatabilecek bir kenarı ya da siperliği bulunmayacak bir serpul bulabilmek amacıyla çok büyük çabalar harcamak zorunda kalmıştı. Kadınlar için peçe taşımak ve toplumdan soyutlanmak yasağı bütün katılığıyla uygulanmıştı ve uygulanıyordu. Toplumun bünye ve düşüncelerin çevre değiştirmesine, sınırlı da olsa ancak tek bir yolla, laikleşmeyle ulaşılabilirdi, fakat din ile devlet işlerinin ayrılması o zaman için olanaksız görünüyordu. Bundan dolayı da İslamî kurumlardan vazgeçilemiyordu, çünkü bunlar Müslüman dünyasının en güçlü birleştirme araçlarıydı. Bunlar olmaksızın hemen hemen Osmanlı devletinin yarısını oluşturan Arap bölgesi elde tutulamazdı. Fakat İslamî kurumlar yalnızca çağa ayak uydurmayı engellemekle kalmıyor, kendi özünden dolayı "milliyet" düşüncesine de karşı çıkıyordu; Ortaçağ Avrupası'nın evrensel kilisesi de, yine bu şekilde kendi yapısal niteliğinden dolayı, devlet sınırlarının halklara göre belirlenmesine karşı çıkmıştı.

Böylece zorunluluğın dikte ettirdiği bu konu çok geçmeden her biri başka telden çalmaya başlamış olsa bile, yi

ne de bütün Jön Türkler için bir türlü çözümleyemedikleri bir sorun durumunu aldı. Meşrutiyetin bünyesi onları başarısızlığa mahkûm ediyordu. Etkiler ve karşı etkiler çözülemeyen bir düğümde birbirine dolaşmaktaydı; bu düğümü daha soma gelecek biri de gerçi çözemeyecekti, ama bir vuruşta paramparça edecekti.

Abdülhamit'in devrilmesinden sonraki yıllarda Türkiye'nin durumu, Sezar'm ortaya çıkışından önceki dönemin Romasma benzer. İç savaşlar ve parti kavgaları bu çağın belirgin özelliğidir. Yalnız düşünceler değil, iktidarlar da birbirleriyle boğuşuyordu.

Radikal İttihatçıların yürütme organ olan komite, plânlı şekilde parti diktatörlüğünü amaçlıyordu. Sovyet devletine benzer şekilde, ülkenin bellibaşlı her yerinde İttihatçıların bir temsilcisi vardı, çoğu kez de ya bir telgraf memuru ya da bir teğmendi bu temsilci; bunlar ilin valisinden muhtarlara kadar bütün yönetimi gözetim altında bulunduracak, merkezin istediğini yerine getirecek ve halk arasında da yeni aydınlanmanın ışığını yayacaktı. Komite'nin elbette ki akıllı kafalardan, becerikli adamlardan yana eksikliği yokta; onda eksik olan gerçek bir orkestra şefiydi; bir Lenin'in devrimci dehasına ya da bir Troçki'nin acımasız sertliğine sahip bir önderdi. Parti hiçbir zaman devlet yönetimini, mutlak bir iktidara sahip olabilecek şekilde eline geçirmeyi başaramadı. Belki de bu dönemde ülke için olağanüstü bir tehlike yararlı olacaktı, böylesine bir tehli

ke zorunluydu da. İttihatçılar ne zaman iktidarlarını kesinlikle kuracak duruma yaklaşırsalar, her seferinde dış politikada bir gerileme olmuş, onların saygınlığım sarsmış, kendi saflarında bölünmeler meydana getirmiş ve karşı akımlara yeniden üstünlük kazandırmıştır.

Zaman istikrarsız tablolarda yansıyor; karmakarışık bir film seyredenin gözü önünde oynayıp duruyordu: Kısa sürelerde değişen sadrazamlar, feshedilen parlamentolar, umutla umutsuzluğun gün ve gece gibi değişip durduğu, gü-rültülü patırtılı meclis oturumları, korkuyla arkasında gölgeler araştıran bakanların hükümet toplantıları., kilitli kapılar arasında siyasal kulüpler toplanıyor, emirler veriliyor, sloganlar bildiriliyor, kararlar almıyor, herkes başkasını kuşkuyla kolluyordu. Geceleyin vurulan biri, bir köşede yere yığılıyor, bir ikincisi ertesi sabah önemli bir makam olarak ortaya çıkmak için, bir arka merdivenden yukarı çıkıyor, karaltılar seçilir gibi oluyor, isimler ansızın parlayıveriyor, soma yine ansızın sönüp gidiyordu. Şimdi bir figür giderek belirginleşmekteydi, çizgileri öylesine pekişiyordu ki, görünüşe göre pırıl pırıl beşiğinde kalıcı olacağı benziyordu: Mahmut Şevket Paşa'ydı bu; Abdülhamit'i deviren adam. Ordu alkış tutuyordu ona, bir adım daha, son bir adım daha ve diktatördür artık, fakat yanı başında tehdit edercesine Jakobin başları ortaya çıkınca, geri çekilip kaybolur. Ve böylece iktidar iktidarsızlık oyunu, perde kapan maksızm sürüp giderken, uzaktan savaşmak üzere yola çıkmış taburlarını yürüyüş marşı yankılanır.

Bu dönemle ilgili olarak Mustafa Kemal'in insani büyüklükle ilişkili olarak anlattığı bir olay vardır ki, kapsamı ve kendine özgü renkliliği bakımından burda tekrar edilmeye değer niteliktedir.

Daha sonraları bir arkadaş meclisinde "O günlerde İstanbul'a yapılan yürüyüşten soma Selânik'e dönmüş, işe başlamıştım" diye anlatıyor. "Bir akşam Kristal Palas'a gittim, burası Olimpos Oteli'nden pek uzakta olmayan Hürriyet Meydanı'nda bulunuyordu. Salon tıklım tıklım doluydu, boş yer yoktu. Bana öteki uçta, merdivenle çıkılan ayrı bir odayı gösterdiler. Yukarı çıkınca karşıma zarif döşenmiş, küçük bir salon çıktı, hepsi de dolu birkaç masası vardı. Bir masaya yaklaştığımı hatırlıyorum. Burda rakı ve bira içiliyor, yurt sorunları üzerinde ateşli laflar ediliyordu. Söz devrimlerin nasıl yapılması gerektiğine geldi ve bir devrimin başarıya ulaşması için büyük adamlara ihtiyaç olduğu söylendi. Bana öyle geliyordu ki, hepsinin içinde yatan gizli bir arzu, ihtiyaç duyulan o büyük adam olmaktı. Fakat nasıl olunacaktı? Her şeyden önce de: Bir büyük adam olmak için ne gibi nitelikler zorunluydu?

Ordakilerden biri: "Ben Cemal Bey gibi olmak istedim!" diye bağırdı.

Bu sözü ötekiler "Bravo Cemal gibi!" diye onayladılar (*).

(*) Cemal Bey o sırada binbaşydı, daha sonra imparatorluğu yönetecek üç kişiden biri olacaktır.

Sonra da masada oturanların hepsi onları sadece şöyle böyle tanıyordum bana döndü.

Onları sakın, soğuk bir bakışla süzdüm. Ben böyle bakarak, onlara elbette bir şeyler anlatmak istemiştim. Fakat hiçbir bende ki bu suskun hareketsizliği anlamışa benze miyordu. Daha çok benim genellikle büyük adamlar hakkında, özellikle de Cemal hakkında onların görüşüne katılmamı beklemekteydiler.

Sadece bir jest yaparak onları onaylamaktan beni neyin alıkoyduğunu bilmiyorum. Benim böyle ısrarlı biçimde susuşum, masa arkadaşlanmm pek hoşuna gitmemişti ve yüzlerindeki ifadeden şahsımla ilişkili olarak neler düşündüklerini okuyabiliyordum. "Pek tanımadığımız bu adam kendini beğenmişin biri olacak" diye düşünmekteydiler.

O akşam masada, yoğun sigara dumanlan altında, iki görüş dile getirildi.

Bir görüşe göre, önce büyük adam, sonra vatanın kurtancısı olunmalıydı. Diğer görüşe göre ise lafla büyük adam olunmazdı. Önce vatan kurtanlmalıydı, ondan sonra bile, büyük adam olmanın sözü edilemezdi.

Dostlanm, bu iki görüşten hangisinin benimki olduğunu sizler düşünüp bulabilirsiniz.

Birkaç gün soma yine konuyla ilgili olduğu için eklemek istiyorum aym yerde çalıştığım Cemal Beyle birlikte tramvayla Olimpos oteline gidiyordum. Cemal, Selanik

gazetelerinin birinde imzasız bir makale yayınlatmıştı. Elinde tattuğu gazeteyi bana gösterip sordu: "Başmakaleyi okudun mu?"

"Hayır".

"Oku".

Okudum ve gazeteyi kendisine geri verdim.

"Nasıl buldun?" diye sordu.

"Bir gazetecinin alışılmış cinsten rastgele karalaması."

"Hey, baksana bana. Ben yazdım bunu".

"Affedersin, bilmiyordum. Fakat yazmamış olmanı isterdim".

Soma da ekledim:

"Cemal Bey, günün basma kalıp yollarına sapıp, her budalaya kendini beğendirmeye kalkışma. Yığınların alkışı ne önemlidir, ne de bir ağırlığı vardır. Gücünü hep böyle istenilene göre bir şeyler yaratma yolunda harcamaya devam edersen, şu günler sana ne getirir bilemem, fakat geleceğini hiç kuşkusuz mahvetmiş olursun. Büyük adam olmak, kimseye yaltaklanmamak, kimsenin gözünü boyamak, ancak ülke için gerçek zorunluluğun ne olduğunu görmek ve doğruca bu amaca yürümektir. Herkes kendi görüşüyle ortaya çıkacak, herkes seni yolundan döndürmek isteyecektir. Olsun, sen yine bildiğinden hiç şaşmayacak, tuttuğun yolda devam edeceksin. Attığın her adımda önüne engeller dikilecektir. Ama sen, kendinin büyük değil, aksine küçük ve güçsüz olduğunu kabul eder, hiçbir yerden yar

dım ummaz, hiçbir destek beklemezsen, sonunda bütün engelleri aşarsın. O zaman biri çıkıp seni büyük adam olarak nitelendirirse, sana bunu diyenlerin yüzüne sadece gülüp geçeceksin. Cemal Bey sözlerimi sessizce dinlemişti; ne var ki eleştirim pek etkili olmamışa benziyordu".

Rahat içinde uyuklayan garnizon hayatı, anayasanın başarısıyla birlikte gerilerde kalmıştı. Kışla avlusunda yapılan kısa eğitim çalışmaları yerine, şimdi birliklerin yarım gün ya da bütün gün dışarıya çıkarılmasına başlanmıştı. Açık arazide eğitime çıkılıyor, piyade ve süvari birlikleriyle manevralar yapılıyor, şimdi tüfekler, hatta toplar gerçek mermilerle doldurulup ateş ediliyordu, oysa böyle şeyleri yapmak Abdülhamit zamanında tek kelimeyle yasaktı. Bu canlı askerlik eylemleri, manevraya katılmak üzere bando ya ayak uydurarak sokaklardan geçen alaylar, o günlerde görülmeye değen, İstanbul'un korkunç kargaşası ve gazetelerin kulak tırmalayan kavgaları arasında insanı teselli eden manzaralardı. Kuşkusuz bu genel temizleme, parlatma, havalandırma ve güveleri kovalamadan hoşnut kalmayanlar da vardı. Padişahın "bendegân" yönetimi sona erdirilmişti; otuz yaşmdaki generaller, bu yönetim sayesinde bir zamanlar yaptıkları hızlı sıçramalar bir kenara konunca, yeniden teğmen apoletlerini takmışlardı. Şimdi bütün yurttaşlar yasa karşısında eşit olduğundan, Hristiyan Osmanlıların da renkli ceketleri giymeleri gerekiyordu, bu da onla

nn hiç hoşuna gitmiyordu. Müslüman cihat ordusu, her dinden, her mezhepten askerlerin bulunduğu bir halk ordusu oluyordu ya da hiç de değilse böyle olması gerekiyordu. Ne var ki başaramadı bu. Eğer bir insanın Hristiyan olarak vatam için savaşması ya da ölmesi gerekiyorsa, bunu elbette hilal yerine haç altında yapmayı yeğleyecekti.

Mahmut Şevket Paşa, periyodik olarak harbiye nazırlığı yaptı ve hiç değilse ordunun yeniden düzenlenmesi işine, sivillerin ve siyasal kulüpçülerin karışmasını önledi. Komitenin isteğine aykırı olarak da Almanya kayzerinden General von der Goltz'u istedi; bu gözlüklü, dost davranışlı mareşal, o neşeli iyimserliği ve ısırcı nüktesiyle, her şeye bilgece karışmasını biliyor ve onun üstünlüğüne her Türk subayı, içinden ister İngiltere'yi, ister Fransa'yı tutsun, ister genç, ister yaşlı olsun boyun eğiyordu. Mahmut Şevket Paşa ordunun partiye değil, devlete hizmet etmesi gerektiğini biliyordu. Hiçbir subayın siyasal bir kuruluşa girmemesini isteyen bir genelge de yayınlanmıştı; fakat bu yönerge ne yazık ki kâğıt üstünde kaldı, uygulanamadı.

Mustafa Kemal, Selanik'te yavaş yavaş dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştı. Kurmay işareti bu kolağası, askerlikle ilgili bir şeyin görülmesi ya da öğrenilmesi söz konusu olduğu her yerde hazn bulunuyor; görev gereği bir yükümlülüğü bulunmadığı halde, bütün tatbikatlara, atlı gösterilere, brifinglere katılıyordu. Gördükleri ya da duydukları konusunda eleştirisel görüşlerini bir not defterine yaz

maktaydı. Bu arada Moltke'nin yazılarından çıkardığı özetleri ya da Napolyon'un seferleri hakkında küçük ekspozeler de defterine geçirmişti. En yukarıya da acemice yazılmış Lâtin harfleriyle acemiliği elinin bu yazıya alışkın olmayışmdandı Napolyon'un generallerine her zaman yaptığı uyarıyı da başlık olarak yazmıştı: "Activité! Activité! Vitesse! (Etkinlik! Etkinlik! Çabukluk!) Defterinde oraya buraya da Fransız devrimine ilişkin düşünceler sıkıştırılmıştı. Devrimin tarihini kendine özgü terimlerine kadar bütün ayrıntısıyla öğrenmiş bulunuyordu.

Garnizonda çok geçmeden yükselme hırısı bulunan subaylardan biri olarak tanındı. 1910 güzünde Türkiye'yi temsil eden bir heyetin, büyük Fransız manevralarına katılmak üzere gönderilmesi gerekince, General Hüseyin Rıza Paşa'mn refakatçisi olarak seçildi. Böylece de ilk defa Balkanların sınırlarından öteye gitmek ve asıl Avrupa'ya kısa bir ziyaret yapmak olanağını buldu. Avrupa ona kendisini sarkırdayan silâhlardan giysisiyle takdim etti. Orda, sevimli Piskardie'de, yurdunun başkenti İstanbul'da yabancı diplomatların nazikâne konuşmalarına sık sık nahoş madeni çeşni veren, o büyük güç aracını yakından gördü: Modern bir orduydub, en iyi şekilde eğitilmiş, çağdaş tekniğin bütün harikalanyla donatılmıştı; bu ordu yalnız dış kılığı bakımından değil, birlik ruhu bakımından da bağdaşık, kaynaşmış tek bir biçimleniş içindeydi, kendi ülkesindeki gibi ırkların ve inançların uyumsuzluğu diye bir sorunu da yoktu.

Gözünü, kulağını açık tutuyordu. Böylesi şeytani becerileri bu Batılılardan mutlaka öğrenmek zorunluydu. Daha bir, iki yüzyıl önce Türk korkusundan bunların tümünün ödü kopuyordu. Ama şimdi Viyana'da, Paris'te ya da başka bir başkentte kaşların şöyle bir çatılması yetiyor, bütün paşalar, bütün sadrazamları bir titremedir alıyordu. Onların alabildiğine öne geçtikleri kesindi ve yalandan görülmünce de bu üstünlükleri çok daha göze çarpıcı oluyordu. Fakat bu böyledir diye, yurdunda birçok kimsenin yaptığı gibi, onları gözde alabildiğine büyütmenin de anlamı yoktu. Avrupalı karşısında kutsal bir saygıyla eğilmek hissini asla duymamıştı, duymayacaktı da. Bu da ona daha somaları, tek basma kaldığı zaman bile, bir büyük savaştan zaferle çıkmış üç büyük devlete birden kafa tatmak pervasızlığını sağlamıştır.

Hüseyin Rıza Paşa bu kitabın yazarına "Mustafa Kemal'in çalışkan bir subay olduğunu biliyordum" diye anlatmıştır. "Fakat onun Fransız komutanlarca verilen problemleri çözümlediğim Ve günlük savaş durumlarını nasıl değerlendirdiğini görünce, çok zeki bir kafayla da karşı karşıya olduğunu anladım".

Mustafa Kemal kendi ordusunun noksanlarını çok daha iyi anlamış durumda yurda döndü. Doğululara özgü, o kıpır kıpır hayalgücüne, onun matematik kesinliklerle düşünen kafasında yer yokta. Türklerde genellikle hayallere ağırlık vermek, gönülden geçen istekleri gerçekmiş gibi ele

almak, her şeyi oldukları gibi değil de, düşünmüş oldukları gibi görmek ve yanıldıklarını anladıkları zaman, bundan kolayca bir kendini beğenmişlik haline geçmek eğilimi vardır. Halkındaki bu karakter özelliği onda yoktu. Uyanık bakışı arzu edilenle gerçekten erişilen arasındaki derin yangı farketmeyi başanyordu. Daha iyi bilgi elde etmek çabası içinde, bazan kantann topunu kaçırdığı da oluyordu. Vardığı yargıdan geri dönmüyor, tatbikatlarda komutanların düzenlemelerini olumsuz şekilde eleştiriyor, hatta kendisine saçma görünen emirlere Avrupalı kavramlara göre disiplin anlayışıyla hiç de bağdaştınlamayacak biçimde karşı çıkıyordu. Bu kolağasının sözünü sakınmadan yaptığı eleştiriler, sakalına kır düşmüş bazı generalleri incitiyordu. Daha önce politikada olduğu gibi, şimdi askerlik alanında da, uğrayacağı zarara hiç aldınş etmeyen bir "başkaldıncı" olmuşta. General kordonlan karşısında en küçük bir çekingenlik duymadan, sürekli uyanlar yapan bu adam doğrusu rahatsız edici bir duruma gelmişti, hızını artık kesmek gerekiyordu. Böylece onu kurmay heyetindeki ayncalıklı yerinden uzaklaştınp bir alaya komutan yaptılar.

Geîgelelim henüz çok genç olan subayın böyle bir görevde başansızlığa uğrayacağı yolunda beslenen gizli umut boşa çıktı. Teoride bilgili olan, uygulama hizmetinde de liyakatim gösterdi; yapılan denetlemelerde onun alayında kınanmayı gerektirebilecek hiçbir kusur bulunamadı.

Politikadan uzak kalmaya kararlı olduğu halde, olay

ların gelişmesi onu kendiliğinden yine bu çevrenin içine itti. Devrimin asıl aktörleri askerler arasında, İstanbul'daki "sivillere" ve onların devrimi tümüyle açıkça zedelemesine karşı hoşnutsuzluk gün geçtikçe daha da artıyordu. Durum daha iyi olacağı yerde, daha kötü olmuşta. Eskiden hiç değilse görünür bir otorite vardı, şimdi ise bu da kalmamıştı. Üstelik ordunun içine parti çatışmalarının mikrobi yeniden girmiş bulunuyordu. İktidarlarını sürekli tehdit altında gören İttihatçılar komitesi, orduda güvenilir desetekler aramış, yandaşlarını kayırmış, onları en önemli mevkilere getirmişti. Mahmut Şevket Paşa kulüp adamlarının karşısında gevşek davranışıyla ordunun sempatisini gitgide yitirmekteydi. Havada yine komplo kokusu vardı.

1919 1911 kışında Selanik'teki genç subaylar, Mustafa Kemal'in çevresinde kümelenmeye başladılar. Kendisi alayının subaylarını her hafta taktik üzerinde görüşmeler yapmak üzere topluyordu; başka birlikten subaylar da onlara katılmaktaydı. Anlaşıldığına göre bu toplantılarda her zaman sadece askerliğe ilişkin konular ele alınmıyordu. Komitenin ispiyonları bu kuşkulu eylemler konusunda İstanbul'a raporlar göndermekte gecikmediler. İttihatçıların yediler kurulu hemen önlem alınmasını istedi. O sırada harbiye nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, bu isteğe uymak zorunda kaldı, belki de bunu pek istemeyerek yapmış değildi. "Orduya hükümete karşı başkaldırmaya kışkırtmak girişiminde bulunduğu" gerekçesiyle Mustafa Kemal 1911

baharında alay komutanlığından alındı. Herhalde daha iyi gözetim altında bulundurulması amacıyla olacak, başkente çağrılıp genelkurmayda bir göreve atandı. Ne var ki masasına başına sürgün edilmesi pek uzun sürmeyecekti.

1911 yılı kıtalararası büyük siyasal gerilimler dönemi idi. 1911 Temmuzunda Almanlar Agadir'e yaptıkları ünlü "panter sıçramasıyla" için için kaynayan dünya krizini yeni bir darbeye en yüksek derecesine çıkarmışlardı. Fransa Fas'a tek başına sahip çıkmak istiyordu. Bu arada Mısır'dan başka Sudan'ı da garantilemiş olan İngiltere onun yanında yer aldı. Bir yıl önce ölmüş bulunan Eduard VII'in yerinde şimdi Sir Edward Grey büyük oyunu sürdürmekteydi. Avam kamarasında doğrudan savaş tehlikesinden söz etti. İngiliz donanması Kuzey Denizi'nde toplandı.

Bütün İslâm dünyası soluk kesen bir heyecanla büyük devletlerin Fas yüzünden çatışmalarını izliyordu. Bu aç gözlü saldırıların sürüp gitmesi sonunda durdurulacak mıydı? Kayzer Wilhelm II, bir süre önce imparatorluk debdeshinin tüm görkemi içinde Kudüs'e girerken, bütün Müslümanlara görüldüğü kişiliğiyle gerçekten İslâmiyet'in kudretli koruyucusu olarak ortaya çıkacak mıydı? İstanbul'da da iç kavganın silâhlan bir süre için susmuştu; görünüşe bakılırsa çoktandır özlenen dönüm noktasına geldiği umudunda birleşilmiş gibiydi.

Fakat bu görüntü bir anda gözlerden siliniverdi. Potsdam kentinde Petersburg'la bir çeşit uzlaşmaya vardı. İran

tümüyle Rusya'ya bırakıldı; genç İranlılar kovuldu, devrik şah Muhammet Ali, Rusya'nın yardımıyla mutlak hükümdar olarak tekrar tahta çıkarıldı. Bu birinci hayal kınıklığını, çok daha büyük bir ikincisi izledi. Almanya'nın umulan büyük jesti, Müslümanların güzel gözlerinin aşkına göre cereyan etmedi. Berlin ağız değiştiriverdi ve Paris'le hiç de yararlı olmayan bir alışveriş yaptı. Kongo'da birkaç bataklık bölgenin verilmesine karşılık, Fas'ı ve Batı Müslümanların Fransa'nın ellerine bıraktı. Politik fırtmanın dalgaları Avrupa'da dinmiş, dünya barışı bir defa daha korunmuş, ceremesini de Müslümanlık çekmişti.

Müslümanlık bu ceremeyi çekmek zorundaydı, hem de Türkiye'de en karamsar kimsenin bile önceden kestiremeyeceği biçimde, Fransa'nın gönlü daha yeni yapılmıştı ki, bu sefer ortaya İtalya çıktı. Kuzey Afrika'da, İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının arasında, sadece orta kesimdeki en kötü parça el sürülmeden kalmıştı: Bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun buğday ambarı, eski Libya, Türkiye'nin Bingazi ve Trablus illeri, tam karşısında bulunan bu kıyı bölgesini, büyük İslâm İmparatorluğu'nun mirasından kendi payına düşen yer olarak görüyor, ekonomik yayılma ve sermaye yatırımı gibi barışçı yollarla ele geçirmeye uzun zamandan beri hazırlanıyordu. Şimdi Fas üzerinde Fransa'nın hakkı resmen tanınınca, Roma da Trablus'un kesin şekilde işgali konusunda daha fazla duraksamak gerektiği duraksamasma da gerek olmadığı kanı

sına vardı. Libya'da çıkarları vardı, daha doğrusu bu çıkarları kendileri yaratmıştı, şimdi bu çıkarların saldırı şeklinde savunulması tezgâhlanacaktı, bu amaçla bir bahane de çok geçmeden bulundu. İtalyan ticaretinin Türk makamlarınca engellendiği gerekçesiyle Roma, Babıâli'ye verdiği bir ultimatomla Trablus'un İtalya tarafından işgal edilmesinin onaylanmasını istedi. Ültimatomda belirtilen 24 saatlik süre tamamlanır tamamlanmaz da savaş ilân etti.

İtalya'nın bu şekilde açıkça hakları çiğnemesi, Avrupa kamuoyunda derhal bir öfke fırtınası kopardı. Ancak gözden kaçan ya da gözden kaçması istenen bir şey vardı. İtalya sadece biraz daha az becerikli şekilde davranmıştı, aslında bu hareketinin, İngiltere'nin Mısır'da, Fransa'nın kuzeybatı Afrika'da, Avusturya'nın Bosna Hersek'te, daha önce de Rusya'nın Kırım ve Besarabya'da yapmış oldukları pek bir farkı yoktu. Toprakların bu şekilde sahip değiştirmesi daha geniş bir bakış açısıyla, yeryüzünün çehresini *sürekli değiştirmiş, o büyük tarihsel evrimin yalnızca yeni bir merhalesi olarak görülebilir*. Daha önceki zamanlarda Araplar, arkasından onların Türk varisleri İspanya'ya kadar tüm Akdeniz bölgesinde ve Viyana'ya kadar Avrupa kıtasında gerçekleştirdikleri fetihlerle ilerlemişlerdi. Aradan zaman geçmiş, Avrupa ilkin yavaş, sonra 19. ve 20. yüzyıllarda büyük güç kazanarak daha hızlı biçimde karşı saldırıya geçmişti. Müslümanların parça parça zorla kazandıkları, şimdi onlardan yine zorla geri almıyordu.

italya'nın bu zorbaca darbesini, Türkler arasında da tarafsızca değerlendirenler olmuştur; bunlardan biri de o günlerin Genelkurmay Başkam Mareşal Ahmet İzzet Paşa'dır; Leibzig'de 1927'de yayınlanan hatıralarında şöyle yazıyor "Eğer insan hakları açısından, hatta devletler arası hukuk açısından bakarsak... o zaman Trablus'a hiç nedensiz yapılan bu saldırı elbette ki bir haksızlıktır. Fakat herhangi bir devletin topraklarının büyüklüğüne ve bu toprakların doğal kaynaklarının olanaklarına yaraşmayan bir iktidarsızlık göstermesi, dev bir ülkenin verimini ve zenginliğini bir mirasyedi gibi har vurup harman savurarak, kötü yönetimiyle direnme gücünü yok etmesi çok daha büyük bir haksızlıktır." Başka deyişle: Türkiye cezalandırılmayı hak etmiş ihmaliyle, ülkenin bu parçası üzerindeki mülkiyet hakkını zaten kaybetmişti.

Gerçekten de İtalya'nın niyeti, şüpheye yer bırakmayacak şekilde çoktan beri bilindiği halde, bu illerin savunulması için en küçük bir hazırlık yapılmamıştı. Sadece Trablus'ta az sayıda birlikler vardı, bunlar da yeterli savunma araçlarından yoksundu, üstelik yüzlerce kilometrelik başka birliklerin, yalnız deniz yoluyla ulaşılabilen bu bölgeye getirilmesi için ise artık geç kalınmıştı. Küçük Türk filosu ise güçlü İtalyan donanması karşısında limanlardan dışarı çıkamazdı.

Demek ki mantıksal açıdan bir savaş asla kazanılamazdı. Türkiye ilkin Londra ya da Paris'ten bir destek öne

risi gelir diye umutlandı. Oysa İtalya çok önceden rakipleriyle anlaşmış bulunuyordu, nitekim hükümetler tarafsızlıklarını pek çabuk ilân ediverdiler. "Büyük devletler bizi yazgımızla başbaşa bıraktılar." Enver, gezi günlüğüne la , konik şekilde bu notu düşüyordu.

Bosna Hersek'ten farklı olarak burada, halkı baştan başa Müslüman iller söz konusuydu. Buraları savaşmadan Hristiyanlara terk etmek, Türkiye'nin İslâm dünyasındaki saygınlığının son kalıntısını da götürür, belki halifeliğe mal olurdu; kısacası, General von der Goltz'un bir sözünü kullanırsak, intihar demektir.

Bu durumda İstanbul hükümetine akla, mantığa aykırı olduğu söylene de, direnişe geçmekten ve kahramanca bir çabayla hiç değilse kendini savunma isteğini ortaya koymaktan başka çare kalmıyordu. Tarih, böyle durumlarda umutsuzca cesaretin çoğu zaman umulmadık değişimlere yol açtığını gösterir örneklerle doluydu. İnsanların hesabına göre başarısı olanaksız bir yolda kim kendini fedaya hazırlanır, içinden yine de bir mucize olacağı, Tanrı'nın böylesine fedakârlığı göze alanların yardımına eninde sonunda koşacağı umudunu besler. Herhalde o günlerde Enver bu inançtaydı.

Trablus savaşı alanına ulaşmaya çalışan subaylar arasında Mustafa Kemal de vardı. Oraya gidebilmek için ister istemez Mısır'dan geçmek gerekiyordu. İngiliz koruma yönetimi, İtalya'nın hatırı için tarafsızlığım sıkı şekilde yü

rütüyor, hiçbir Türk savaşınsının ülkeden geçmemesine son derecede dikkat ediyordu. Mustafa Kemal, Tanin Gazetesi'nin muhabiri olarak, Şerif Bey adıyla İskenderiye'ye geldi. Birlikte gelmiş olduğu arkadaşlarından ikisi tutuklandı. Fakat resmi makamlar daha önce kendilerine bildirilmiş, Mustafa Kemal adlı san saçlan ve mavi gözleriyle hemen fark edilebilecek üçüncü bir subayı anyorlardı. Boş yere aramalardan soma onun batı yönüne, Trablus sınırına kadar giden trene binip İskenderiye'yi terk ettiği anlaşıldı. Sanga'da Mısırlı bir subay trene geldi, yolculan kontrol ediyordu, kolayca fark edildiğinden Mustafa Kemal'i tanıması pek uzun sürmedi, tutuklanması için direktif almıştı. Fakat Mısırlı subaym kalbi, İngiliz patronlanmn aksine elbette ki Türklerden yanaydı. Ancak ortada apaçık bir emir de vardı, buna uyulması gerekmekteydi; sonunda bir çözüm yolu bulundu; birlikte yola çıktıktan bir silâhçı ustası vardı, gerçi, sansın değildi, ama yine de saç rengi açıktı; aranana kolağası Mustafa Kemal diye İngiliz makamlarına teslim edildi, soma da yurduna geri gönderildi; bu sırada ismin asd sahibi Trablus'a varmayı başarmıştı.

İtalyanlar kalkıştıktan seferin çarçabuk bir zaferle sonuçlanacağını ummuşlardı, yanıldıklarını çok geçmeden anladılar. Trablus ve Bingazi'nin Arap oymakları, İstanbul'daki büyük hükümdar ve halifenin kendilerini yüzüstü bırakmadığını, hayır duasından başka en iyi subaylarından birçoğunu yardım için gönderdiğini görünce, istenilmeyen

saldırana karşı dövüşmek üzere, iç bölgelerdeki vahalar-
dan ve otlaklardan koşup geldiler. Bir zamanlar erken Or-
taçağ'da olduğu gibi Peygamberin bayrağı, ısıldayan yeşil
rengi altında bütün müminleri bir araya getirmiş, tehdit al-
tındaki İslamiyet'in dayanışma ruhu, dindaşların birbirle-
rine karşı bütün hınçlarını unutturmuştu. Hatta Arap yarı-
madasının güney ucundaki Yemende, bir Türk ordusu ayak-
lanmış oymaklarla zorlu bir savaşa tutuşmuşken, bir anda
düşmanlık sona ermişti. "El cihad sabil illâh! El cihad! Al-
lah aşkına kutsal savaş! Kutsal savaş!" diye bağrışan bede-
vi kitleleri Hristiyan siperlerine karşı saldırıya geçtiler.

İtalyanlar bütün önemli limanları işgal etmiş, fakat da-
racık kıyı şeridinde mihlanıp kalmışlardı. Donanma toplama
menzili alanının ötesine, çöle benzer iç kesimlere ayak
atmak girişimleri püskürtülmüş, çok geçmeden de böyle girişimlerin
boşuna çaba olduğu kanısına varılarak ilerlemekten vazgeçilmişti. Böylece ünlü siper savaşı gelip çattı: Bu-
rada bir çatışma, orada bir çatışma, arada da çeşni olsun di-
ye şiddetli bir boğazlaşma, toprakları savunanların zaman
zaman yaptıkları büyük kahramanlıklar... Bu çabalar gerçi
hoşa gidiyor, savaşçıların cesaretini arttınyordu, fakat ta-
burlan çok daha güçlü olduğu için, dünyanın efendilerinden
biri olmaya kalkışmış düşmanın dummunda bir değişiklik
sağlayamıyordu.

Bu arada binbaşılığa yükselmiş bulunan Mustafa Kemal,
kuzeydoğu Bingazi'de bir liman olan Derne'nin kar

şısında mevzilenmiş birliklere komuta ediyordu. Aynı Derne Ordugâhında, ondan bir yaş küçük, fakat bütün cephenin komutanı olan Yarbey Enver Bey'in cadın da kuruluydu. O zamanlar orduda kendisine takılmış adıyla "Küçük Napolyon" kısa zamanda savunmanın merkezi ve ruhu olmuştu. Onun yönetiminde savaş aralıksız sürdürülüyor, giderek daha şiddetli, daha etkili oluyordu. Direnişi durmadan tekrar alevlendirmek ve ona özellikle sıkı bir örgütlenmenin ağırlığını kazandırmak için bir an böyle boş durmuyordu. Vahşi insan sürülerinden, oldukça disiplinli birlikler yaratmış, en zor gizli yollardan silâh ve cephaneye sağlanmıştı; yine de eksikliği duyulan bir şey olursa, bunları da kurdurduğu derme çatma atölyelerde yaptırıyordu. Düşman onun şahsında en tehlikeli hasmını görmekteydi; başına çok yüksek bir paha biçilmişti; ikide bir de öldüğünü ilân ediyordu. Yardımcıların hiç de az olmayan hizmetlerini elbette küçümsememekle birlikte yine de Trablus, özellikle de Bingazi savunmasının, büyük canlılığı ve yılmayan direnmesiyle Enver'in eseri olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin bu genç Alkibiades'i (*) eski bir saray müteahhidinin oğluydu, kısa bir süre önce de hanedandan bir prensesin kalbini fethetmişti. Naciye Sultan adlı bu prenses Abdülhamit'in bir oğluyla sözlüydü; fakat hürriyet kahramanına gönlünü kaptırmış ve sevimli görünüşüyle padişah

(*) M.Ö. 450-404 yıllarında yaşamış Atinalı ünlü general ve devlet adamı. Üstün zekâlıydı. Hayatını ihtirâsları üzerine kurmuştu. Bu yüzden bazen başarılar kazandı, bazen yenilgiye uğradı.

hı da etkilediğinden Enver Bey'le nişanlanmasına izin çıkmıştı. Böylece Enver Bey halifenin, dünyanın büyüklerinin bu en büyüğünün yakın bir gelecekteki damadı olmanın sağladığı bir saygınlık çemberinin içinde bulunuyordu. Arkasında muhafız birliği olduğu halde nerde görünse, bedeviler hemen kendisine alkış tutuyorlardı. O da bu büyük, ama hiç de tehlikesiz olmayan çocuklara nasıl davranılması gerektiğini çok iyi biliyor, onlara her sözünü dinletiyordu. Şatafat olmadan Araba söz geçirilmediğinden içi pek görkemli döşenmiş kocaman çadırında, oymak beylerini huzuruna kabul ediyor, Berassa, Tarhana, Cafara,

Übeyde, Fassani, Tuareg ve daha başka oymakların iler gelenlerine elini öptürüyor, yorulmak bilmeyen bir sabırla binlerce şikâyeti ve isteği dinliyor, daha da önemlisi, hayli yüklüce armağanlar dağıtıyor, bir çöl kralı gibi hükümlerini yürütüyordu. Savaşçı bir İslâm tarikatı olan Senussi'lerin en büyük şeyhi, Bingazi'nin asıl hükümdarı, ona yolladığı dostluk mesajında kendisine şöyle hitap ediyordu: "Yorulmak bilmez savaşçı, cesurların en cesuru, büyük arslan, dostumuz, gözümüzün sürura, kardeşimiz, devletli Enver Paşa."

Talih kuşu, feleğin bu sevgili çocuğunun başına, bugüne kadar arka arkaya konmuştu, daha da konacağa benziyordu. Kendisi de ataklığıyla tek bir darbeye kazanmak ya da kaybetmek üzere geleceğini ve canını ortaya koymakta asla duraksama göstermemiş, her seferinde de kazanan

o olmuştı. Yıldızının parlaklığına inanmış ve Bonapart gibi İtalya seferinden soma başında zafer çelengiyle başkentte girmeyi umut etmişse, hiç de şaşmamalı buna.

Türklerin görüşüne göre zafer şansı bulunmayan bu savaşın, gereksiz yere uzatılmasının başladığı günkü durumda hiçbir değişiklik olmadan bir yıldan fazla sürmüştü bütün vebali Enver'in omuzlardaydı. Fazla toz pembe gösterdiği raporlarla İstanbul hükümetini, er geç kesin bir darbeye, her şeyi iyi bir duruma sokacağına inandırmış olmalıdır. Uzağı gören kimseler ise, Türkiye'nin onurunu yeterince koruduğunu, savaş alanından uygun şekilde çekilmesini, bundan somaki direnişi yerel güçlere bırakarak, İtalya'yla olabildiğince kısa sürede barış antlaşması yapmasını istemekteydiler. Çünkü 1912 yılının başlarında, kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde, çok daha büyük bir fırtına Balkanlar üzerinde kopmak üzereydi.

Hiç şüphe yok ki Enver Derne'nin geri alımla olanağına inanmıştı. Derne karargâhından bir Türk subayının anlattığı gibi (*) "Denilebilir ki Enver uzun aylar boyunca kendi gözlerini yine kendisi bağlayarak, sadece bu budalaca ve hemen hemen çocukça rüya için yaşadı. Bir bakıma çarpıcı görünen bu ek düşünceye saplanmış hali, bu monomani çok trajik sonuçlara yol açtı: Yığınla insan bu yüzden can verdi; Derne vadisinin boğazları bu yüzden cesetlerle, kanla doldu; ülke için yıkım olan böylesine nafil bir

(*) G. von Graevenitz, İtalya Türkiye Savaşı Tarihi, Berlin 1912.

savaşın sürdürülmesinde, parlak bir zafer kazanılacağı güvencesiyle Türk hükümeti yine bu yüzden ısrar etti; böyle bir zaferin kazanılması Avrupa ülkelerinin müdahalesine olanak verecek, belki İtalya'da bile kamuoyunda değişiklikler yaratacak ve bu da Trablus'tan vazgeçmelerine neden olacaktı. Türk subaylarının hepsi elbette ki önderlerinin bu safdilce görüşüne katılmıyordu. Fakat bu konuda duyulan bir kuşkuyu açığa vurmak kimin haddineydi?"

Gorriere della Sera gazetesinde yayımlanmış bu sözler satırları arasında göze çarpan kişisel garaz bir yana, Enver'in silah arkadaşlarından bazılarının görüşlerini gerçekten yansıtmaktadır. Mustafa Kemal hiç şüphesiz "bir kuşkuyu açığa vurmaktan" çekinmeyenlerdendi, hem de bunu yaradılışı gereği hiç de yumuşak tarzda yapmıyordu. Bin gazi'de bu iki adam arasında derin anlaşmazlıklar meydana geldiği, bir daha da asla barışmadıkları biliniyor. Anlaşmazlık tümüyle nesnel konularda farklı mtumlarmdan kaynaklanıyordu. Bu zıtlık sürüp gitmiş, zamanla daha da büyümüşse, bunun o günlerde Mustafa Kemal' in Enver'de büyük önder kişiliği görmeyişinden, onu alelade biri saymasından çok daha derin nedeni olmalıdır. Mustafa Kemal de sonraları, en akıllı insanların bile delilik olarak gördüğü ve girişimine hiçbir basan şansı tanımadığı duruma düşmüştür. Ancak o da, tıpkı Bingazi'de Enver gibi, karşı görüşler ve tavsiyelerle yolundan döndürülememiştir. İkisi arasındaki fark, Mustafa Kemal'in işi Enver'in yapmaktan pek hoşlan

dığı şekilde şansa bırakmayışı, aksine üstün bir satranç oyuncusu gibi her gerçek olanağı, nerdeyse matematiksel bir kesinlikle önceden kestirmesi ve hasmın her hamlesini inceden inceye hesaplamasıdır. Basanlar onun hesaplanmı doğrulamıştır. Şans ancak ondan soma buna eklenmiştir.

Yeni savaş tehlikesinin yarattığı baskılı havayla Babıâli, İtalya'nın üç aydan beri önerip durduğu koşulları, hiçbir kısıtlama yapmaksızın olduğu gibi kabul etmek zorunda kaldı. 18 Ekim 1912'de "Ouchy" barış antlaşması yapıldı; burası daha sonra yeni Türkiye'nin doğum yeri olacak olan "Lausanne"m bir banliyösüydü. Halkı tümüyle Müslüman bir bölgenin terk edilmesinden doğacak kötü izlenimi hiç değilse şeklen önlemek için padişah, Trabluslu ian devlete olan bağlanndan affedip, kendilerine tam bir bağımsızlık verdi. Roma, yeni efendi, ele geçirdiği Libya'da nice yıllar boyu rahat yüzü görmeyecektir. Barış antlaşmasından İtalya'nın işgal etmiş olduğu, tıpkı İngiliz yönetimindeki Kıbrıs gibi, bir çeşit Türkiye'nin böğrüne yöneltilmiş bir tabancaya benzeyen Rodos ile buna bağlı ve Küçükasya'mn güneybatı kıyılanmn doğrudan karşısında bulunan on iki adayı boşaltması öngörülmüştü. Ne var ki bu konuda verilmiş olan söz tutulmadı. Adalar bugün hâlâ İtalya'ya aitti (*).

Şimdi başlayan dönem, daha soma kendisinin de yaz

(*) İkinci Dünya Savaşı sonunda tarihsel ve hukuksal hiçbir hakka bulunamayan Yunanistan tarafından ilhak edilmiştir.

dığı gibi, Mustafa Kemal için hayatının en karanlık günleri olmuştur. Felaketin geldiğini görmüş, yine de bir şeyleri değiştirebilmeye gücü yetmemiştir. Bir zamanlar aynı siyasal inancı paylaştığı arkadaşlarıyla çoktan bozuşmuştu; yönetici şahsiyetler ve çok adama çıkar sağlayan çürümüş ekonomik düzen hakkında, sözünü esirgemeyerek yaptığı eleştiriler yüzünden komitenin gözünde artık kuşkulu biriydi. Ona güvenmiyorlar, ancak yine de hiçbir şey yapamıyorlardı. Görüşlerini böyle uluorta söylemesi, onu mevki ya da nüfuz sahibi olmak için eyleme geçmekten alıkoyuyordu. Kaygılarında kendisini bile şaşırtacak ölçüde haklı çıkmasından, herhalde üzüntülü bir memnurluk duymuş olmalıdır.

Abdülhamit'in akıllıca sakınganlığıyla hep erteleme-yi başardığı şeye, Jön Türk devlet adamları engel olamadılar. Tuna'nın güneyindeki Balkan devletleri ilk kez, aynı zamanda son kez birleşmişler ve Osmanlı'ya karşı savaşçı bir ittifak oluşturmuşlardı. İki yüzyıl önce Viyana önlerinde başlamış olan hareket artık sona erdirilmeli, Türkiye Avrupa toprağından kesinlikle kovulmalıydı ve Asyalılardan kurtarılmış kıtanın simgesi olarak da Ayasofya'nın kubbesine, bir zamanlar hilale boyun eğmek zorunda kalmış İsa'nın haçı yeniden takılmalıydı.

Ortaklaşa girişilecek bu "haçlı seferi"nin hazırlıklarını, beylik barış mavalının arkasına saklamak külfetine bile katlanılmadı. Türkiye ise adeta gözü bağlanmış gibiydi. Ffris tiyanlığın saldırısına karşı hazırlıklı olmak için hiçbir y ya

pılmadı. Her hoşnutsuzluk hemen bir darbe havası oluştuyordu. Subaylar yine yurtsever bir birlikte toplanmışlardı, kendilerine "Halaskâran vatanın kurtarıcıları" diyorlardı. Bu sefer hareket, devrimin galiplerine karşı, İttihat ve Terakki komitesine ve özellikle de bu Jakobenler kulübünün fazla yumuşak başlı harbiye nazın Mahmut Şevket Paşa'ya karşıydı. Tıpkı 1908'de olduğu gibi, Makedonya'da subaylar açıkça ayaklanırken, "halaskâran" da İstanbul'da komitenin iktidarını devirmeyi başardı; hükümet bertaraf edildi, Mahmut Şevket Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Meclis fesheildi. Bakanların çoğu Abdülhamit'in eski sadrazamlarından olan bir "yaşlılar kabinesi" yönetimi üstlendi. Aralarında enerjik ve yükselme hırsıyla dolu, daha genç biri de vardı: Nazım Paşa. Şimdi harbiye nazın olmuştaki, vatan kurtarıcıların adamıydı. Rakibi Mahmut Şevket Paşa'nın devrilmesini uzun süre beklemişti. Artık kendisi için, "yaşlıların" omuzlarına basarak doruğa tırmanmak ve umutla beklendiği şekilde diktatör olmak için bütün yollar açılmıştı.

Balkan ittifakında Yunanlı Venizelos'un sürekli zorlamasıyla, indirilecek büyük darbe için hazırlıklar tamamlanınca, padişah ve halifeye ilk olarak savaş ilân eden, beheruhi Karadağ kralı oldu, onu Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın üç kralı izledi. Büyük devletler olayların gelişimini, bir gözleri sevinçli, bir gözleri yaşlı halde seyrediyor, bir yandan da tehdit edercesine kaldırdıkları parmaklarıyla statükoda olabilecek bir değişikliğe izin vermeyeceklerini ima ediyorlardı.

Mustafa Kemal elden geldiğince hızla yurduna ulaşmak için herşeyi göze almıştı. Fakat doğrudan gidebileceği yol kapanmış bulunuyordu. Zahmetli bir kara yolculuğundan soma Mısır'a vardı, ordan İtalya'ya gitti, arkasından Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinde bitmek bilmeyen demiryolu yolculuklarına katlandı.

1912 Kasım'ı sonunda İstanbul'a vardığında ülkesini, Prusya'nın 1806'da düşmüş olduğu duruma çok benzer bir halde buldu Kumanova, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Türkiye için Jena ve Auerstedt olmuştu (*). Bütün dünyayı ve askerlik uzmanlarını hayrette bırakarak iki hafta içinde Osmanlı orduları tümüyle çökertilmişti. İktidarının doruk noktasında bulunan harbiye nazın ve başkomutan Nazım Paşa, genelkurmayın plânlanm aksine, şiddetli bir saldırıyla büyük bir zafer kazanarak vatan kurtancısı ününe kavuşmayı düşünmüştü. Stratejisi paniği andırır bir çekilmeyle sonuçlandı. Düşman başkentin kapıları önüne kadar gelip dayandı. Generalinden en alt kademedeki levazım görevlisine kadar, katlanılabilir ölçülerin çok altındaki bir yönetim ve organizasyon bozukluğu öylesine bir ortam yaratmıştı ki, diğer üstün meziyetlerinin yanı sıra azla yetinmesi ve sabretmesiyle tanınmış, cesur Türk askerleri bile buna dayanamamışlardı. Son anda geriye kaçanların durdurulması başlandı; doğal engebeleri nedeniyle savunmaya elverişli bir yer

(*) Prusya orduları Napolyon karşısında buralarda ağır yenilgilere uğamışlardır.

olan, İstanbul'un hemen kuzeyindeki Çatalca tepelerinde son bir umutsuz direnişe geçildi. Bu tepelerden kuzeydoğu ufkuna bakılınca, uzaklarda bir yer bunca felâkete rağmen bir teselli vermekteydi; burası Edirne'ydi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti; düşmanın saldırılarına yiğit Şükrü Paşa'nın komutasında direnmekteydi.

Geri dönenlerin gördükleri dehşet ve şaşkınlık tablolarıydı. Her şeyle donatılmış, zengin bir kentin birkaç kilometre ötesinde, düşman kurşunlarından çok daha can almış açlığa, mavi ölüm kolera da katılmış, kalabalık insan yığınlarını kasıp kavuruyordu. Yenilmiş orduların döküntüleri arasında, Makedonya ve Trakya'dan kaçmış Müslüman halkın uzun kabileleri yol alıyordu. Bunların arasında Mustafa Kemal'in Selanik'ten gelen annesi ve kızkardeşi de vardı; onları bir hayli aradıktan sonra bir göçmen kam-pında buldu ve İstanbul'da bir eve yerleştirdi. Sonra da kendisini Gelibolu yarımadasında bir tümenin kurmay başkanlığına atadılar, bu tümen yarımada'nın en dar kesimini Bo layır önlerinde savunmakla görevlendirilmişti. Mustafa Kemal'in gelişinden az sonra Bulgarlar, Çanakkale Boğazı'na ve başkente giden yolu kapatan bu kilit noktaya saldırdılar; Türkler direndi.

Ayasofya'nın kubbesindeki hilâlin şansına, düşman safında bir Napolyon yoktu, sadece birbirlerinden işkillenip duran bir krallar koalisyonu vardı; her biri diğerlerinin başarısına kıskanç gözlerle bakmaktaydı. Sırplarla Yunan

lılar ganimetlerini güvence altına aldıktan sonra, Bulgarları Çatalca önlerinde kırılınsınlar diye kendi hallerine bırakıldılar. Hristiyanlık dünyası, bu krallardan herhangi birinin Altın Boynuz kıyısındaki büyük kente sahip olmasından yana değildi. Büyük devletler, en önde de Rusya, birdenbire barışı sağlamak gibi bir ahlaksal görevleri olduğunu hatırladılar. Hükümetler mütarekeye aracı oldular ve Londra'nın öncülüğünde görüşmeler yapmak üzere yeşil örtülü masa başına oturuldu.

Daha ilk yenilgilerden sonra Kamil Paşa tekrar hükümetin başına geçmiş, şimdi doksan yaşma basmış olduğu halde, hiç de eksilmemiş enerjisiyle eski düşmanlarına, yukarda anlattığımız üzere kendisini zorla sadrazamlıktan indirmiş olan İttihatçılara ve onların komitesine karşı cephe almıştı. Çok yakında bansın geleceğini umuyordu, o zaman Harbiye Nazın Nazım Paşa'nın da tam desteğiyle, İttihatçılara adamakıllı tırpan atacak kadar iktidar koltuğuna sağlam şekilde oturacağını düşünüyordu. Bu sağ eğilimli kabinenin geri plânında ilk kez Damat Ferit Paşa figürü görünür ki, daha sonraları Kemalistlerin hırçın hasımlarından biri olacaktır. Prenseslerden birinin kocası olarak hanedanla yakın ilişkiler içindeydi ve güçlü bir monarşi düşüncesinin savunucusuydu. Oxford'da öğrenim görmüştü, dış görünüşüyle bir İngiliz centilmeninden farksızdı ve Kamil Paşa'yla birlikte kesinkes İngiltere'ye dayanan bir politikadan yanaydı.

Ne var ki İngiltere'nin dostları umutlarında hayal kırıklığına uğradılar. Londra'da kesin şekli verilen barış, Türkiye'den başkentin kuzeyindeki küçük bir arazi parçasının dışında, Çanakkale Boğazı'nın önünde bulunan adalara kadar bütünüyle Balkanlardan ve Trakya'dan çekilmesini istiyordu. Avrupa yakasında Türklere sadece İstanbul kenti ile Boğaz'ı çevreleyen topraklar bırakılıyordu.

Sorumluluktan sıyrılmak için parlamento feshedilmiş bulunuyordu Kamil Paşa, devlet adamlarından ve paşalardan oluşan bir meclisi, eski tarzda bir "divan"ı, barış koşulları üzerinde karara varmak üzere toplantıya çağırırdı. Ancak bir sonuca ulaşılması hiç de kolay değildi ve görüşmeler uzayıp gidiyordu. Fakat ivedi davranılması da zorunlu görünmekteydi, çünkü İttihatçılara karşı olanların korkulu rüyası Enver Bey, dönüşünde Mısır'da Hidiv tarafından izzet ve ikramla ağırlandıktan sonra başkente çıkagelmmişti. Söylendiğine göre Kamil Paşa, Balkanlar'da üstüste kazanılmış zafer haberleriyle onu Trablus'da mtmuştu. Enver, 18 Ocak 1913'de İstanbul'a geldi. İttihatçılar Komitesi derhal gizli toplantılar yaptı.

23 Ocak'ta "divan" başkan önerisinin kabulünde görüş birliğine vardı. Bu başkanlık nıhunu en çok inciten nokta, Edirne'den de çekilmenin kabul edilmiş olmasıydı. Şimdi iş sadece Londra'ya gönderilecek cevabın kaleme alınmasına kalmıştı. Bu konuda görüşme yapılırken, dışarda gürültüler ve giderek büyüyen patırtılar duyuldu.

Harbiye Nazın Nazım Paşa yerinden kalkıp, ne olduğunu görmek için dışarı çıktı. Karşısında Enver'i buldu; kendisine sadık iki yüz kişiyle Babıâli'nin dış salonunu işgal etmişti. Bu sırada sadrazamın yaverleri daha fazla ilerlemelerini önlemeye uğraşıyorlardı. Nazım Paşa, ağzında sigarası, içeri girmek isteyenlerin önüne dikilerek, yan latife yollu "Bu şamata da ne oluyor, çocuklar?" diye bağırdı. "Toplantıyı rahatsız ettiğinizin farkında değil misiniz?"

Aynı anda birkaç el ateş edildi ve Nazım Paşa elini göğsüne bastırarak yere yuvarlandı. Son sözleri "Beni vurdunuz, köpekler!" oldu. Olayın gerçekten böyle ceryan edip etmediği hiçbir zaman tam olarak anlaşılmamıştır. Hükümet darbesine katılanlar, harbiye nazınının bir serseri kurşunun kurbanı olduğunu söylemektedirler.

Bu genel heyecan ortasında Enver, iki elinde de birer tabanca olduğu halde, bir sandalyenin üstüne çıktı, silahına davranacak olanı vurmakla tehdit etti.

Enver'in 18 Brumaire'i böyle oldu (*). Tıpkı Napolyon gibi, o da Mısır'dan dönünce hükümeti dağıttı ve kendisini ülkenin tüm umutlanm üzerinde toplandığı adam durumuna getirdi. Ancak Napolyon gibi birinci konsül olmak konusunda duraksadı ve kurnaz davranıp Mahmut Şevket Paşa'yı ön plana çıkardı. Fakat onun artık dillere destan olan şansı, çok geçmeden doruğa giden yolu da kendisine açacaktı.

(*) Büyük Fransız devrimi kendine özgü bir takvim yapmış ve ay isimleri belirlenmiştir. Bu takvimde 22 Ekim'den 21 Kasım'a kadar süren ikinci ayın adı Brumaire'dir.

Mahmut Şevket Paşa sonunda devletin en yüksek yöneticisi olarak Babıâli'ye gelip makamına oturdu, oysa cesurca bir karar verebilmiş olsaydı aynı makama dört yıl önce de oturabilirdi. Onun atanması konusunda padişah özellikle ısrar etti: V Mehmet isteğinin kabul edilmesinde, ilk ve son defa, ağırlığını ortaya koymayı denemişti. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte, İttihatçılar Komitesi, Enver'in başarısı sayesinde, yeniden ve eskisinden daha güçlü şekilde iktidara ulaşmış, kulislerin arkasındaki yerini tekrar almıştı. Kimlerden kurulu olduğunu kimsenin bilmediği bu gizli, korkunç konsorsiyum, eskiden olduğu gibi saklandığı yerden bütün ipleri oynatıyordu.

Bazı tarihçiler 23 Ocak darbesinin birkaç saat erken yapıldığını belirtirler. Komitenin sahneye koyuş direktifine göre baskının, Londra'ya kesin cevabın verilmesinden ve böylece barışın şeklen yapılmış olmasından soma düzenlenmesi gerekiyordu. Bu şekilde böyle bir baskın bütün utanç ve ağır yenilginin suçunu siyasal hasımlarına yüklemeyi amaçlamışlardı. Ne olursa olsun, şimdi İttihatçılar, ülke çapında kendi saygınlıklarını korumak için, baş görüşmelerini kesmeyi gerekli görüyorlardı; savaş devam etmeliydi.

6. ÜÇLER

İktidarın yeni sahipleri barışı reddetmelerini silahlı kuvvetlerin bir başarısıyla mazur göstermek zorundaydılar. Akla ilk gelen Bulgar kuşatmasına hâlâ direnen Edirne kalesi oldu. Burayı kurtarmak amacıyla Marmara denizi kıyılarından kuzeybatı doğrultusunda geliştirilecek büyük bir saldırı plânlandı. Bu saldırının başarıya ulaşması durumunda bütün Çatalca hattı boyunca da harekete geçilecekti. Bütün umutların bağlandığı bu harekât, ismen başkomutan olmakla birlikte, Enver Beyin hayal gücünden kaynaklanıyordu. Gelibolu yarımadasında bir kolordu toplandı, Mustafa Kemal bu kolordunun kurmay başkam oldu. Düşmana ilk darbeyi indirmek üzere kolordu ileri harekete geçti, fakat en kritik anda yalnız başına bırakıldığı için ağır bir yenilgiye uğradı ve kendisim ancak çok hızlı bir çekilmeyi başararak kurtarabildi. Girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Üstelik, onuruyla da olsa, Edirne düşmüştü. Mahmut Şevket Paşa hükümeti, daha önce yüzkarası diye fırlatılıp atılan aynı barış antlaşmasını imzalamaktan başka çıkar yol görmüyordu.

İttihatçıların bu apaçık başarısızlığı üzerine hasımları tekrar cesaretlerini toplamışlardı. İstanbul'da yeniden bir hükümet darbesi havası esmeye başladı. İktidara geçme konusunda oynanan bu tahtaravalli oyunu bir defa daha yine leceğe benziyordu. Ne var ki komplo klikleri bir suikast yapmak budalalığında bulunarak her şeyi berbat ettiler.

Hükümet bir şeylerin hazırlandığını bilmekteydi, dolayısıyla da sıkıyönetim kısıtlamalarını iyice ağırlaştırmıştı. 15 Haziran 1913 günü Mahmut Şevket Paşa'ya halkın karşısına çıkarken çok dikkatli olması açıkça rica edildi. Paşa o gün her zamankinden daha neşeliydi ve "Ah, Allah ne yazdıysa o olur" diyerek arabasına bindi, harbiye nezaretinden Babıâli'ye gitmek üzere yola çıktı. Az soma beş al silah sesi duyuldu. Beyazıt camiinin köşesinde, meydandan dar bir yola girilen yerde, sadrazam bir suikastın kurbanı olmuştu. Nazım Paşa'nın öcü almıyordu.

Bu çirkin cinayet eylemi komitenin çok işine yaradı, artık muhalefete iyi bir tırpan atılabilecekti. Yasa dışı bir düzene kayıldı. Daha önce söz konusu ettiğimiz Cemal Bey, siyasal bakımdan büyük nüfuz sağlayan bir mevki olan İstanbul askeri valiliğine getirildi. Komitenin yürütme organı olarak bu yumuşak başlı küçük adam olağanüstü derecede beceri gösterdi. İttihatçıların hasımları daha ne oldunu anlayamadan yakalandılar. Sadece Damat Ferit Paşa ile şanssızlığın peşini bir türlü bırakmadığı Prens Sabahattin'in ortadan kaybolmalarına, herhalde bile bile, göz yumuldu.

Daha az tehlikeli görülenler sürgüne gönderildi, fakat seçkin kişilerden on üçü ölüm cezasına çarptırıldı. Padişah bu cezaları onaylayacaktı. Öteki dünyaya şevkleri öngörülenlerin vizelerini imzalarken, on ikinci kişiye kadar hiçbir duraksama göstermedi. Fakat sıra on üçüncüye gelince kaleminden elinden düştü, söz konusu kimse kendi damadı Salih Paşaydı. O zaman padişah ve peygamberin vekili, yurttaş Talat Bey'in âdeta dizlerine kapanarak kızının kocası için af diledi. Komite bu adamın başın, kendi iktidarı kanıtlamak için Özellikle istiyordu. Aslında zavallı Damat Salih Paşa İttihatçıların hasmı olarak göze batıcı şekilde ortaya çıkmış da değildi. Fakat onun şahsını bahane ederek, hanedanın akrabası olmanın dahi kimseyi İttihatçıların öcünden kurtaramayacağını göstermek istiyorlardı. Talat Bey, Osmanlı soyunun son bir önceki hükümdarı, V Mehmet'ten imzasını zorla aldı. Ertesi sabah majestelerinin damadı darağacında sallanırken, ülkede hükümdarı padişah değil, komite olduğunu da ilan ediyordu.

Bununla birlikte alman acımasız önlemler etkisini göstermişti: İç savaş ve parti kavgaları o günden itibaren sona ermişti. Ülke sonunda huzura kavuşmuş benziyordu; muhalefet artık ortaya çıkmayı göze alamaz olmuştu. Önderleri uzaklardaydı; kimi Paris'de, kimi Londra'da İttihatçıların diktatörlüğüne karşı, tıpkı bir zamanlar Abdülhamit zamanında olduğu gibi gizli komplolar hazırlamak uğraşı içindeydi. Bütün yapabildikleri de bundan ibaretti.

Bu sırada şans bir kez daha komitenin yüzüne güldü, böylece kahramanca bir eylemi başarmak onurunu kazandılar, Lüleburgaz'da, Kırk Kilise'de kaybedilenleri geri aldılar. Balkan kralları giriştikleri haçlı seferi sırasında tam bir uyum içindeydiler, fakat şimdi sıra ele geçirilen Makedonya ganimetinin bölüştürülmesine gelmişti. Hiçbiri paylarına düşenle yetinmiyor ya da yetinmek istemiyordu. Sırbistan denize ulaşmak hayali peşindeydi, şimdi kendisini aldatılmış sayıyordu, çünkü büyük devletler Müslümanlar çoğunlukla bulunduğu Arnavutluğun bağımsız devlet o İmasını istiyorlardı. Yunanistan, Rus ve Bulgar çarlarının yanı sıra kendisini Bizans'ın üçüncü mirasçısı sayıyordu, ayrıca yaptığı fedakârlığın yeterince karşılığını görmediği ve Bulgaristan'ın yararına kendisine haksızlık edildiği kanısındaydı. Böylece 1913 Temmuzuna gelindi; Londra barış antlaşmasının imzalanmasından birkaç ay sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı finali oynanmaya başladı. Sırbistan ve Yunanistan güçbirliği yaparak Bulgaristan'a saldırdı; Romanya uzun zamandan beri gözü Tuna ile Karadeniz arasındaki Güney Dobruca'da olduğundan, ordularını Sofya'ya doğru harekete geçiriverdi. Kısa bir süre öncesine kadar, Doğu İmparatorluğu tacının kendisine göz kırptığı, Bulgar Kralı Ferdinand çok zor bir duruma düşmüştü.

Hristiyanların kendi aralarında savaşa tutuşmasından Türkler yararlandılar, bundan dolayı da kimsenin onları kınamaya elbette hakkı olamazdı. Büyük devletlerin tehdit

kâr edayla kaşlarını çatmalarına aldırış etmeksizin ordularını kuzeye, Edirne'ye doğru yürüyüşe geçirdiler.

Daha önce birkaç kez olduğu gibi, bu sefer de Mustafa Kemal ile Enver, biri binbaşı, diğeri yarbay olarak, yine birlikte savaş alanındaydılar. Edirne'den ancak bir, iki günlük uzakta bir yere gelince, Enver başkomutanlıktan daha ilerde bulunan süvari tugayına katılmak için izin istedi. Tugay hızlı gidişle at sürmeye devam etti, hiç önemli olmayan Bulgar direnişini kolayca aşıldı; Jön Türk devriminin yıldönümü günü, 23 Temmuz 1913'de Enver, süvarilerin önünde, geri alınmış bulunan kente girdi ve böylece "Edirne Fatih'i" unvanını kazandı, bunu da telgrafla bütün dünyaya duyurdu.

Meriç ırmağı sınır olmak üzere, Edirne'yle birlikte bütün Trakya'yı Türklere bırakmak zorunluluğu doğdu, böylece Türkler Avrupa toprağında, hem de sağlam biçimde, yine kalmış oldular. Bükreş barışının yeni sınır belirlemeleri de uzun ömürlü olmayacaktı. Daha önce Makedonya'nın büyük kesimi Bulgarlara bırakılmışken, şimdi onların yerini Yunanistan almıştı, böylece Selanik, Mustafa Kemal'in yurdu Yunanistan sınırları içinde kaldı. Sırbistan'ın denize açılmak umudu yine suya düşmüştü.

Bu sırada İstanbul'da birçok yıl için yerinde kalacak ve Avrupa tarihlerine de geçecek sağlam bir hükümet kurulmuştu. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra ilkin

Ahmet İzzet Paşa, harbiye nazın oldu. Arnavut beyleri soyundan geliyordu, üstün yetenekli bir askerdi, fakat kendisini eğilimlerine aykırı olarak politik rol oynamaya zorlanmış gibi görünüyordu Önce nazır olmayı reddetmiş, sonra yine de kabul etmişti, çünkü aksi halde bu görevi Enver alacaktı; bu da İzzet Paşa'nın görüşüne göre "vatanın ciddi şekilde tehlikeye sokulması" demektir. Sarsılmaz sakinliği, ölçülü davranışı, asla gösterişe kaçmayan zekaca üstünlüğü, düşmanları tarafından bile kabul edilen dürüst karakteri onu herkesin güvendiği adam yapmıştı. Hiçbir partiye bağlanmadan, orta bir yol izlemeyi denedi. Fakat özellikle de bundan dolayı uzun süre tutunamadı, çok geçmeden de çekildi, böylece zor günlerde bir köşeye sinmiş aşın uçları tekrar ortaya çıktı. Arnavutlar büyük devletlerin bir armağanı olarak bağımsızlıklarını kazanmışlardı, ülkenin krallık taccımı İzzet Paşa'ya sundular. Fakat paşa bunu reddetti. Hatıralarında "çünkü böyle bir şeye hiç hevesim yoktu ya da daha doğrusu, Talat Paşa'nın düşündüğü gibi, kendime güvenemiyordum" diye yazar. Paşanın kendisine göre nedenleri ağır basabilir; fakat Arnavutluk taccımı gitmesi hiç kuşkusuz Türkiye'nin çıkarma olacaktı. Bundan sonra Arnavutluk bazı kralları kısa ve pek de parlak olmayan geçici temsilcilerine sahne oldu. Mareşal İzzet ise yeni general Enver'e yer açmak zorunda kaldı, böylece Enver otuz iki yaşında harbiye nazırı ve olağanüstü yetkilerle orduların başkomutan vekili oldu. (Orduların başkomutanı padişah ka

bul edildiğinden, fiilen başkomutan olan, bu şekilde bir vekil unvanı taşıyordu).

Tıpkı Roma tarihinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da şimdi üç kişi, bir triumvira, kesin iktidarı eline almış bulunuyordu. Parlamentosu ve bir yığın nazırıyla bir meşrutiyet düzeni iş başındaysa da, gerçekte ülkeyi bundan böyle yönetecek olan İttihatçıların ünlü üç yıldızı, Enver Talat Cemal'di.

Bunlar içinde en çok öne fırlamış olan figür, Enver Paşa'ydı. İçin için yıpranmış, umudunu neredeyse tümüyle yitirmiş bir ülkeye bu alımlı delikanlı, general üniforması içinde çoktandır özlenen kurtarıcı gibi göründü. Ordu kendisine tapıyordu. Gerçekten de onda alışılmamış boyutlarda kişisel bir ataklık vardı. Gözü pekliği konusunda sayılabilecek pek çok örneklerden yalnızca biri olarak, Arnavutluk ayaklanmalarının birinde, kendi birlikleri subaylarına baş kaldırınca, onun doldurulmuş bir topun karşısına geçip isyancı topçu askerlerine ateşleme ipini çekmelerini haykırmasını gösterebiliriz. Hiçbir şeyden korkmayan bir askerd, pervasız bir devlet adamı oldu. Karşılaşılan bir durumun ince hesaplarla ilerisini gerisini düşünmek ya da küçük olsun, büyük olsun sorumluluktan kaçınmak hayatı boyunca tanımadığı şeylerdi. Tehlikeleri hiçe saymasında, kararlarında bir günün bir gününe uymamasında, hedefleri sık sık değiştirmesinde, kısaca bütün davranışlarının temelinde tek bir dürtü yatmaktaydı: Osmanlı İmparatorlu

ğu'nu bir zamanlardaki büyüklüğü ve görkemiyle yemden kurmak. Böylesi bir ülküyü gerçekleştirmevin yazgısı olduğunu hissediyordu; yine bu yazgı, o güne kadar kolayca basan üstüne basan kazanmasını sağlayarak kendisini şı mank bir gözde gibi yükseklerle çıkanvermişti. Bu düşünce bir serap halinde gözünün önünden gitmiyordu; hayalini öylesine güçlü biçimde dolduruyordu ki, gerçekleri artık göremiyordu. Bu kuruntuya akıldan geçirilebilecek türlü tasanmlarla bir biçim verme yollanm aradı; İslâm dünyasını birleştirme yolu kapalıysa, bütün Türkleri bir bayrak altında toplayacak büyük bir imparatorluk kurmak denenmeliydi. Bu hülya uğruna ülkesini, büyük Avrupa devletlerinin hesaplaşma kavgasına bulaştırdı, çünkü daha başka birçoklanyla birlikte Osmanlılığın dirilme saatinin geldiğine inanıyordu. Hep en yükseklerle doğru atıldı, bu yüzden de ayaklanm altındaki toprak kayıverdi. Ülkesini yepyeni parıltılar içinde yüceltmek istedi, mahvolmasına yol açtı. Hep delikanlı olarak kaldı; hep atılgandı, hep gözü pekti; kendi gücünü büyüksedi; sırf isteği yerine gelsin diye, katı gerçekler karşısında körmüş gibi davrandı ve kısacık ömrünü, yine kendisine yaraşır biçimde, bir hayaleti kovalayarak sona erdirdi. Çağdaşları ona kahraman dediler, daha soma gelenler ise bir serüvenci.

İktidar ortağı Talat Paşa, o zamanki Türkiye'nin devlet adamı olarak en dikkate değer kafasına sahip simasıydı. Sağduyuluydu, amaçlara uygun düşünürdü, gerçekçi bir

politikacıydı ve Enver'in coşkulu atılımları sırasında tökezlememeyi başarmıştı. Birbirlerine tümüyle zıt göründükleri halde, bu iki adam arasında ciddi bir anlaşmazlığın çıktığı da asla duyulmamıştır. Enver'de her şey zarif ve yumuşaktı; ortaca boyda narin bir vücudu, kadmımsı ince elleri, göze çarpan hiçbir çizgisi, hiçbir belirtisi olmayan, düzgün, güzel bir yüzü vardı; bütün davranışlarım sürekli hep aynı kalan bir nezaket örter, en şiddetli heyecanlar anında bile sakin durumunu bozmaz ve içinden geçen düşünceleri asla karşısındakine belli etmezdi. Bir topluluk karşısına çıkarken sıkılır, âdeta ürker, hemen yüzü kızarırdı; Doğulu bir nazırdan, eylemlerinde radikal bir önderden çok, Prusya muhafız alayından, kendi halinde bir teğmene benzerdi.

Buna karşılık Talat'da her şey iri, güçlü ve semizdi. Dev gövdesi, heybetli omuzları, normalbir adam yumruğunun iki katı büyüklüğünde elleri, dolgun boynunun üstüne oturmuş koca kafasıyla iyi kalpli, tonton bir ayı izlenimi verirdi. Bu görünümüyle de karşısındakine güven duygusu uyandırır; her zaman takınmaktan pek hoşlandığı açık kalpli, içtenlikli adam tavrıyla da bu güveni daha da güçlendirirdi. Böyle güleryüzlü, babayani adam maskesinin ardında hinoğlu hin bir zeka, soğukkanlı bir çıkarıcılık ve insanların içinden geçenleri anlamakta, kehanete yakın derecede bir yetenek saklanırdı.

Enver, Boğaziçi'nin en güzel yerinde, krallara yaraşır biçimde döşenmiş bir sarayda otururken, Talat kendi halinde

basit hayatı sever ve gösterişsiz bir yan sokakta, küçük burjuva işi döşeli bir katta barınırdı. Enver'in görkemli kabul salonunda, bir sayvanın altmda altm bir koltuk dururdu, Osmanlı prensesi eşinin düğün tahtıydı bu. Talat'm evinde, daracık koridorunda da bir telgraf aygıtı dururdu, bir zamanlar ekmek parasını bununla kazanmıştı, şimdi ise bu aygıt onun örgütüyle gizlice haberleşmesine hizmet ediyordu. Basit halkın içinden gelmiş olmaktan övünç duyardı; sürekli çalışması ve gösterdiği sebatla, sıçramalar olmaksızın, posta memurluğundan Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamlığına yükselmişti. Doğulu halklarda çok görüldüğü üzere, genel eğitimindeki ve okul öğrenimindeki eksikleri onda fark edilmezdi. Daha önce çatal bıçak kullanmasını hiç bilmediği halde bunlar o zamanlar ancak yüksek tabakaca kullanılıyordu nazn sıfatıyla yabancı diplomatlara verdiği yemekleri, centilmence bir zerafetle yönetmesini ve ülkesini en kibar biçimde temsil etmesini bilmiştir.

Üçüncü adam Cemal Paşa, kısa boylu, tıknazdı; siyah çember sakalının çevrelediği soluk sarı yüzü, Asyalılara özgü sabırlı sakinliği yansıtır, ancak pek ender görülen öfkelenme anlarında, yaradılışındaki dizginleyemediği ateşli coşkunluğu, ortaya çıkardı. Genellikle yumuşak başlıydı; görgülü ve güleryüzlüydü; hatır sayardı; geniş görüşlüydü; kadımlara ve oyun kâğıtlarına düşküncü; çevresinin hoşuna gitmeye uğraşır ve bunu da başanırdı. Yüksek zihinsel yetiler ve çelik sertliğinde bir irade onda da vardı, ama öte

ki iki yoldaşıyla asla boy ölçüşmeye kalkışmadı. Politika-
da daha çok oportünistti, günün adamıydı; Fransa'ya sem-
pati duyardı, nitekim 1914 Temmuzunda Türkiye' nin bir it-
tifak önerisiyle Paris'e gitmiş, fakat nazıkçe red cevabıyla
karşılanmıştı. Bunun üzerine o da Almanya'ya yöneldi.
Günü gününe uymayan hırsı, İstanbul'da çevresini tedirgin
ediyordu. Bu yüzden pek anlı şanlı biçimde Suriye'ye gön-
derildi, orada padişahın vekili olarak, imparatorluk otorite-
sinin temsil edecekti.

İlk zamanlar sadrazamlık Mısırlı Prens Sait Halim Pa-
şa'ya verilmişti; bu zat Hidiv'in kuzeni ve bu ülkede genel
valiliği kendi ailesine özgü bir ayrıcalık durumuna getirerek,
Mısır Krallığını kurmuş olan ünlü Mehmet Ali Paşa'nın to-
runuydu. Sait Halim çok bakımlı ve çok zengin, kıbar bir be-
yefendi idi; olağanüstü derecede temsil yeteneği vardı ve
yalnızca göstermelik olarak hükümetin başındaydı. Bu ma-
kamda kalması, İttifak devletlerinin beklenen zaferinden son-
ra Mısır tacını giymek hayalinden ileri geliyordu; ne var ki
öteki üçler gibi o da bir suikast sonucu öldürüldü.

Üçlerin iktidarı her ne kadar felâketli bir biçimde so-
na erdiyse de, işbaşına geçtikleri zaman, dünya savaşma ka-
rışmalarından önceki dönemde, ülkeye çok yararlı olduk-
ları da inkâr edilemezdi. Parti kavgaları sona ermiş, beş yıl-
dan beri devleti sarsan iç çekişmeler bir darbede kesilmiş-
ti. Enver ile Talat'ın durumu öylesine güçlüydü ki, Meşru-
tiyetin saray klikleri de o zamana kadar son söz kendisin

de olan İttihatçıların gizli komitesi de arka plâna itilmişti. Komite gerçi varlığım hâlâ devam ettiriyor, hatta bir ölçüde etkili de oluyordu, ama bu etki artık eski derecede değildi. Talat merkez komitesine saygı gösteriyor, işine geldiği zaman arada sırada onları kendisine siper ediyor, ama yine de sözünü geçiriyordu. Parti geri plânda kalmıştı, parti önderleri hükümrândılar; muhalefet susmuştu bakanlar kurulu ve parlamento çoğu kez hiçbir itiraz öne sürmeden kararları onaylıyor, padişah da imzalıyordu.

Artık iktidar için kavga yüzünden kösteklenmeksizin, bütün güçler ülkenin bir an bile geciktirilmemesi gereken kalkınma hamlesine yöneltilebilirdi. Bir yandan İslâmi yaşama biçimleri korunurken, bir yandan da Batı'nın ilerlemesinden yararlanmak yollar araştırılıyordu. Fakat bağlarından sıyrılmamayan din yüzünden köklü reformların yapılması, yabancılara verilmiş imtiyazlar ile büyük devletlerin sürekli tehditkâr istekleri yüzünden devletin gerçek anlamda geliştirilmesi engelleniyordu. Nitekim kapitülasyonların kaldırılması isteği Türkiye'nin savaşa girmesinde belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Bununla birlikte yine de türlü güçlüklerin arasında elden geldiğince ileri gidilmeye çabalanıyordu. Avrupalı uzmanlara bel bağlanmıştı; bu konuda herhangi bir tercih izlenimi uyandırmıyıp gücenikliğe yol açmamak için de büyük devletlerin hepsiyle işbirliğine gidilmişti. Donanmanın yeniden kurulması İngiltere'ye havale edilmişti. Türkiye'de Avrupa'dakinden çok daha önem

li rolü olan jandarma örgütünün geliştirilmesi işi Fransa'ya verilmişti; ayrıca maliyede yapılacak reform da bu ülkeye bırakılmıştı. Kazanç getiren bir dizi ayrıcalık başka türlü ekonomik verimlilik sağlanamadığından, çeşitli milletlerden isteklilere dağılmış bulunuyordu. Ordunun yeniden örgütlenmesi Alman modeline göre sürdürülüyordu, bu amaçla askeri bir heyet getirtilmişti. Çarlık Rusyası, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Almanya'nın böyle bir işi üstlenmesinden dolayı öfkelenmişler ve kıyameti koparmışlarsa da Enver'i kararından döndürememişlerdi.

Harbiye nazırlığına gelir gelmez, bu genç general subaylar arasında büyük çapta değişikliklere girişti. Yaşlı ya da ehliyetsiz elemanlara yol verildi, yerlerine gençler getirildi. Bu vesileyle orduyu siyasal hasımlarından da arındırmış oldu. Hatta Şükrü Paşa, Edirne'nin bu şanlı savunucusu bile sürgüne gönderildi. Enver bu eyleminde sadece kişisel amaçlar gütmüş olmakla kınanmıştır. İktidarına sağlam dayanaklar yaratmak isteğine kuşku yok, ama aynı zamanda da ordudaki siyasal parçalanmalara bir son vermek istemişti. Kendisi hükümet darbesiyle doruğa tırmandığı için, bir avuç kararlı adamın en güzel devrimleri yapılabileceğini çok iyi biliyordu. Ama ülke artık böylesi hareketlerden gına getirmişti.

1806 Prusyasıma benzer biçimde apaçık askeri iflasından sonra Türkiye'de iyice silâhlanmış komşuları karşısında, her şeyden önce ordusunu yeniden diriltmek zorunday

dı. Bu işin çok kısa zamanda bir dereceye kadar başarılması, Enver ile Alman askeri heyetinin çabaları sayesinde. 1914'te Taksim alanında yapılan büyük geçit töreninde, Alman olmayan uzmanların suratlarını ekşiterek kabul etmek zorunda kaldıkları gerçek, Osmanlı ordusunun yenisinden çok yüksek bir düzeye çıkmış bulunmasıydı.

Mustafa Kemal Edirne'nin geri alınmasından sonra yarbaylığa yükselmişti. İkinci Balkan Savaşı'nın 1913 ağustosunda sona ermesinden beri annesi ve kız kardeşiyle birlikte İstanbul'da otarmaktaydı. Gelgelelim başkentte ona göre uygun bir görev yoktu. Devrimci dostları ve Selanik'ten eski arkadaşları devletin başına geçtikleri halde, kendisi tanınmayan bir kurmay subaydan başka bir şey değildi. Haşin, geçimli olmayan mizacıyla kendisini sevdirmeyi pek bilememiş, üstelik eleştirici sözleriyle kuşkular da uyandırmıştı. Nitekim eski arkadaşlarının büyük çoğunluğu, çoktandır artık onun dosta değildiler. Enver'in politikasına açıkça cephe almıştı ve Türkiye'nin Almanya'yla çok yakın bağlar kurmasını kesinlikle istemiyordu. Bu noktada Cemal Paşayla birleşiyordu, iktidar sahipleri arasında arada bir kendisine el uzatan tek insan da oydu. General Liman von Sanders başkanlığında Alman askeri heyetinin davet edilmesini en sert şekilde kınamaktaydı. Bunun Türk milletine bir hakaret olduğunu belirtmeliydi. Bu olayı böyle yorumluyorsa, bir İngiliz heyetinin Türk donanmasını ye

niden örgütlemek üzere görevlendirilmesinin, kendisinde benzeri bir hoşnutsuzluk uyandırmamış olmasını açıklamak çok güçleşir. Belki de İtilaf devletlerinin, Almanya'ya Türk bölgesini nüfuzu altına almak ya da düpedüz ele geçirmek gibi saçma plânlar yükleyen ve ünlü "doğuya açılma" sloganı ile zihinleri karıştıran propagandasının etkisinde kalmıştı. Oysa Almanya'nın o günlerdeki çok belirgin çıkarı, Osmanlı devletinin varlığını sürdürmesinde ve elverdiğince de güçlenmesinin sağlanmasındaydı.

Mustafa Kemal'in hükümetçe izlenen politikaya açıkça karşı çıkması ve görüşlerini kesin biçimde dile getirmekten çekinmemesi üçleri rahatsız ediyordu. Kendisini şerefli bir şekilde başkentte uzaklaştırıp, askeri ataşe olarak Sofya'ya yolladılar; sayılan pek azalmış dostlarından biri. Fethi Bey orda elçi bulunuyordu.

Sofya'da geçirdiği bu zaman, onun yabancı ülkede uzun süreli ilk ve son kez kalışı, resmi bir görevle Türkiye'nin dışındaki dünyayı tanınışı oldu. Yapılacak pek az işi olduğundan, vaktinin çoğunu Bulgar başkentinin kibar salonlarında geçirme olanağı buldu. O günlerini bilen görgü tanıklan, Mustafa Kemal'in içine kapanık ve ciddi bir izlenim uyandırdığını anlatmaktadırlar; sallapatıydu, havadan sudan konuşmasını beceremiyordu; bütün çabalarında kendini bildiği, bir alanda hissetmeyişinden ileri gelen bit tedirginlik göze çarpıyordu. Buna karşılık arkadaşı, elçi Fethi Bey, çok konuşkandı; topluluk adamı bir beyefendi

di; çok zekiydi; iyi aile eğitimi görmüş bütün Türkler gibi davranışlarında, bir kendinden emin oluş durumu bir rahatlık vardı. Aslında meslekten yetişme subaydı, Paris'te diplomatik hizmetleri olmuş, daha soma da yeni Türkiye'nin en önemli makamlarına yükselmiş, böylece de zaman zaman Mustafa Kemal'e ters düşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Mustafa Kemal Sofya'daydı.

Yangın Avrupa'ya yayılınken, Çanakkale Boğazı gibi kilit noktasını elinde tutan Türkiye'nin ne yapacağı sorunu giderek önem kazanıyordu. Tarafsız mı kalacak, yoksa savaşa mı katılacaktı? Katılırsa, hangi taraftan olacaktı?

Alman askeri heyetindeki subaylardan biri olan Hans Kannengiesser, Türkiye için son derecede ağır sonuçlar doğuracak bir karan Enver'in bir çırpıda verdiği, tarihsel sahneyi şöyle anlaür (*):

"10 Ağustos 1914 günü, Harbiye Nazm Enver Paşa'nın yanında mutat fortrakta bulunuyordum. Görüşmenin orta yerinde, göreneğe aykın olarak hademe içeri girdi ve (daha soma Süveyş Kanalı seferini yönetecek olan) Yarbay Kress'in görüşmek istediğini haber verdi. Herhalde çok ivedi bir durum söz konusuydu.

Kress: "Çanakkale müstahkem mevki, Alman savaş gemileri Goben ve Breslau'nun Boğaz girişinde bulundu

(*) Hans Kannengiesser Paşa, Gallipoli (Gelibolu), Berlin, 1927.

ğunu ve serbest giriş izni istediğini bildiriyor. Boğaz komutanlığı, Kumkale ve Seddülbahr tabyalarına derhal bildirilmek üzere verilecek direktifi rica ediyor."

Enver: "Buna şimdi karar veremem. Önce sadrazamla görüşmeliyim."

Kress: "Fakat hemen telgraf çekmek zorundayız."

Her zaman, çok çabuk karar verme gücünü göstermiş bulunan Enver için gerçekten zor bir karar anıydı. Dıştan pek belli etmemekle birlikte, içinden zorlu bir savaş veriyordu. Sonunda kısaca:

"İçeri bıraksınlar" dedi.

Biz iki Alman ferahlamıştık. Fakat Kress hâlâ memnun değildi.

"Eğer Almanları İngiliz gemileri takip eder, bunlar da aynı şekilde içeri girmek isterlerse, üzerlerine ateş açılsın mı?"

Enver'i yeniden bir düşüncedir aldı. Durumun nazırlar kurulunda karara bağlanması gerekirdi. Bu soruyu şimdilik cevapsız bırakabilirdi.

Kress: "Ekselans, böyle bir durumda astlarımızı derhal verilmesi gereken kesin emirlerden yoksun bırakmamalıyız. Ateş açılsın mı, açılmasın mı?"

Enver, yeniden düşündükten sonra, "Evet" dedi.

Hiçbirimiz istifimizi bozmamıştık. Kress çekilip gitti. Sanki hiçbir şey olmamış gibi fortrakıma devam ettim."

Bu adımı atmakla Türkiye öylesine ileri gitmişti ki, artık geri dönemezdi. Zaten fırtına kopmazdan önce Alman

ya'yla gizli bir antlaşma da imzalamış bulunuyordu. Fakat ülkede bir savaş serüvenine atılmak doğrultusunda pek az eğilim vardı. Nazırlar kurulunda tarafsız kalıp savaşın gelişimini kollamak görüşü ağır basmaktaydı. Acaba Türkiye için bu çatışmadan sürekli uzak kalmak olanağı var mıydı? Boğazlardan serbest geçişle, doğudaki savaş ortağıyla doğrudan bağlantı kurmak, İtilaf devletleri açısından hayati önemdeydi; bu olgu karşısında böyle bir soruya hemen cevap vermek zordur. Öte yandan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için adeta geleneksel can düşmanıydı. Enver ile Talat, bazı duraksamalarla olsa bile yine de onların yanında yer alan Cemal, bu rizikoyu göze almak ve tüm sorumluluğu yüklenmek konusunda kararlıydı; İttifak devletlerinin zaferinden de emindiler. Kabinedeki arkadaşlarım az çok bir oldu bitti karşısında bıraktılar. Nazırlardan üçü istifa etti, bunların arasında bir zamanlar komite başkanlığı yapmış çok önemli bir kişi, maliye nazırı, dönme Cavit Bey de vardı. Sadrazam Sait Halim Paşa da görevini bırakmak istedi, fakat kalmaya razı edildi. Diğerleri duruma boyun eğerek bu oltu bittiyi kabul ettiler. Verdikleri bu kararda vicdanlarını rahatlatan bir nokta, İtilaf devletlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmekle birlikte, tarafsız kalmanın ödülü olarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeye asla yanaşmamalarıydı.

Karadeniz'de Rusya'yla çatışmaya geçilmesi üzerine İtilaf devletleri 1914 Kasımının başlarında Türkiye'ye sa

vaş ilân ettiler. Eylül 1914'te ise sultanın fermanıyla bütün kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırıldı, bu karar bütün ülkede sevinçle karşılandı. Bu kapitülasyonlar Türk halkının küçük düşürülmesi olarak görülmekteydi.

Ne var ki sevinç uyandıran tek olay da bundan ibaret kaldı. Halk, savaşı benimsememişti. Savaşa katılmanın daha çok zorunluluk karşısında, ister istemez girilmiş bir kumar oyunu olduğu hissedilmekteydi. Halk bu kuman onaylamamıştı, sessizce kabullendi, fakat coşkudan eser yoktu. Aydın zümrede ise sadece yanmağızla bir onaylama vardı, susmayı yeğliyorlar ve 'daha da kötüsü, meydana gelen koşullardan kendi çıkarlarına yararlanmak yollannı anyorlardı.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin İttifak devletleri safında savaşa girmesine karşı çıkan, sayılan hiç de az olmayan zümredendi. Fakat bu konuda eldeki belgelerden kesinlikle anlaşıldığına göre yurttaşlarından hiçbiri gelecekteki felaketi onun gibi tam bir netlikte önceden görebilmiş değildi.

Sofya'dan hükümete yazı üstüne yazı göndermiş, hazırlıksız olan ve daha önceki savaşılarından dolayı güçsüz düşmüş bulunan ülkesinin savaşa katılmaması yolunda ısrarla uyanlarda bulunmuş ve İttifak devletleri için hiçbir zafer şansı bulunmadığını da belirtmiştir. Oysa o sırada Alman orduları durdurulamayacak sanılan bir sel gibi Paris'e doğru ilerlemekteydi. Savaşın böylesine umut verici bir biçimde geliştiği sırada, onun tahminleri saçma ve uyarıları da küskün birinin karamsarlığı olarak nitelendirildi. Sonu

cu önceden kestiren bu yargılan, dünyanın içinde bulundu-
ğu durumu, enine boyuna hesaplama dayanan bir akıl yürütmeden kaynaklanıyordu; böyle düşünen de yalnız kendisi değildi. İsviçreli Hermann Stegaman gibi uzağı gören bir gözlemci de, o günlerde Almanya'nın politik açıdan savaşı kaybettiğini, bundan dolayı da askeri açıdan artık kazanamayacağını belirtmişti.

Ancak madem ki karar bir kere verilmişti, asker olarak Mustafa Kemal de ülkesinin savaşma etkin olarak hizmet etmek istiyordu. Geriye çağnıp cephede görevlendirilmesini istedi. Enver Paşa, Sofyadaki görevinin şu şuada daha önemli olduğunu ve orada kalması gerektiğini bildirdi. Kuşkusuz pek de boşuna değildi bu söz. Çünkü o günlerde Bulgaristan'ı İttifak devletleri safına çekmek için Sofya'da her çareye başvurulması gerekmekteydi. Mustafa Kemal cevap olarak telgrafla, tehlike anlarında savaşmaktan daha önemli bir görev olamayacağını bildirdi. Ancak bu telgrafa cevap gelmedi. Haftalar geçiyordu. Pek çok kimse gibi Mustafa Kemal de savaşın bir iki ayda biteceğini sanmaktaydı. Sabırsızlıktan kendini yiyordu. 1915 yılının başlarında daha fazla dayanamayıp izinsiz olarak yola çıkmaya karar verdi. Bavulunu hazırlamıştı ki, geriye çağıldığını ve Liman von Sanders'in bölge komutanı bulunduğı Gelibolu'da 19. Tümen komutanlığına atandığını bildiren emri aldı.

Çanakkale Boğazı'nın uzun, dar, yanmada yakası olan Gelibolu bu sırada savaş olaylarının odak noktası olmuş bu

lunuyordu. Müttefikler savaş gemileriyle Boğazı geçmeyi denemişler, ağır kayıplar vererek başarısızlığa uğramışlardı. Şimdi ise çok daha geniş kapsamlı bir hazırlığa girişmişlerdi, deniz yolunu karadan açıp Türkiye'nin başkentine ulaşmayı amaçlıyorlardı.

İstanbul'un alınması başarılırsa, bir taşla üç kuş vurulmuş olacaktı: Türkiye barış yapmaya zorlanacaktı; ikincisi müttefikler Rusya'yla doğrudan ve güvenli bağlantı kuracaklardı; üçüncüsü de Orta Avrupa kalesi çevresindeki halka güneydoğudan da kapatılmış olacaktı.

Savaşın büyük umutlar bağlanmış, Gelibolu adı verilen bu ara oyunu, klâsik çatılı bir dram gibi, gittikçe büyüyen gerilim eğrisi, aksiyonu yavaşlatıcı duraklamaları, düğümü ve peripiesileriyle temsil edildi. Aynı zamanda şaşırtıcı talih dönmeleri, akıl almaz rastlantılar, yanılmalar ve birdenbire göz önündekini görmeyişlerle de doluydu; sanki Troya savaşında olduğu gibi, eski Grek tanrıları da bu kavga katılmış gibiydi. Sahne de zaten tarihsel bir haleyle kuşalıdır. Bu deniz geçidi, Eskiçağdaki adıyla Hellespont, öteden beri hep saldırılara uğramış, coğrafi zorunluluklarla halkların birbiriyle çatışmalarında hep ön plânda yer almıştır, İran hükümdarı Serhas, Grekler üstüne buradan geçerek yürümüş, Büyük İskender ve Friedrich Barbarossa Güney Anadolu'ya burdan ilerlemiş ve Türkler, Küçükasya'dan gelerek Avrupa toprağına ilk kez burada, Geliboluda ayak basmışlardır. Şimdi yine bir ordu daha yaklaşıyordu; bu ordu

ufku kaplayan bir gemiler kalabalığının içine gizlenmiş, o günlerde insan aklının savaş aracı olarak ortaya koyabildiği ne varsa, hepsiyle donatılmıştı. Baş rol İngilteredeydi, dünya imparatorluğunun dört bir yanından topladığı en iyi adamlarını, Iskoçyalıları, Avustralyalıları, Yeni Zelandalıları savaşa sürüyordu; Fransa yardımcı roldeydi.

Türk ise kulağı kırışte pusuya yatmıştı. Kıyı boyunca hafif bir savunma şeridi oluşturmuş, bunların ardında büyük yığınlar halinde yumruk olmuş bekliyordu. Yarımada'nın eni dar, boyu uzundur; hepsi de bozuk birkaç yolu vardır; arazi derin yarıklarla engebelidir, sarp yamaçları bodur fundalıklarla kaplıdır. Düşman nerden saldırır, kimse kestiremez bunu. Günlerden beri bekleniyor bekleniyordu. Derken bir nisan gecesi, hiç umulmadık bir zamanda, düşman aym anda üç yere birden karaya sıçradı. Boğazın Asya yakasında ve Gelibolu yarımadasının güney ucunda hemen direnme duvarları oluşturulup karaya çıkanlar durduruldu. Fakat üçüncü çıkarma yerinde, yarımada'nın iyice daraldığı Anburnu denilen kesiminde durum kaygı vericiydi. Gerçi orda bir Türk alayı vardı, ama gemilerden dalga dalga sürekli destek alan saldırm karşısında, adım adım geri çekilmek zorunda kalmıştı. Şafak sökerken sakhranlar kıyıda yükselen tepelerin üstüne çıkmış bulunuyordu, burda bütün yarımada denetlenebilirdi.

Aym sabah Mustafa Kemal bir rastlantı mı, bir sezgi mi bilinmez tümenini bu Anburnu doğultusunda askeri

bir tatbikata çıkarmıştı. Alaylar tam birbirlerinden ayrılıp yayılmıştı ki, silâhsız, başlan açıkjandarmalar, heyecanla ellerini kollarını sallayarak koşa koşa geldiler. "Ne oluyor?" diye sordu tümen komutanı. "Geliyorlar, geliyorlar!" "Kim geliyor?" "İngiliz! İngiliz!" Mustafa Kemal, kurmay başkanına "Savaş cephanesi var mı?" diye sordu. "Var." "Haydi, öyleyse!" (*) İngilizler az önce çıkmış oldukları doruklardan aşağı püskürtüldüler ve ancak Arıbur nu'nun kıyı kayalıklarında ütunabildiler. Kanlı çarpışmalara! geçtiği doruklardan birine, sonucu belirleyen bu zaferin sonsuz anıtı olarak Kemal'in adı verildi.

İstanbul'da ise bunların duyulması hiç de hoş gitmemişti. Çünkü başkomutan vekili Enver Paşa, böyle bir zafer çelengi takabilmek için harekete geçmiş, fakat başan sızlığa uğramış bulunuyordu. Savaşın ilk kışında Ruslar, Kafkasya'dan Türkiye'nin içlerine girince, Enver Paşa doğu cephesine gidip komutayı bizzat üstlenmişti. Ruslara saldırarak, zaferi kazandıktan sonra da Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyecekti.

Büyük ordu komutanları örnek alarak, geniş bir çevirme hareketi plânlandı, böylece düşmanı aynı anda hem önden hem arkadan iki ateş arasında bırakacaktı. Gelgelelim düşmanı yanlardan kuşatmaya kalkan birlikler, yol vermeyen, karla kaplı dağlarda tıkanıp kaldılar, Enver'in Rus seferi tıpkı Napolyon'un 1812 seferi gibi tam bir felaketle

(*) Hans Kannengieser, Gallipoli, Berlin, 1927.

sonuçlandı. 90 bin kişilik ordusundan ancak 12 bin kişi geri dönebildi; diğerleri ya öldüler, ya tutsak düştüler ya da açlıktan veya soğuktan donarak can verdiler. Elde kalan 12 bin kişi de tifüsten kırıldı, bunların da büyük kısmı yitip gitti.

Bu felaketi elden geldiğince kimseye duyurmamak yollarını aradılar, fakat kötü haber tez yayılır. Bir süre Enver ortalıkta görünmedi. Bir hayır kurumunun müsamere sinde, ister istemez görünmek zorunda kalınca, locasında geride oturdu. Fakat ne gariptir ki, halk onun orda olduğunu farkedince, kendisini coşkunca alkışladı.

İngiliz Fransız çıkarması daracık iki kıyı şeridinde mihlanıp kalmaktan öteye gidemeyince, Türk ordularının başkomutan vekili Enver, Gelibolu'nun cesur birliklerini kutlamak üzere bir gezi düzenledi. Böyle bir şerefi özellikle Mustafa Kemal'in tümeni hak etmiş olduğu halde, bu tümen görmezlikten gelindi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, ordu komutanman görevinden istifa etmeyi zorunlu gördüğünü bildirdi. Alman generali kendisini komutanlıkta kalmaya razı etmeyi başardı; general bu inatçı ve dediğim dedik subayıyla bir hayli çekişmiş olduğu halde, böylesine yetenekli tümen komutanını da kaybetmek istememişti. Daha sonraları Mustafa Kemal, "Liman von Sanders olması gerektiği gibi bir komutandı" diye anlatır, "sık sık görüş ayrılıklarımız oluyor ve birbirimizle sert biçimde tartışıyoruz, fakat bana her zaman doğru bildiğim şekilde hareket etmek serbestliğini sağlamıştır".

Aynı yılın ağustosunda İngilizler, her zamanki inatçılıklarıyla Gelibolu'yu fethetmek ve İstanbul yolunu açmak üzere yemden büyük bir girişimde bulundular. Bu sefer çok daha fazla asker hazırlamışlar, çok daha geniş çapta hazırlık yapmışlar, çok daha kocaman bir savaş makinesini harekete geçirmişlerdi. Her şey inceden inceye hesaplanmıştı; öyle ki insan aklının hesaplarına göre girişimin başarı kazanmaması olanaksız görülüyordu. Böylece o dramatik an gelip çattı; İngiliz başkomutanı bu anı raporunda şu başlıkla belirtmekteydi: "Zafere iki dakika kala".

Düşman birlikleri karaya çıkmayı başardı. Yine Anburnu bölgesi kritik nokta oldu, Türklerin önsaftaki birlikleri yine çekilmek zorunda kaldı. Şimdi saldıranlar için, Anburnu'ndan kuzeyde Büyük ve Küçük Anafarta köyleri bölgesine kadar uzanan, ele geçirilmesi istenilen sırtların yolu açılmıştı. Bu sırtları ele geçiren, Gelibolu yanmadasına sahip olurdu. Her iki yandan bu tepelere doğru bir koşudur başladı. Ancak buraları hâlâ İngiliz savaş gemilerinin ağır topçu ateşi altındaydı. Zayıf Türk savunması darmadağın edilmişti. Birden top ateşi kesildi. İngilizler, yirmi beş tabur birden, ileri fırladılar. Güney kesiminden South Lancashire avcı birlikleri ile Gurkalar tepeleri ele geçirmeyi başardılar. Yanmadan kilit noktası ellerindeydi artık. Altlarında ovalar uzanıyordu; ilk defadır ki gözlerinin önünde özledikleri hedef, Boğazın mavi koyları durmaktaydı; ellerini uzatırlarsa tutacakmışçasına yakınlardı.

daydı, gemilerdeki adamlar tanınacak gibiydiler. Şimdi yapacakları sadece hızla ileri atılmak ve öte taraftaki kıyıya kadar koşmaktı. Fakat o da ne? Akıl ermez bir yanlışlık, İngiliz gemilerinden bir yaylın ateş açılıverdi, güller kendi saflarına düştü. Birçoğu yere yıkıldı, kalanlar şaşırıp geri çekildi. Bu birkaç dakika, koşarak yaklaşan Türklerin sırtlan tırmanmasına yetti: kendi taraflarından tepelerin doruklarında mevzi aldılar.

Daha kuzeyde Kemal'in tümeni güç durumdaydı. Destek kuvvetleri gelmek bilmiyordu, tepeleri artık tutamaz duruma düşmüşlerdi. Cephe komutanlığı bir kolorduyu yardıma koşması için daha gecedan görevlendirmişti. Fakat gelen giden yoktu; kolorduya komuta eden general gitmemek için türlü bahaneler icat etmişti. Liman von Sanders onu derhal görevden alıp yerine savaşan bütün birliklerin komutanı olarak Mustafa Kemal'i atadı.

Böylece genç albay daha yeni başlamış bulunan Anafarta Savaşının asıl yöneticisi oldu; Çanakkale Savaşının en kanlısı Anafarta'da yapıldı. Tepelerin doruklarını ele geçirme boğazlaşması günlerce sürdü. Karşılıklı siperler kazdılar, yeniden hücum ettiler, böylece savaş terazisi bir o yana, bir bu yana eğilip durdu. Sonunda İngilizler daha fazla saldırıya geçmekten vazgeçmek zorunda kaldılar. Bunca kurban boşuna verilmişti. Yalnızca çevreye egemen bir tepayı ellerinde tutmaktaydılar. Burasının Türkler tarafından geri alınması gerekiyordu. Mustafa Kemal hücumu

geçilmesi emrini verdi. Fakat düşman ateşi az önce zaptettikleri mevzileri öylesine dövüyordu ki, günlerdir savaştan yorgun düşmüş askerler, kendilerini güvende hissettikleri siperleri terketmek istemediler. Komutana her yandan birliklerin siperlerden çıkmayı göze alamadıkları haberleri geliyordu. Mustafa Kemal askerlerini nasıl harekete geçireceğini çok iyi biliyordu. Siperleri dolaşarak askerlere "Çocuklar" dedi, "hiç acele etmeyin. Telaşa gerek yok. En uygun anı bekleyin. Ben önden gideceğim. Elimi yukarı kaldırırsam, vakit gelmiş demektir" Dediği gibi yaptı, bir süre soma kolunu havaya kaldırdı. Onun bu işareti üzerine birlikler gerçekten ileri fırladılar ve tehlike yaratan tepeyi aldılar.

Savaş sona erdikten soma Anafartalar komutanı, cephe komutanına raporunu verirken, parçalanmış cep saatini de uzattı; öldürücü olabilecek bir kurşunu bu saat önlemişti. Liman von Sanders buna karşılık kendi saatini çıkarıp Mustafa Kemal'e verdi.

Haftalar boyunca ağır ateş altında, çoğu kez tek başına en ön saflarda, alaylarının hücumlarını yönettiği halde, şaşılacak şekilde hiçbir yara bere almamıştı. Bir ikinci vakiti siperin ön kenarında otarmaktaydı. İngilizler saat beş çaylarını bitirmişlerdi, her zaman yaptıkları gibi akşam ikramlarına başladılar. Sahra bataryalarından biri, belli ki iyi hesapladığı ateşini onun bulunduğu sipere açtı. Birinci mermi siperin ilerisine düştü, ikincisi Mustafa Kemal'in yirmi

metre daha yakınma; arkasından üçüncü mermi yirmi metre daha yakınlaştı. Bir subay siperin kapalı kesimine geçmesini rica etti. Fakat o "Artık çok geç, askerlerime kötü örnek olamam" diyerek reddetti ve bir sigara yaktı; ancak yüzü birazcık daha solgunlaşmıştır. Matematik kesinlikle dördüncü merminin tam onun oturduğu yere düşmesi gerekmektedir. Siperlerde herkes dikkat kesilmiş, felce uğramış gibi kendisine bakmaktadır. Fakat rastlantıya bakın ki, bu İngiliz bataryasının normal sayısının aksine, yalnızca üç topu vardır, ateş tekrar birinci toptan başlar.

Her askerde yazgıcı bir taraf bulunduğu bilinir. Fakat Arıburnu ve Anafarta'da geçen bu kanlı haftalardan sonra, ona garip bir güven duygusu gelmişti; geleceğe umutla bakıyor, henüz hiçbir neden yoksa da, içinden gelen bir kesinlikle, yazgının kendisine önemli bir görev hazırladığına inanıyordu. Ne gariptir ki, aynı günlerde Enver'in şöhreti soluklaşmaya başlamıştı, Mustafa Kemal'in yıldızı ise parlamaktaydı. Yalnız bu yıldızın yörüngesi, Enver'inki gibi ışıklar saçan bir kuyruklu yıldızın yörüngesine benzemiyordu. Ona hiçbir şey vermemişti, hiçbir şey sunmamıştı, hiçbir şey kucağına kendiliğinden düşmemişti. Durumu yıllar önce sezgi dolu sözlerle Cemal'e tasvir etmiş olduklarına benziyordu: Herkes ona karşıydı, onunla alay ediyor, bir çılgın yerine koyuyor, yolundan caydırmaya çalışıyordu; bir direniş aşılınca, önüne daha zorlu yeni engeller dikiliyordu. Tepkiler görüyordu, en umutlu olduğu yerlerde umut

suzluğa sürükleyen durumlar oluşuyordu. İbret dolu eski masallardaki gibi yoluna binbir güçlükle devam etmek zorunda kalmıştı.

O günlerde bir an, tek sıçrayışta yüksek yerlere geçebilecek gibi oldu. Mareşal Liman von Sanders, sık sık görüldüğü üzere, Enver Paşayla yine anlaşmazlığa düşmüştü. Aralarındaki çatışma bu sefer o kadar büyüktü ki. Alman generali komutanlığı bırakmaya karar verdi. Anlatıldığına göre de, Çanakkale cephe komutanlığı için, yerine Mustafa Kemal'in getirilmesini bildirdi; onun görüşüne göre bu subay gerçi çok yetenekli bir komutandı, ama daha yüksek düzeyde bir önderde bulunması kesin zorunlu bir şeye, şansa da *sahipti*. *Böylesine* bir öneri Türk general karargâhında pek hoş karşılanmadı; Enver hemen kollan sıvayıp anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya uğraştı.

Mustafa Kemal daha sonraları başka nedenlerle de olsa kendi felâketlerine ortak etmekten korudukları için hasımlarına teşekkür edecektir.

Yıllar sonra, her şey sona erip "üçler" ülkeden kaçınca, Mareşal Liman von Sanders'ten cephe komutanlığını yine o devralacaktır.

7. BİR GEZİ VE TAHTTA BİR DEĞİŞİKLİK

Karanlık bir aralık gecesinde, İngilizler büyük bir gizlilik içinde Gelibolu yarımadası kıyılarındaki yerlerini boşalttılar. Alelacele yüklenen gemiler çekilip gittiler. Artık hiçbir umut görülmediğinden girişimden vazgeçilmişti. Geride, savaş alanlarında on binlerce ölü yatanmışlardı.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndü. Orduda şimdi adından söz ediliyordu, halk da "Anburnu ve Anafarta zaferlerini kazanan" kahramanı tammaktaydı artık. Kolayca anlaşılabilir bir eğilimle, kendine güven duygusunu güçlendirmek ve yabancı yardımları unutturmak için, onun hizmetleri de büyütüldü başkentin kurtarıcısı olarak adlandırıldı. Ancak onun şahsında daha başka bir "kurtarıcı" gören çevreler de vardı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'den döndükten sonra başkentte gördüğü ve duyduğu şeyler, onda ülkenin yanlış yolda olduğu kanısını daha da güçlendirmişti. Bu kanısıyla bir köşede duracak adam değildi, hemen yetkili makamlara kendi görüşlerini kabul ettirmek çabalarına girişti; fa

kat soğukça reddedilişlerle karşılaştı. Askeri hizmetleri takdir edilmekle birlikte, bu albayın politikaya karışması istenmiyor ve buna izin de verilmiyordu. Hatta onu biraz isteklice dinlemeye kalkışılması, yönetici makamların indinde kuşku uyandırmak tehlikesini doğuruyordu.

Bu konuda Hariciye Nazır Ahmet Nesimi Bey'le aralarında cereyan eden, kısmen gülünç kısmen ciddi küçük bir olay anlatılır. Bu nazır kabine toplantısında savaşa karşı çıkanlardandı, dolayısıyla kendinden Mustafa Kemal'in kaygılarını anlayışla karşılaması umut edilebilirdi. Mustafa Kemal ziyaretine geldiğinde, beklemesi söylendi. Başka ziyaretçiler bu arada geliyor, nazırın yanına giriyor ve gidiyorlardı. Bu durum bir hayli zamana devam etti. Belki nazır albayın beklediğini unutmuştu, sekreter gidip tekrar haber verdi. Gelen cevap yine "Beklesin" oldu. Sonunda hademe göründü: "Lütfen buyrun". "Nasıl?" "Nazır hazretleri sizi kabul buyuracaklar" "Beklesin!" Mustafa Kemal böyle dedi ve sonra da hiç acele etmeden sekreterle başlatmış olduğu konuşmayı bitirdi.

Nazır ülkenin durumu hakkında çok iyimser şekilde konuştu. Mustafa Kemal kaygılanmı dile getirdi. Sonunda da "Beyefendi" dedi. "Nazır olarak siz de sorumluluğun bir kısmını taşıyorsunuz. Belirli çevrelerin verdiği garantilere güvenmeye devam ederseniz, şimdiki tehlike pek yakında sanıldığından çok daha tehdit edici ölçüde kötü bir durum alacaktır".

Nazır pek belirgin bir soğuk tavır takınarak "Beyefendi" diye cevap verdi. "Sözü nereye getirmek istediğinizi pek anlayamadım".

"Devlet mahvolmak yoluna girmiş bulunuyor. Sizse böyle bir şeyi farketmediğinizi söylüyorsunuz. Oysa nazır sıfatıyla bunu anlamış olmanız gerekir. Fakat içinizden büsbütün başka düşünüyorsunuz. Gerçeği pekâlâ bilmektesiniz. Ayrıca siz kötülüğün kökünün nerde olduğunu da bilmektesiniz".

Nazır şimdi her şeyi anlamıştı. Doğrudan doğruya askeri önderlere karşı çıkmak amaçlanıyordu. "Sayın albay" dedi, "Eğer buraya kuşkulannızı gidermek için geldiyse niz, bence yanlış adrese başvurdunuz. Ben, diğer nazır arkadaşlarım gibi, ordunun yüksek komutanına tam bir güven duymaktayım. Size bu görüşlerinizle bizzat başkomutanlığa başvurmanızı tavsiye ederim".

Ertesi gün hariciye nazın, Başkomutan Enver Paşaya dinlemiş olduğu şeyleri iletti ve albayın cezalandırılması istedi. Ancak hiçbir şey yapılmadı. Ama yine de siyasal açıdan tehlikeli bu askerin, başkentten uzak tutulması uygun görüldü. Kendisini uzaklardaki Kafkas cephesinde bir komutanlığa atadılar. Orada kendisini gösterebilmek için hiçbir olanak bulamadan bir yıldan fazla kaldı.

Mustafa Kemal açıkça mücadeleden asla çekinmemiş ve yönetici makamlara karşı muhalefetini kendi zararına da olsa (farkında olmaksızın yarannaydı) *gizlememiştir*. Fakat ne şekilde olursa olsun el altından ilişkilere asla giriş

memiştir. Oysa o yıllarda bu doğrultuda olağanüstü derecede zorlamalar hiç de eksik değildi.

Ordunun bazı çevrelerinde, ilk günden beri, genç harbiye nazırına karşı gizli bir düşmanlık vardı. Umut verici Çanakkale Savaşm'dan ve İngilizlere karşı Irak'ta Kut ül Amara'da kazanılan zaferden soma, bütün cephanelerde başarısızlıklar birbirini izleyince hoşnutsuzluk daha da büyümüştü. Bütün bunlardan başkomutan sorumlu tutuluyordu. Son derece duyarlı olan Türk özsaygısı ve kendine güven duygusu Enver'i zaten kendini büsbütün Almanların eline teslim ettiği, çevresinde yalnızca Alman subayları bulundurduğu ve onların vasilik etmesine boyun eğdiği (gerçekte bu etki pek sınırlıydı) için kınamaktaydı.

Savaş ortaklarının yardımı, hayalgücü biraz fazla işleterek tasarlanmış olduğu ölçüde, gerçekleşmemiştir; şimdi ise tümüyle kesilmiş benziyordu; cephelelerdeki gerilemenin suçu Almanlara yüklenmekteydi. Hatta İstanbul'daki bütün Alman subayları, bir gecede zor kullanarak bertaraf etmek için plânlar bile yapılmıştı. Enver'in kendisi de sürekli korku içindeydi, bunda da haksız değildi, çünkü kendisine de öncülü Mahmut Şevket Paşa'nımkı gibi bir son hazırlanabilirdi. Bütün kentin tanıdığı kırmızı otomobili caddelerden son hızla geçer, hemen ardından içinde hepsi bedence güçlü, hepsi keskin nişancı seçme subaylardan olan, tepeden tırnağa silahlı yaverlerin bulunduğu ikinci bir araba gelirdi. Hazırlanan çeşitli komplolar arasında,

özellikle Yakup Cemil Bey'inki kayda değer niteliktedir, çünkü daha Çanakkale Savaşları bittiği sırada umutların Mustafa Kemal'e yönelmiş olduğunu göstermektedir. Binbaşı Yakup Cemil aynı görüşü paylaştığı bir grup arkadaşıyla, hükümeti zorla devirmek üzere anlaşmıştı.

"Büyük sandığımız adamlar gerçekte küçükmüş" diyor. "Ülkenin kurtuluşu için bunları ortadan kaldırmalı".

"Ortadan kaldırması kolay" diye cevap veriyorlar. "Fakat o zaman düzeni kim sağlayacak?"

"Mustafa Kemal".

Hepsi de bu ismi benimsemiştir. Hazırlıklar en küçük ayrıntıya kadar tamamlandığı sırada, arkadaşlarından biri korkuya kapılıp suikast plânını ihbar ediyor. Yakup Cemil ile arkadaşları ölüm cezasına çarptırıldı. O günlerde Kafkas cephesinde bulunan Mustafa Kemal, durumdan ancak komploya katılanlardan biri, Dr. Hilmi Bey İstanbul'dan kaçıp kendisine sığındığı zaman, onun anlatması üzerine haberdar oldu. Hükümet doktorun tutuklanıp gönderilmesini istedi. Mustafa Kemal telgrafla cevap vererek, Dr. Hilmi'nin bundan böyle kendi himayesi altında bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine gönderilmesi için bir daha ısrar eden olmadı.

Mustafa Kemal tümen komutanlarından birine, bu komployu anlattıktan sonra şunları söylemiştir: "Suikastin başarıya ulaştığını ve darbe sonucu bana da Enver'in yerine ordunun başkomutanlığı ile harbiye nazırlığının önerildiğini varsayalım. Böylesine koşullarda bu görevleri kabul

etmek tenezzülünde bulunacağımı düşünebilir misin? Evet, kabul ederdim. Ama ilk iş olarak da, İstanbul'a varır varmaz, o Yakup Cemil'i astımdım".

Doğudaki en önemli kale Erzurum'un Ruslara bırakılmasının acısı daha yeni geçmiş ve lafı edilmez olmuştu ki, halifelerin eski kutsal kenti Bağdat'm Mart 1917'de düşmesi, alarm topu gibi yankılandı. Bütün büyük umutların yıkılıp gittiği görülüyordu; hükümet tarafmdan bile bile aldatılmış olmak duygusu yaygınlaşmıştı, onu içine daldığı iyimser kendine güvenden silkeleyip uyandırmak gerekiyordu. Hatta o günlerde Talât tarafından yönetilen komitede, Enver'i kamuoyunun öfkesine kurban etmek eğilimi bile görüldü. Ancak yerini alacak kimse bulamıyorlardı. Cemal askeri açıdan bir beceriksizdi ve tam yetkiyle egemen bulunduğu Suriye 'de siyasal balomdan da hiçbir basan gösterememişti. Mareşal İzzet en iyi askerlerden biriydi, fakat devlet adamı olarak pek kararsızdı. O zaman ilk kez, bir ölçüde de resmen, Mustafa Kemal'in admdan söz edildi. Gel gelelim gençlik bakımından Enver'den farksız olduğu ve hakkında da pek az şey bilindiği ileri sürülerek itiraz edildi. Aslında onun, komitenin muhalifi olarak, ordunun basma geçmesi durumunda hükümette ve politikada kökten değişiklikler yapacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Bu bakımdan Enver'in istifaya davet edilmesinden vazgeçildi, buna karşılık Bağdat'm tezelden geri alınması öngörüldü.

Enver Paşa yardım istemek üzere derhal Alman genel karargâhına gitti, çünkü Türkiye böylesi bir girişime tek başına kalkışabilecek güçte değildi. Alman ordusunun üst kademeleri müttefiklerini kollamak ve Enver'in yerini korumasını sağlamak zorundaydı. Bundan dolayı emrine General von Falkenhayn ile hatırı sayılır sayıda Alman asker verildi.

Kendisinden çok şeyler umulduğu için "Yıldırım" adı verilen yeni ordular grubu, iki ordudan oluşuyordu; bunlardan biri Halep dolaylarında toplandı, komutanlığı da bu arada generalliğe yükseltilmiş olan Mustafa Kemal Paşaya önerildi. O da bu görevi üstlendi.

Çok geçmeden de grup komutanıyla arasında görüş ayrılıkları belirdi. Böyle bir seferin yönetiminin bir Alman generaline, üstelik Türkiye'nin koşullarını da bilmeyen birine verilmesi, aslında bu savaş ortaklığından da yana olmayan Mustafa Kemal'in Türk olarak da daha birçoklarıyla birlikte gücüne gitmişti. Bundan başka Alman silâhlı kuvvetlerinin prestiji de, o günlerde göze çarpıcı derecede sarılmış bulunuyordu. Ayrıca General von Falkenhayn, Türk ruhunu pek az tanıyor, üstelik yetenekli olduğu besbelli, fakat dikbaşı ve sürekli karşı gelen bu ordu komutanını, Mareşal Liman'ın çok iyi başardığı gibi, doğru değerlendiremiyordu. Bu yüzden sürtüşmeler, tartışmalar, düpedüz kavgalar oldu.

Geçimsizliğin daha derindeki nedeni, Mustafa Kemal'in Bağdat'a karşı düzenlenecek bir seferi ve kentin ge

ri alınmasını, gerçekleştirilmesi olanaksız bir girişim saymasından kaynaklanıyordu. Ona göre böyle bir şeye kalkışmak, Türk silahlı kuvvetlerini kesinlikle yeniden ve belki de çok feci bir yenilgiye sürükleyecekti. Umutsuz gördüğü bir iş için adını ve ününü tehlikeye atmak istemiyordu.

Uygun gördüğü bir bahaneyi kullanarak, gösterişli bir jestle, seferin saçmalığını, özellikle de Enver'in politikası ile genellikle Alman etkisinin ne kadar zararlı olduğunu göstermek istedi. Kendi kendine ordu komutanlığından ayrırlıp yerine geçecek komutanı, Ali Fuat Paşa'yı da yine kendisi atadı. Bu harekette biraz açıkça başkaldırmak çetnisi vardı; başka devletlerde böyle bir şey olsa, bunu yapan general derhal savaş divanı önüne çıkarılırdı. Türk genel karargâhı ise, kararından döndürmek yolunda yapılan bütün girişimler sonuç vermeyince, ona Kafkas cephesindeki eski görevi önerdi. Bu görevi de reddedince, sağlık nedenleriyle kendisini birkaç ay izinli saydı.

Ne var ki Halep'ten yola çıkması, böyle bir yolculuk için yeterli parası olmadığından uzayıp duruyordu. Atlarını satmaktan başka çare bulamadı, safkan on hayvanı vardı. Fakat subaylarda atların değerini karşılaştacak kadar para yoktu; sivil bir kişi bunları almaya kalksa, çok geçmeden ordu tarafından zoraltım yapılırdı. Sonunda Cemal Paşa imdadına yetişti; komitenin kodamanları içinde Mustafa Kemal'le dostça ilişkileri sürdüren tek kimseydi. Ona 2000 altın lira verdi; sonra da arkasından İstanbul'a, atları 5000 liraya sat

tığını bildirerek 3000 lira daha gönderdi. Yaklaşık 10.000 Mark tutan bu servet, daha sonraları Mustafa Kemal ayaklanmayı başlattığı zaman çok işine yaramıştır.

İstanbul'da annesinin yanında oturmuyordu, otelde bir odatatmıştı. Hatıralarında "Daha çocukluğumdan beri" diye anlatır, "Annemle, akrabalarım veya dostlarımla birlikte otarmaktan hep kaçınmışımdır. Her zaman kendi kendimle yalnız kalmayı yeğledim ve bu alışkanlığı ömrüm boyunca sürdürdüm. Ayrıca dünya görüşü açısından da çok şey beni annemden ayırıyordu; birlikte otarmanın kaçınılmaz sonucu olarak yakınlarımın ya da akrabalarımın bana öğütler vermesine, kendi düşünüş ve duyuş tarzlarına göre, beni etkilemeye kalkışmalarına asla katlanamıyordum. Öte yandan annemi, kendisinin doğru bildiğinden farklı düşündüğüm, farklı davrandığımdan dolayı incitmek istemiyordum".

Bu ara dönemde durumdan hoşnut olmayan ki sayılan her başansızlık haberiyle biraz daha artıyordu hükümetin zorla devrilmesi konusunda çeşit çeşit önerilerle kendisine başvurulduğu anlaşılıyor. Fakat o böyle önerileri hep kesinlikle reddetti. Onda büyük adamların zamanını beklemesini bilen sabn vardı.

10 Şubat 1918 de eski padişah Abdülhamit, Boğaz kıyısındaki inziva sarayında öldü ve büyük törenle, kendisi için hazırlanmış türbeye gömüldü.

Kısa bir süre sonra da Enver'in bir temsilcisi Mustafa Kemal'e gelerek, veliahtın Almanya genel karargâhına ya

pacağı geziye katılmaya hazır olup olmadığım anlamak için nabız yoklaması yaptı. Mustafa Kemal hazırды ve daha sonra ayrıntılar bizzat Enver Paşa'yla kararlaştırıldı. Mustafa Kemal'den başka, harp akademisinde kendisine öğretmenlik yapmış olan yaşlı general Naci Paşa da geziye katılacaktı. Yola çıkılmazdan önce iki asker refakatçi, veliahtla tanışmak üzere saraya gittiler.

Bu ziyareti Mustafa Kemal şöyle anlatıyor: "Bizi Arap hasırıyla süslü, eşya olarak sadece bir kanepe ve iki koltuk bulunan, geniş bir salona aldılar. İçerde bir yığın redingotlu adam vardı. Olduğumuz yerde durmuş beklerken, yine redingotlu bir adam daha ortaya çıktı; ne kim olduğunu, ne de burada ne aradığım biliyorduk. Ancak önceki redingotluların takındıkları tavırdan, onun veliaht Va hidettin olduğunu anladık.

Kanepenin bir köşesine oturdu; biz de karşısındaki iki koltuğa geçtik. Altes önce gözlerini kapatıp, görünüşe göre derin düşüncelere daldı. Neden soma gözlerini açtı ve konuşmak lütfunda bulundu:

"Sizinle tanışmak şerefine ermekten memnunum".

Tekrar gözlerini yumdu. Bense bu iltifat dolu söze nasıl karşılık vereceğimi düşünüyordum. Cevap vermeli miydi, vermemeli miydi? Naci Paşaya baktım, o da kendi dünyasına dalıp gitmişti. Bu durumda ben de susup şehzade hazretleri yemden bir söz söylemek gücünü gösterecek mi göstermeyecek mi diye beklemeye koyuldum. Gerçekten de

bir süre sonra tekrar gözlerini açarak "Birlikte yolculuk yapacağız, değil mi?" dedi.

Ben biraz afallamış halde cevap verdim.

"Evet, birlikte yolculuk yapacağız".

Görüşme sona ermişti. Ayağa kalkıp vedalaştık.

Arabayla dönerken Naci Paşa geleceğe ilişkin kaygılarını dile getirip "Bu adama ancak açınabilir" dedi. "Yarın belki de padişah olacaktır. Böyle bir insandan ne beklenebilir?"

"Hiç." dedim.

Ne var ki Mustafa Kemal bu yargısında aldanacaktır.

Abdülhamit'in ve tahtta bulunan padişahın en büyük kardeşi olan Şehzade Vahidettin, o günlerde elli yaşını geçmişti; ince, uzun boyluydu; öne eğik düşük omuzlan, uzun, kemikli yüzü ve göze çarpacak derecede iri bir burnu vardı. Tümüyle doğu saray eğitiminin geleneği içinde yetişmişti; başkent çevresinden ancak bir kez, o da bir yıl önce, Viyana'ya kısa bir gezi için çıkmıştı. Uyurgezer halleri, beceriksiz davranışı, kendini hep gölgede tutuşuyla gerçekten hiçbir önemi olmayan bir adamdı; zaten pek az olan zihinsel yetileri, zengin bir haremın zevkleriyle büsbütün uçup gitmişti.

Abdülhamit, babası öldükten sonra doğmuş olan bu küçük kardeşine ayn bir sevgi beslerdi. Doğduktan kısa bir süre sonra annesi de öldüğünden, bu öksüz çocuğu yanma almış, ona kendisinin gerçekten çok usta olduğu tabanca atmayı, ata binmeyi, kılıç kullanmayı öğretmiş, daha soma da

onun için gösterişli bir saray yaptırmış ve genç adamın çok yanlı bir dizi gönül macerası yüzünden sürekli çektiği parasıkıntılarını en cömert biçimde gidermiştir. Daha sonra V Muhammet adıyla tahta çıkan, veliaht kardeşine, sıkı gözetim altında kapalı bir hayat yaşatır ve gözünün önünden asla ayırmazken, sevgili VaMdettin'ine devlet işlerinde görevler vermiş, kendi hükümdarlık sanatının dolambaçlı partikalarına sokmuş, herkese son derece kendi halinde görünen şehzadeyi casus ve muhbir olarak kullanmış, bunalımlı anlarda bu genç kardeşinin görüşlerine kulak vermiştir.

Böylece ileride Osmanlı hanedanının son padişahı olacak olan Şehzade Vahidettin, politikanın iyi bir okulunda eğitim görmüş ve bütün hayatı boyunca görüldüğü gibi ağabeyinin düşüncelerine göre yetişmişti. O da Abdülhamit gibi, Osmanlı İmparatorluğunun ayakta durabilmesinin ancak tümüyle İslamiyete dayanan, güçlü bir padişahlık otoritesi sayesinde sağlanabileceğine inanıyordu. Eğitimi sırasında kendisine yabancı kalmış olması gereken Batılı düşüncelerin, ülkede yayılmasını zararlı buluyordu; üstelik bu hareketin durdurulması karşısında, ağabeyinden çok daha şiddetli, çok daha katı direniş gösterilmesinden yanaydı. Hükümdarların çoğu gibi, taht ile ülkeyi özdeşleştirip bir tutuyor, padişahlık haklarının azaltılmasını devletin tehlikeye düşmesi olarak görüyordu; öyle ki sonunda gerçeklere ters düştü ve tahtın korunması ona, ülkesinin bütünlüğünü korumasından çok daha önemliymiş gibi geldi.

Dostları ve yandaşları hep tutucu dindar çevrelerdendi.

Özellikle daha önce söz konusu ettiğimiz Damat Ferit Paşa, yolundan dönmez bir bağnaz, bir tutucu olarak kendisiyle pek sıkı fıkıydı ve üzerinde büyük etkisi vardı. Nitekim Vahidettin koşullar elverdikçe onu hep sadrazam yapmıştır. Komitenin iktidarını bertaraf etmek için yapılan çeşitli girişimlerde, bütün Jön Türklerin düşmanı olan bu şehzadenin uzaktan hep parmağı bulunduğu anlaşılıyor. Herhalde başarıya ulaşacak bir darbe ve dostlarının yardımıyla tahta giden yolun kendisine açılacağını umut ediyordu.

Başlangıçta padişahlık makamına normal yollarla ulaşması şansı yok gibiydi. Tahtın adayı olan şehzade, kendisinden ancak bir yaş büyüktü. Aynı şekilde Batı yanlılarının hiç de dostu olmayan Veliaht Yusuf İzzettin'in ansızın ve esrarlı biçimde ölmesiyledir ki, Vahidettin kendisini tahtın eşiğinde görebilmiştir. Padişahın hastalığı da böylesine bir değişiklik şansını artırmaktaydı.

Komite ve onun bayraktarları yeni veliahtın, kendisini her türlü politikadan uzak tutuyormuş gibi gösteriyor ve hakkında kasten sadece aşk maceralarıyla ilgili laflar ettiriyorsa da, düşünce bakımından gerçekte kimin çocuğu olduğunu elbette ki biliyordu. O sırada ülkenin dümenini ellerinde tutanlar tahta çıkma sırasında, yasal olsun ya da olmasın bir değişiklik yapmayı istemekteydiler. Sırada Yusuf İzzettin gibi Abdülaziz'in oğlu olan Abdülmecit vardı ve bu şehzade onlar için çok daha uygundu. Abdülmecit

dünyayı gezmiş dolaşmış biriydi, ille de padişah olmaya pek meraklı değildi, hatta sarayın tüm geleneklerine karşı çıkarak oğullarına Viyana'da öğretim yaptırmıştı. Ne var ki ülkenin bu sıkıntılı durumunda, tahta geçme şuasında bir düzeltme yapmaya kalkışmak için, komite adamları kendilerine artık pek o kadar güvenemiyorlardı. Ancak böyle bir girişim yine de olanaksız değildi. Dolayısıyla da Vahidet tin ne şekilde olursa olsun ortalığı bulandırmaktan kaçınmak zorundaydı. Onun, aralarında koımtenin dolgun aylıklı gözetleyicilerinin bulunduğu yakın çevresinde, hep uyukulu bir çekingenlik göstermesi de bundandı.

Yolculuk olaysız başlayıp başkentin etkileme alam dışına çıkılınca, redingotlu sıska adamın birdenbire dili açılıvermişti. Mustafa Kemal'le çok yerinde seçilmiş sözlerle konuştu; refakatçisi olan otuz yedi yaşındaki generalin aslında kim olduğunu yola çıkılmazdan az önce öğrenmiş gibi davrandı ve onun Çanakkale savaşlarındaki başarıları hakkında, kusursuz bir dille, çok övücü şeyler söyledi. Bu sefer gözünü alabildiğine açık tutuyor ve karşısındakini merakla inceleyen bakışlarla süzüyordu.

Bu yolculuk günlerinde yaptıkları uzun görüşmeler sırasında birbirlerine yakınlaşmak çabası gösteriyorlardı. Vahidettin hiç kuşkusuz, generalin üçler ve onların yandaşları karşısında yer almış bulunduğunu biliyordu; ayrıca Enver'den ve onun alabildiğine Almanya'ya bağlanmasından hoşlanmayan subay kitlesinin giderek çoğaldığının, bunla

rm umutlarım Anafartalar kahramanına bağladıklarımn farkındaydı; kendisi de gelecekteki hükümet için ve komiteyle yapılması olası mücadeleyi kazanmak için güvenilir destek olarak yine onu düşünüyordu. Mustafa Kemal, kendi görüşüne göre ülkenin içinde bulunduğu felaketli durum hakkında veliahtı aydınlatmak, onu politikada yapmayı düşündüğü radikal yön değiştirme için kendi safına çekmek ve yakın bir geleceğin hükümdarım kendi istediği doğrultuda yönlendirmek yollarını aradı. Daha sonraları birbirlerinin amansız düşmanı olacak bu iki insanın, birbirlerini ilk kez yakından tanıdıkları sırada iyi anlaştıkları araştırılıyor. Nitekim Mustafa Kemal o günlerde sıkı fıkı olduğu Naci Paşaya şunları söylüyor: "Bu adamla, kendisinin gözünü açmak, sürekli yakınında bulunup sadakada desteklemek koşuluyla çok şeyler yapılabilir".

Alman genel karargâhını ziyaretleri, büyük bahar taarruzuna hazırlık yapıldığı zamana rastladı. Türkiye veliahtma, Almanya için olsun, müttefikleri için olsun, her şeyin yolunda gittiğine ve pek yakında başarılı şekilde kesin sonuca ulaşılacağına ilişkin güvence verildi. Mustafa Kemal bu genel, fakat besbelli Alman kanısma uygun açıklamaları yeterli bulmadı. Peşin inançlarla hareket etmeyen bir insan olduğundan, plânlanmış taarruzla bundan beklenen sonuç konusunda tam bir bilgi elde etmek istiyordu.

Türklere batı cephesindeki durumu anlatılırken, fırsattan yararlanarak doğrudan doğruya General Luden

dorff 'a bir soru yöneltti: "En elverişli durumda, tasarlanan taarruzun hangi hatta ulaşabileceği düşünülüyor?"

Sorumlu komutan elbette ki plânlanmış askeri harekâtın haritalarını açıklayamazdı, açıklamaya da yetkili değildi. Böyle şeyleri bilmesi gereken Türk generaline hayretle baktı ve kısa bir süre düşündükten sonra "Biz" dedi, "Kendimize göre kesinlikle belirlediğimiz noktaya karşı bir taarruz yapıyoruz. Bundan sonrasını olayların gelişmesi gösterecektir".

Kuşkusuz kaçamak bir cevaptı bu, fakat gerçek bir özü de içermekteydi. Görgülü bir subay olarak Türk generalinin bir taarruzda "belirli bir hatta" erişmenin değil, aksine düşmanı kesin sonuç alınacak yerde yenilgiye uğratmanın amaçlandığını bilmesi gerekirdi. Bu başarlarsa, o zaman daha sonraki harekât, ortaya çıkan yeni duruma göre düzenlenir. Fakat Mustafa Kemal önyargılarının etkisinde kalarak, bu cevabı tümüyle yanlış ve acemice söylenmiş bir söz gibi yorumlamıştır, bunu kendi yazdıklarından çıkarıyoruz: "General Ludendorff'un silâhlı kuvvetlerin yazgısını Tanrısal takdire bırakıyor görünmesi, bende, Enver 'in yaptığımız fedakârlıkların Almanya'nın yardımı sonunda parlak bir başarıyla taçlanacağı yolundaki düşüncesinin, çılgınca bir kuruntu olduğuna ilişkin kanıyı daha da güçlendirmişti".

İşin aslını araştırma çabası bizzat başkomutanın nezdinde de bir sonuç vermedi. Akşam yemeğinden sonra uzun bir sohbet sırasında, benzeri bir soruyu General von Hindenburg'a yöneltti: "Sayın Mareşal, büyük bir taarruza gi

rişmeyi tasarlıyorsunuz, ancak bana öyle geliyor ki, buna pek fazla bel bağlamış da değilsiniz. Bana, yalnızca bana, şunu söylemek lütfunda bulunur musunuz: Bu taarruzda biraz iyimser bir tahminle hangi hedefe, hangi stratejik noktaya varmayı umuyorsunuz?"

"Bu büyük askerin bana ayrıntılı bilgi vermesini bekleyemezdim" diye anlatmasını sürdürüyor Mustafa Kemal. "Herhalde benim sorum karamsar bir ruh halinin ürünüydü, belki de imparatorluk sofrasında içtiğimiz nefis şampanyalar bana böyle bir şey sormak cüretini vermişti.

Mareşal Hindenburg söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Cevabı çok apaçık olduğu kadar, çok da nazik çeydi. Yambaşmda duran sigara sehpaşma yönelerek "Ekselans" dedi, "Birpuromuahrsımız, yoksa bir sigaramı?" Soma da kendi eliyle bana bir sigara uzattı. Böylece her şeyi söylemiş oluyordu.

Kendisi daha ileri gidemediği için, devreye veliahtı soktu. O da imparatorudan belirli konularda güvenceler istedi ve Türkiye'de Almanya'yla ittifakhakkmda resmi çevrelerden çok farklı şeyler düşünüldüğünü ima etti.

İmparatorun genel karargâhta Türk konuklara yaptığı bir ziyaret iadesinde, veliahd yine kendisine telkin edildiği şekilde kaygılarını dile getirdi; dilmaçlığını Naci Paşa'nın yaptığı konuşmasını şöyle bitirdi: "Ülkem giderek artan ölçüde ağı darbelere uğramaktadır; şimdiye kadar da bunları durdurmak olanağı bulunamamıştır. Böyle giderse

Türkiye çökmek zorunda kalacaktır. Majestelerinin açıklamalarından bizim için öldürücü olan bu darbelerin önlenmesi konusunda kesin bir güvence çıkaramadım. Acaba majesteleri bu bakımdan kaygılarımı giderecek güvenceler vermek lütfünde bulunabilir mi?"

"Bunun üzerine burda yine Mustafa Kemal'in anlattıklarına dönüyoruz Kayzer ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

"Anlıyorum ki, Altes, sizin çevrenizde içinize kuşku tohumları eken ve sizde güvensizlik duyguları uyandıran kişiler vardır. Mutlu bir sona ulaşacağımıza inancımızın tam olduğuna dair size güvence verebilirim. Bu sözüm sizi tatmin edecektir sanırım".

Veliahd tatmin olduğunu belirtir bir işaret yaptı, ama yine de kaygılarının giderilmiş olmadığını ima etti.

Kayzer ziyaretini bitirip kapıya yürüdü. Vahidettin ile Naci Paşa ardı sıra yürüdüler. Çıkış yerinde kayzerin sola dönmesi gerekiyordu. Onun hoşuna gitmediğini hissettiğim için, kapının biraz ötesinde sağ tarafta durdum. Kayzer Veliaht ve Naci Paşanın ellerini sıktı. Biraz uzakta duran bana bir an baktıktan sonra yürümeye başladı.

Bana elini uzatmamıştı, bunda da haklıydı. Sadece veliahtın maiyetinden olan bir generalle vedalaşmak için, onun ayağına gitmesi elbette düşünülemezdi. Daha çok generalin Kayzer tarafından selâmlanmak şerefine ermek için biraz çaba harcaması gerekirdi. Görgü kurallarına aykırı düşen bu kusurumu itiraf ederim. Fakat neden böyle yaptığı

mı bilmiyorum; kendimi dermansız, hareket yeteneğini yitirmiş ve dalgın hissediyordum.

Kayzer iki, üç adım atmıştı ki, döndü, bana doğru geldi: "Afedersiniz" dedi, "Sizinelinizi sıkmamıştım".

Elimi sıktı, bu çok ince ve çok lütufkâr hareketle kendimi pek yüceltilmiş hissettim".

Alışılmış olduğu üzere şeref konuğu cepheye de bir ziyarette bulundu. Bir ordu komutanlığında bir plân ve ön hatların gözden geçirilmesi amacıyla bir program hazırlanmıştı. Veliaht öngörülen programa uyarken, Mustafa Kemal Paşa yaşma bakarak onun ancak bir alay komutam olabileceğini sanıyorlardı bir Alman subayının refakatinde yalnız başına yola koyuldu; haritaya bakarak seçtiği yerlere gitti; piyade siperlerini dolaştı; toplu bir görüş edinmek için, üzerine bir gözetleme yeri kurulmuş olan bir ağacın tepesine çıktı. Gezdiği cephe kesiminde kazandığı izlenime göre durum, ona hiç de genel karargâhta anlatıldığı gibi toz pembe görünmemişti.

Bu gezi Enver Paşa'nın, en zorlu muhaliflerinden birine, veliahta refakat etmesini önerdiğinde umduğu şeylerin büsbütün tersi bir sonuç vermişe benziyordu. Mustafa Kemal Almanya'ya inananlar safına geçmiş değildi. Savaş ortağı devlet ve onun askeri gücü hakkında 1918 yılında edindiği izlenim, Türkiye'nin İttifak devletlerinin yanında yer almakla, yanlış ata oynadığı yolundaki kanısını sadece biraz daha güçlendirmişti. Bu geziden sonra, belki de mut

lu bir sona ulaşmız diye içinde zaman zaman duyduğu sese rağmen, bütün umudunu yitirmişti. Veliahta da aym görüşü aşlamıştı. Bu da hiç zor olmamıştı. Çünkü zaten eniştesi Damat Ferit Paşa'mn etkisi altmda bulunan Vahidettin, öteden beri bir İngiliz hayramydı; İngiltere'nin tükenmez kudreti ve tartışılmaz büyüklüğü onun için bir aksiyom, bir belirti olmuştu.

Dönüş şurasında Naci Paşa yol arkadaşına, veliahtın kendisini yaveri yapmak istediğini söyledi, fakat sarayda hizmet hoşlanacağı bir iş değüdi. Mustafa Kemal tahtta olacak değişiklikle, politikada da yeni bir yönleniş umut ediyordu, bunun için kendi görüşündeki adamların hükümdarın çevresinde bulunması yararlı olurdu. Bu balamdan Naci Paşa'yı çıkarları açısından uygun olacağı gerekçesiyle sarayda görev almaya razı etti.

Dostluğunu tam olarak kazandığını sandığı veliahtı ise döndükten hemen soma bir ordu komutanlığı istemeye, bu yolla da orduda sempati ve nüfuz kazanmak üzere harekete geçirmeye çalıştı. Fakat Vahidettin'in pısrıklığı yüzünden bir sonuç alamadı. Vahidettin kendisinden zaten kuşkulanan komite adamlarını kızdırmaktan korkmuş, padişah olma şansını son dakikada tehlikeye atmak istememişti.

İstanbul'a vardıklarından kısa bir süre soma Mustafa Kemal böbreklerinden hastalandı; Viyana'ya, ordaki doktorlara başvurmak üzere gitti ve uzunca bir tedaviden soma da kür yapmak için Karlsbad kaplıcalarına gönderildi. Sultan V

Muhammet'in 3 Haziran 1918'de öldüğünü ve Vahidettin'in VI. Muhammet adıyla tahta çıktığını orada öğrendi.

Kendisine gelen diğer haberler, olayların istediği doğrultuda geliştiğini göstermekteydi: İttihatçıların dostu olmayan Mareşal İzzet Paşa hünkâr başyaverliğine atanmıştı. O güne kadar başkomutan vekili olarak sınırsız yetkilere sahip bulunan Enver Paşa, bundan böyle sadece genelkurmay başkanı unvanını kullanacaktı. Bunlar güzel belirtilerdi. Çok geçmeden yakınlarından biri, kendisinin İstanbul'da bulunmasının mutlaka istendiğini telgrafla bildirdi. Büyük umutlarla yola çıktı; fakat Viyana'da gribe yakalanarak tekrar duraklamak zorunda kaldı, sonunda başkente vardı.

Kendisine dönüşünün Mareşal İzzet Paşa tarafından istenmiş olduğu söylenmişti. Bunu sorduğunda İzzet Paşa, hiç de belirgin olmayan bir cevap verdi. Gerçi böyle bir dilekte bulunmuşta, fakat bunu sadece Mustafa Kemal'in veliahtla olan iyi ilişkilerini bildiği ve aynı ilişkinin şimdi de padişahla sürdürülmesinin yararlı olacağını düşündüğü için istemişti.

İzzet Paşa'nın da onayını alarak padişahla özel bir görüşme istedi; isteği kabul edildi. Birkaç aylık bir ayrılıktan soma Vahidettin'i tekrar görecekti. Huzura girerken içinde gizli bir şüpheyile kendi kendine "Daha önce gezi sırasında davrandığı gibi mi davranacak?" diye sormaktaydı. Padişah onupek iltifatkâr şekilde karşıladı, kutlamasına teşekkür etti, ona sigara tatta. Mustafa Kemal eskiden oldu

đu gibi düşüncelerini açıkça söylemesine izin verip vermediğini sordu.

"Hay hay, paşa, buyrun!"

General görüşlerini açıkladı: Ülkenin daha fazla felakete uğramasını önlemek, ancak politikada temelden değişiklik yapılmasıyla olanaklıdır. Soma da asıl amacım ortaya koydu: "Her şeyden önce orduya sahip ve egemen olmak zorunludur. Bizzat ordunun başına geçiniz ve beni de genelkurmay başkanlığına getiriniz".

Bu öneri karşısında Vahidettin, ilk karşılaşmalarında yaptığı gibi gözlerini yumdu. Soma da:

"Orduda sizin gibi düşünen başka generaller de var mı?" diye sordu.

"Elbette".

"Bu konuyu düşüneceğiz".

Görüşme sona ermişti.

Kısa bir süre sonra ikinci bir görüşme için İzzet Paşa ile birlikte saraya çağrıldı. Bir karara varılmış olmalıydı herhalde. Fakat Vahidettin yine salangan durumunu sürdürmekteydi. Konuşmalar genel konulardan dışarıya çıkmadı ve hiçbir sonuç vermedi.

Yeni padişahın kararsızlıklar içinde yalpaladığı hissediliyordu. Mustafa Kemal'e görev verilmesi, üçlerin aynı zamanda hiç kuşkusuz İtilaf devletleriyle barış görüşmelerinin derhal başlatılması sonucunu da verecekti. Fakat komite, yandaşı pek az olan bu genç generalden çok daha

güçlü değil miydi? Böylesine tehlikeli bir girişim, daha yeni kazanılmış tahtın elden gitmesine mal olabilirdi. Nitekim Sultan Murat da, Abdülhamit'ten önce, hükümdar olabilmenin safasım ancak üç ay sürebilmişti. En güvendiği adam, eniştesi Damat Ferit Paşa'mn da tavsiyesi aynı doğrultuda oldu. O da sadrazamlığa geçmek için uygun zamanı kolluyordu ve bu şansı tehlikeye atmaya hiç de niyeti yoktu. Vahidettin ayrı barış yapılmasından yanaydı; ancak Avusturya İmparatoru Kari'm, o sırada Paris ve Londra'da el altında yaptırdığı temasların sonuç vermediği de öğrenilmişti. Özellikle bu konuda komite adamları ağırlıklarını ortaya koyarak, hükümdarı caydırmayı başardılar. İttifaktan ayrılma zaten mazur gösterilmesi çok güç bir hareket olurdu, ülkeye de hiçbir yarar sağlamazdı. Üstelik böyle bir girişim için artık çok geç kalınmıştı.

Mustafa Kemal boş yere bekliyordu. Ne olacağı keskinmediği nice günlerden soma, bir defa daha görüşme isteğinde bulundu, fakat başbaşa bir görüşme olacaktı bu; huzura kabul olundu. Mustafa Kemal sözü dolaştırmadan hemen konuya girdi; o anda gerekli gördüğü şeyleri anlattı; bu sefer heyecanlıydı, acele ediyordu, isteklerinde diretiyordu ve reddedilmenin soğukluğunu hissediyordu. General gidererek daha çok üsteleyince, padişah sözünü kesti. Aynı anda ikisi birden konuşuyordu. Mustafa Kemal hâlâ her şeyin boşuna olduğuna bir türlü inanmak istemiyordu. Derken padişahın kelimelerin üstüne basa basa şunları söylediğini işitti:

"Gereken şeyleri ben, Talât ve Enver Paşalarla görüştüm!"

General herşeyi anlamıştı, ayağa kalkıp vedalaştı. Dışarı çıkarken padişah yaveri Naci Paşayla sessizce bakiştılar, bu bakışma her şeyi anlatmaya yetmişti.

Başa geçmek amacıyla yapılan ilk deneme, başlangıçta o kadar umut verici olduğu halde, kendini buna ehliyetli gören için başarısızlıkla sona ermişti. Vahidettin'in ayağı böyle fazlasıyla sağlam basmak isteyişi ise ilerde tahtına mal olacaktı. O andan itibaren Mustafa Kemal'de, bu padişahdan hiçbir şey beklenmeyeceğı kanısı kesinlik kazanmıştı. Onunla olunmuyorsa, ona karşı olunurdu. Nasıl ve ne şekilde, şimdi düşünülecek olan buydu.

Dışarıya hiçbir şey sezdirmeden, kesin eyleme geçilecek zamanın erginleşmesi sessizce beklenilmeliydi. Ne yapılabilirdi, henüz belli değildi, ama günün birinde elverişli bir ortamın meydana geleceğine, o zaman da gerekli olanın açığa vurulacağına güveni tamdı.

Böylece protokol gereğı, cuma namazı selâmlık törenlerine katılmakla yetindi. İki hafta somaydı ki, yine bu vesileyle sarayın ön salonunda İzzet, Enver ve diğer paşalarla beklerken, padişah tarafından çağrıldı. Padişah üstün yetenekli generaline Suriye'de komutanlığı üstlenmesini önerdi. Cephe komutanlığı mı? Hayır, sadece bir ordu komutanlığı, hem de bir yıl önce meydan okurcasına başından ayrıldığı ordunun komutanlığı. Bu görev önerisi şimdi pek pohpohlayıcı bir kılıkta yapılıyordu, ancak doğrudan doğ

rüya padişahın emri şeklindeydi; reddetmek çok güçtü, üstelik şimdi sırası da değildi. Bu atanışı teşekkür ederek kabul etmek zorunda kaldı.

Ön salona dönünce Enver'e rastladı, yüzündeki sevinç ifadesini saklıyamıyordu. Mustafa Kemal yanma giderek "Bravo, azizim, iyi iş başardınız!" dedi. "Beni adı var, kendi yok bir ordunun başına göndertmek emrini verdiniz; böylece herhalde şan ve şeref kazanılmayacak bir yere yollanmış oldunuz. Çok güzel öç aldınız, kutlarım sizi!"

İki hasmın son karşılaşmaları oldu bu; birbirlerini bir daha hiç görmeyeceklerdir.

Suriye'deki durum gerçekten pek az umut vericiydi. Bağdat'ın geri alınmasından vazgeçilmiş ve ortaya yeni çıkan bir tehlikeye karşı koymak zorunda kalınmıştı. İngilizler güçlü bir orduyla, Mısır'dan Kutsal Topraklara doğru ilerlemekteydi. Kudüs ve Güney Filistin kaybedilmişti. General von Falkenhayn görevden alınmış, yerine Liman von Sanders gelmiş, İngilizlerin daha fazla ilerlemesini durdurmayı ve Filistin'in kuzeyindeki yerleri, zar zor da olsa, elde tutmayı başarmıştı. Fakat uzun süren direniş aylarında birlikleri elinin altında erimiş, alaylar ufalmış, ordular ordu denecek durumdan çıkmıştı. Çok acele gönderilmesi gereken takiye kuvvetleri gelmiyordu. Çünkü Enver Paşa, ülke dört bir yandan alev alev yanarken, en iyi kolordulardan birkaçını yeni fetihler yapmaya göndermişti. Bütün Türkleri bir bayrak altında toplamayı amaçlayan Turan ülküsünün peşin

de koşarak, kapanmış bahtını yeniden açmak isteyen biri gibi gözleri hiçbir şey görmüyor, şimdi iç çalkantılarla felce uğramış bulunan Ruslardan Kafkas illerini geri almak istiyordu, bunu başarırđa o zaman Asyadaki Türk halklarına el uzatacaktı. Asıl bulunmaları gereken yerde bulunmayan bu birlikler bir maceraya atılmışlardı. Oysa bu arada İngilizler tam bir rahatlık içinde, bütün güçlerini yavaş yavaş toplayıp kesin zafere hazırlanmaktaydılar.

Ağustos 1918 ortalarına doğru Mustafa Kemal, Kuzey Filistin deki cepheye geldi. Emrine verilmiş olan orduyu gözden geçirdi; ordunun durumu kaygılarının çok üstünde bir perişanlıktaydı. Bir felâketin eşiğinde bulunulduğunu anlamak hiç de zor değildi. Üstelik bu felâketi önlemek için de yapılabilecek birşey yoktu. İçine düşölmüş olan duruma öfkelenmesi ve bir şeyleri düzeltmek için kendini fazla zorlaması, sağığına tam anlamıyla henüz kavuşmamış komutanı yeniden hasta yatağına düşördü. Uzunca bir süre ordusunu yataktan yönetmek zorunda kaldı. 18 Eylülde tekrar ayağı kalkabilecek duruma gelmişti. Aynı gün İngilizlerin çoktandır beklenen saldırısı, Türklerden on kat üstün kuvvetlerle başladı. Türk savunma noktaları kartondan evler gibi çöktü, bütün cephe boyunca geri çekilme başladı; bu çekilme az soma kaçmaya dönüştü. Bir yandan İngiliz süvari birlikleri, öte yandan Arap bedevilerce kovalanan Türk orduları büsbütün çözüldü.

Ancak 400 kilometre kuzeyde, Halep dolayında Li

man von Sanders geri akan seli durdurabildi. Türk ordusundan arta kalan ve artık birbirine karışmış tümenler, bir zamanların 7. Ordu Komutanı General Mustafa Kemal'in emrine verildi, kendisi ayrıca Halep'in ve Kuzey Suriye'nin savunmasıyla da görevlendirildi.

Yaklaşan İngilizlere başlangıçta Halep'in güneyindeki tepelerde karşı durmayı başardı. Fakat bu sırada ayaklanmış bedeviler kente girdiler. Geceleyin yapılan ve Mustafa Kemal'in de bizzat katılmak zorunda kaldığı sokak savaşlarından soma bedeviler kentten dışarı atıldılar. Fakat her an için arkadan tekrar gelebilecek bu tehlike karşısında Halep'i elde tutmanın artık bir anlamı yokta. Sayılan çok azalmış savunucular biraz daha geri çekilmek zorunda kaldılar. Küçükasya'nın sınır dağlarının hemen güneyinde Mustafa Kemal Paşa bir hat çizdi ve birliklerine şu emri verdi: "Düşman bu hattı geçmeyecektir!"

Ve düşman gerçekten de bu hattı asla geçemedi. İngilizlerin üstüste yinelediği saldırılar, kalkıştığı bütün hücumlar püskürtüldü. Türkler için bu savaş, büyük Dünya Savaşı'nın son perdesiydi.

Mustafa Kemal'in her ne pahasına olursa olsun asla terk edilmeyeceği emrettiği hat, bugünkü Türkiye'nin sınırları olmuştur.

Mustafa Kemal, 1906'da Beyrut'ta arkadaşlarıyla birlikte.

Mustafa Kemal, 1911'de Derne'de.